

2014 7/8

Vsebina

UVODNIK

- 3 Lenart Rihar: Skrajne meje pogovora

VERA IN RAZUM

- 5 Hans Jonas: Pojem Boga po Auschwitzu – judovski glas

FILOZOFIJA

- 15 Nina Ditmajer: Obličje drugega je sled neskončnega

PATRISTIKA

- 21 Rufin iz Konkordije: Atanazijeви začetki

ZGODOVINA

- 23 Dušan Ščap: Delovanje sester frančiškank na apaškem območju

LEPOSLOVJE

- 29 Matej Krevs: Svetniki
31 Miran Rustja: Na soncu sveti luč

OBLETNICA PADCA ZIDU

- 47 Victor Sebestyen: Pogreb v Budimpešti
53 Victor Sebestyen: Zabava za rojstni dan
61 György Dalos: ČSSR: Vstaja z žametnimi rokavicami
79 György Dalos: Romunija: revolucija ob grobnem hladu
91 Timothy Snyder: V Ukrajini se bije bitka na vse ali nič
99 Aleš Maver: Dobro jutro, Minsk

SLOVENSKI KATOLIŠKI SHOD

- 103 Daniel Hannan: Največja kulturna zmaga levice

LIKOVNA UMETNOST

- 107 Mojca Polona Vaupotič: Fra Angelico in njegova rajska lepota v barvni potezi

KRISTJANI NA VZHODU

- 119 Rok Blažič: Kristjani v Iraku: Poročilo

PRESOJA

- 127 Tomaž Ivešič: "Počivaj, velikan avstrijski"

"Kam naj grem pred tvojim duhom, kam naj zbežim pred tvojim obličjem?" (Ps 139,7)

Sveta dežela – Kumran (foto: Janez Oblonšek)

LENART RIHAR

Skrajne meje pogovora

Nedavno je neki gospod, prišedši z obiska v Združenih državah Amerike, razlagal, kako samoumevno je tam, da duhovnik svojim faranom pove, da bodo volili to stranko in ne one; to pa zato, ker ta za razliko od one ne zagovarja abortusa. Se pravi, ko pride do preseka med jasnim naukom Cerkve, ki se zavzema za najšibkejšega na najradikalnejši točki, se pravi, pri njegovi pravici, da sploh živi, in politiko, ki ta področja najlažje in najučinkoviteje rešuje, ni vprašanje, da bo to ljudem s prižnice razloženo. Za slovenska ušesa, ki so vajena interpretacij, da je ločitev države od Cerkve malodane likvidacija slednje, je to seveda silno pohujšljivo. Smo pa zato toliko bolj veseli velike odlike Tretjega dne, da se ne ustavi pred tematikami, ki bi utegnile aktivirati razne alergene, ki smo se jih nalezli pod (post)boljševizmom. Tako je pred vami številka, ki se bo spomnila enega največjih dogodkov v človeški zgodovini: padca železne zavesе oziroma začetka tega padca v Berlinu.

Od takrat je minilo četrto stoletje in ena generacija enkratnih izkustev je odšla, zrasla pa je druga, manipulirana na mnogih področjih. Ne samo v Sloveniji, tudi v Evropi. Če se ozremo na po svoje najbolj nenavaden primer, moramo navesti prav Nemčijo, ki je s padcem Berlinskega zidu dočkala svojo ponovno združitev, procesirala nekatere najvidnejše predstavnike boljševiškega režima, potopila svojo vzhodno dvojčico v zdrav pravni red in eno najmočnejših gospodarstev ter vzpostavila svobodo, red in blaginjo. Nenavadnost, ki jo omenjamo, je v tem, da je kljub takemu hitremu, učinkovitemu in relativno daleč najučinkovitejšemu prehodu tudi tam najti veliko nostalgije po totalitarnem času. O tem potožijo Nemci sami. A če smo vsaj od daleč spremljali njihovo mogočno praznovanje Padca, bi morala Slovenija od njihovega naskoka pasti v depresijo.

Kakšno je stanje pri nas, nam najlažje ponazori svež konkreten primer. Potem ko se je evropski poslanec Lojze Peterle na Kučanovo povabilo udeležil nekega njegovega dogodka, je na facebook zapisal nekakšno apologijo svojega početja. Tekstu ne bi posvečali pozornosti, če ne bi tako klišejsko izražal slovenskega nerazumevanja, kaj je v svojem bistvu bilo tisto, kar je pred Zahodom hotel skriti Berlinski zid, oziroma v kakšno grozljivo življenje je prisiljeval svojo vzhodno stran. Navsezadnje ne gre za kogarkoli, ampak za nekdanjega urednika Tretjega dne, ki mu je moral priti pod roke kak tekst s pametno vsebino, nadalje za človeka, ki je imel kar nekaj časa možnost gledati komunizem okrog sebe, za človeka, ki ga je pomladno vrenje prineslo na nekatere pomembne politične funkcije v novi državi, za človeka, navsezadnje, v katerega politično sesutje na domači sceni so tranzicijski mediji vložili donedavnega rekordne napore.

V trudu, da bi na kratko povzeli bistvo, obenem pa ne bi bila povzročena kaka krivica, naj bo iz zadevnega Peterletovega zapisa navedena misel, ki zagotovo daje vtis ene najpomembnejših, saj se pojavi kar dvakrat: *"Še preden nam iz zavožene države odide vsa mladina, se bomo morali pogovoriti. Tudi s Kučanom. /.../ Tudi pri nas se bomo enkrat morali pogovoriti, zakaj nam ne gre. Tudi z Milanom Kučanom!"* Misel je sama na sebi krasna: le kdo bi bil proti dialogu! (Razen tistih, ki so na dialog alergični, ker ga ima neprenehoma na ustih ta ali ona zadrstost.) Ni pa dialog stvar, ki bi se realizirala premosorazmerno s tem, koliko krat se to besedo uporablja. Neki drugi Milan, neskončno vrednejši in sposobnejši pogovora, filozof Milan Komar, za dialog našteje kar sedem pogojev. In prvi od njih je ravno razumetje dejanske danosti. Med drugim zahteva tudi širokosrčnost in uživetje v drugega! Nadaljevati nima smisla, če se nam po petindvajsetih letih vsaj svita, kakšna je substanca sogovornikov, ki se niso spokorili in niso niti najmanj obžalovali sooblikovanja vzhodne strani železne zaveses in še danes neposredno ali posredno bistveno pogojujejo našo, kot pravi Peterletov navedek, *zavoženo državo*.

To je le površna črta za namig, v katero smer je v četrto stoletje tranzicije zorela demokratska stran. Slabe izkušnje iz totalitarnega in tranzicijskega časa, iz katerih bi se dalo kaj naučiti, so bile že omenjene. Brez streznitvenega učinka jih mrgoli vsak dan in izneverile se niso niti na facebooku pod obravnavanim besedilom. V bežnem preletu se s "Kučanove" strani avtorju večinoma na grob način očita, da nismo Švica, da je z zidu pisarne snel diktatorja Broza, da nam je vzel lepe stare čase, da je zavozil Slovenijo, da njegova stranka deli ljudi na levo in desno in podobno. Zaslediti ni bilo enega samega idejnega derivata, ki bi se razveselil ponujane pogovora. Koliko se ga mimo lastnih interesov veseli zadnji predsednik ZKS sam, prepuščam bralcem. Odgovor pa bo vsekakor v skladu z razumevanjem tega, kaj je skrivala železna zavesa: bolj ko bralec razume prepad med demokracijo in boljše vizmom, bolj skeptičen bo do nereflektiranega iztezanja pravih ročic. Še bolj pa do tega, da jih je na drugi strani (izven zlorabe za lastne interese) kdo resnično vesel.

Govorica, ki se sliši kot zavračanje dialoga, je seveda neprijetna in nepriljubljena, saj je zunaj okostenele dogmatike sodobnega časa. Zato je edina rešitev v tem, da se zavzeto pogleda za zaveso, onkraj Berlinskega zidu, in poskuša razumeti, kje so ultimativne meje pogovora, in zakaj so tam, kjer so. Potem bo opuščanje jalovega početja, obenem pa usmerjanje energije v perspektivne dialoge samoumevno. Predvsem pa menda niti Peterletu ne bo več prišlo na misel, da bi za prepričane izvrševalce Stalinskih, Hitlerjevih, Titovih, Mussolinijevih, Kardeljevih in Pol Potovih ukazov propagiral prepričanje: *"To so moji ljudje"*. Prav to namreč počne, ko se v istem tekstu ceneno spotika ob resda globoke, a vseeno ne nedojemljive uvide predavanja, ki ga je letos na Otočcu podal Justin Stanovnik.

To je elitna Slovenija 25 let po padcu železne zaveses. Podobna je seveda tudi obrtniška, tudi branjevska, tudi sindikalna, tudi pravosodna, tudi šolniška in tudi cerkvena Slovenija. Za negodovanje imamo skoraj vsi dovolj energije, da bi pogledali, kje so resnični vzroki za naše stanje, pa veliko manj. Priročno priložnost nam nudi tokratni tematski blok.

HANS JONAS*

Pojem Boga po Auschwitzu – judovski glas^{**3}

S sprejemom nagrade hkrati sprejemam odgovornost zahvalnega nagovora, ki se od prejemnika pričakuje. Ko sem v biografiji rabina Leopolda Lucasa, po katerem je nagrada dobila svoje ime, prebiral, kako je umrl v Theresienstadt, medtem ko je njegova mati umrla v Auschwitzu, kjer je dočkala enako usodo kot moja mati, se mi tema nagovora ponudi kar sama. To temo sprejemam s strahom in trepetom. Opogumlja me le misel, da si vse te sence zaslužijo odgovor na svoje klice, saj so zaman čakale na odgovor tihega Boga.

V odgovor lahko ponudim le drobec spekulativne teologije. Na vprašanje, ali filozof kaj takšnega sme, tukaj ne bom poskušal odgovoriti in ga bom pustil odprtega. Immanuel Kant je vsa tovrstna vprašanja pregnal z območja čistega uma in, posledično, iz delokroga filozofije; logični pozitivizem tega stoletja (20. stoletja, op. prev.), ves prevladujoči analitični kredo, je v žeji, da poudari svojo temeljno misel, celo lingvističnim izrazom dorekel veljavnost motrenj o tem pomembnem predmetu, se pravi, da je zanikal sleherni pomen pojma, s čimer vnaprej – pred samim vprašanjem resnice in veljavnosti – pove, da je tovrsten govor nesmiseln. Nad tem bi se začudil tudi stari Kant. V nasprotju z nekaterimi mnenji so bili zanj ti t. i. ne-predmeti predmeti najvišjega reda, ki jih um ne more nikdar opustiti, četudi jih nikdar ne more spoznati, čeprav se zaveda, da sleherni

raziskovanje omejujejo meje človeškega spoznavanja. Toda ta ugovor spoznavanja, ki temelji na trenutno veljavnih ugovorih, dopušča tudi pot, ki ne vodi v zadržanje: če upoštevamo dekret o izmikanju "spoznavanja" in že v začetku opustimo spoznavanje kot končni cilj, lahko tovrstna vprašanja motrimo na ravni smisla in pomena. Pomislek – moderni kamen spotike – da o teh predmetih ne moremo govoriti niti na področjih smisla ali pomena, lahko namreč zavrne kot krožni dokaz oziroma kot tautološki argument. Moderni pomislek naredi napako, da "smisel" opredeli kot nekaj, kar je na koncu preverljivo z empiričnimi podatki, ali pa pojem "pomenljivo" izenači s pojmom "spoznavno". Takšna aksiomatska vera veže le tistega, ki jo izpoveduje. Vsi, ki je ne, lahko prosto preišljujemo o pojmu Bog, tudi kadar vemo, da ni dokaza za božje bivanje. Gre za razumevanje, ne za spoznavanje,

torej za filozofsko početje, kolikor takšno mišljenje dosledno misli pojem in povezave pojma z ostalimi pojmi.

A spoznavoslovni *laissez-passer* (pre-pustnica, ki jo izda določena država ali mednarodna organizacija, op. prev.) je preveč splošen in neoseben način obravnavanja te teme. Kot je Kant praktičnemu umu pripisal spoznavoslovne zmožnosti, ki jih je odrekel čistemu umu, tako lahko tudi *mi* dovolimo, da spregovori moč vprašanja, ki je izšlo iz edinstvene in pretresljive izkušnje, namreč vprašanje, kaj "je" z Bogom.^{***} Na tem mestu se moramo vprašati, kaj je tisto novo, kar nam je Auschwitz povedal o grozljivih in strašanskih dejanjih, ki jih ljudje od nekdanj povzročajo drug drugemu? Kaj ta dogodek pove nam Judom, ki v svoji zavesti nosimo kolektivni spomina tisočletne zgodovine trpljenja?

Jobovo vprašanje je od nekdanj temeljno vprašanje teodiceje – splošne teodiceje, ker postavi vprašanje obstoja zla, in posebne teodiceje, ko se dotika vprašanja izvoljenosti ter vprašanja zaveze med Izraelom in Bogom. Glede slednje lahko – kot so to nekoč storili preroki – odgovore iščemo v zavezi sami: "ljudstvo zaveze" ni bilo zvesto zavezi. Po dolgih obdobjih zvestobe krivda in kazni nista več nudili zadovoljive razlage in nadomestila ju je pojem "priče" - to je začetek dobe Makabejcev, ki nam je zapustila pojem mučenca. Ključno je, da prav pravičnega in nedolžnega človeka doleti najhujše. Prav pojem priča je v srednjem veku opogumil celotne skupnosti, da so člani podlegli meču in ognju ter v zadnjih izdihljajih vzklkali *Š'ma Jisrael* ("Poslušaj, Izrael"), priznanje božje enosti. Hebrejska beseda za to je *Kiduš-hašem*, "posvetitev Imena", medtem ko se za umrle uporablja beseda "svetniki". Iz njihove žrtve je svetila obljuba poslednje sodbe po Mesiji.

Ničesar od povedanega ne moremo uporabiti za razmislek o dogodkih, ki jih simbolizira "Auschwitz". Niti zvestoba ali nezvestoba niti vera ali nevera, niti krivda ali kazni, ne sodba, priča ali mesijansko upanje, niti moč ali šibkost, junaštvo ali strahopetnost, kljubovanje ali podreitev nam ne morejo biti v

pomoč. Auschwitz, ki je pojedel celo otroke in dojenčke, o teh rečeh ni videl ničesar: ti pojmi (z redkimi izjemami) v teh, tovarni podobnih krajih niso imeli svojega mesta. Žrtve niso umrle *zavoljo* svoje vere (tako kot Jehovove priče), niti niso bile umorjene *zaradi* svoje vere ali kakšnega drugega prepričanja. Pred smrtjo so doživeli razčlovečenje in popolno ponižanje ter prikrajšanje, tovor, namenjen dokončni rešitvi, ni kazal trohice dostojanstva, niti ga ni moč zaslediti na odkritih okostjih v osvobojenih taboriščih. Vendar je bilo prav antično ljudstvo "zaveze", v katero ni verjel domala nihče od vpletenih, ne med morilci ne med umorjenimi, na podlagi fikcije rase izbrano za popolno uničenje – pošasten preobrat izvoljenosti v prekletstvo, ki kljubuje vsem darovom, ki prinašajo smisel. Tako obstaja povezava – povsem sprevržena povezava – med iskalci boga in preroki davnih časov, katerih razpršeni potomci so bili potemtakem zbrani na kup in združeni v enost skupne smrti. In Bog je to dopustil. Kakšen Bog je lahko kaj takšnega dopustil?

Tukaj moramo opozoriti, da je judom v tej zadevi dana težja naloga kot kristjanom. Za kristjane (v strogem pomenu besede) je svet v veliki meri hudičev, zaradi česar je do njega potrebno biti zadržan – posebej do sveta ljudi, ki ga bremeni izvirni greh. Za juda, ki v "tem" svetu vidi prostor božjega ustvarjanja, pravičnosti in odrešitve, je Bog imanentni Gospod *zgodovine*, zato je "Auschwitz" še za tako gorečega vernika velik izziv, kadar razmišlja o Bogu. Auschwitz je judovskemu zgodovinskemu izkustvu dodal nekaj novega, česar ni moč razumeti s starimi teološkimi kategorijami. Kdor ne želi povsem opustiti pojma Boga – tudi filozof se sme tako odločiti – mora ta pojem misliti tako, da je o Bogu mogoče tudi misliti: to pomeni, da mora poiskati nov odgovor na staro *Jobovo vprašanje* (in vprašanje o Jobu). Verjetno se bo podoba Gospodarja *zgodovine* v teku navedenega iskanja morala posloviti. Če torej ponovimo: kakšen Bog je lahko kaj takšnega dopustil?

Verjeten, četudi komaj oprijemljiv odgovor bom oprl na spekulativni poizkus, s katerim sem nekoč poizkušal odgovoriti na vprašanje o nesmrtnosti. V odgovoru sem že takrat upošteval Auschwitz. Ob tej priložnosti se bom oprl na *mit*, ki sem ga namislil – podpora slikoviti, a verjetni domnevi, ki nam jo Platon dopušča, kadar je govora o sferi onstran spoznavnega. Dovolite mi, da ga ponovim.

V začetku se je temelj biti ali božje iz povsem neznanega razloga odločilo, da se podari možnosti in nevarnosti neskončnega postajanja. S tem je stopilo v dogodivščino časa in prostora. Božanstvo se je podarilo v celoti. Nedarovano ali neodvisno ni ostalo nič, kar bi iz ozadja usmerjalo, popravljalo ali zagotavljalo srečen izid njegove usode v stvarstvu. Ta nepogojena imanenca označuje sodobni značaj. Naj to razumemo kot pogum ali obup, nam ta neizkrivljena odkritost v obeh primerih kaže, da naj vzamemo resno naš biti-v-svetu: da svet doživljamo kot nekaj, kar je dano in prepuščeno samemu sebi, in da njegove zakonitosti razlagamo brez pojma poseganje, strogosti svoje pripadnosti svetu pa ne razlagamo s sklicevanjem na nadsvetno previdnost. Naš mit enako razume tudi božje bivanju v svetu. To bivanje ni panteistična imanenca: če sta Bog in svet eno, potem je svet v vsakem danem trenutku polnost Boga, Bog pa ne more izgubiti ali pridobiti. Če svet resnično je, in če je za sebe, se je Bog odpovedal svojemu bistvu in se odrekel svojemu božanstvu – da bi ga prejel iz odiseje časa, ki prinaša vse možnosti nepredvidljivih časovnih izkušenj: naj ga te izkušnje preobrazijo ali celo izkrivijo. V tej samoizgubi božje celovitosti na račun neoviranega postajanja se je predvidevanje spremenilo v *možnosti*, ki si jih kozmična bitja dajejo pod lastnimi pogoji: temu je Bog pritrnil tako, da se je svetu zakril.

Eone je bila njegova pritrnitev varno shranjena v počasnih rokah kozmičnih možnosti in verjetnosti – a iz samega razvoja sveta lahko razberemo potrpežljiv spomin vrteče se materije, da se počasi akumulira v vse bolj pričakujočega spremljevalca večnosti

v času – oklevajoče pojavljanje transcendence iz nejasne imanence.

Prvi sledovi življenja – nova govorica sveta: z njo pa pospešena skrb v večnosti in nenaden skok na poti proti božji polnosti. Naključje v razvoju sveta je bil trenutek, ki ga je božanstvo čakalo in preko katerega se lahko njegova ogromna stava izpolni. Večnost pridobiva z nenehnim porastom čustev, čutenja, prizadevanja in delovanja – s tistim, kar je bolj raznoliko in intenzivno od vrtenje materije. Tako se večnost polni s samopotrditvijo in Bog, ki se prebuja, lahko reče, da je bilo stvarstvo dobro.

A z življenjem je prišla tudi smrt. Smrtnost je cena, ki jo v svojem imenu plačuje nova možnost biti, ki se imenuje "življenje". Če bi bil cilj stvarstva trajnost, življenje ne bi nastalo, saj se v tem oziru ne more primerjati z vzdržljivostjo anorganskih teles. Gre za odvisnost in občutljivost, za dogodivščino smrtnosti, ki pod lastnimi pogoji – kratkoročnimi pogoji organizmov, ki presnavljajo – od trajnejše materije prejemajo izposojen, kratek obstoj posameznika. A prav preko kratkega izposojenega občutka sebstva, preko delovanja in preko trpljenja *končnih* posameznikov, ki jih ojača zavedanje, ki je občutilo končnost, se božanska pokrajina ovije v barve in božanstvo lahko izkusi samo sebe ...

Imejte v mislih tudi to, da božja pritrnitev pred nastopom spoznanja zaradi nedolžnosti življenja ne more biti zmotna. Katerokoli pot ubere evolucija, zmeraj doda možnosti čutenja in delovanja ter tako obogati samoizkušanje temelja biti. Vsaka nova dimenzija odgovora na svet je nova modalnost božjega izkušanja svojega skritega bstva in svojega samospoznanja preko presenečenj dogodivščine sveta. Vsi plodovi prizadevnega garanja, dobri in slabi, prispevajo k transcendentemu zakladu večnosti v času. Če povedano velja za širitev raznolikosti, potem velja tudi za povečanje jakosti življenja in življenjske strasti, ki se dogaja pri živalih v obliki zaznavanja in gibanja. Vse bolj prefinjeni apetit in strah, užitek in bolečina, zmaga in

muka, ljubezen in celo okrutnost – prav vse je za Boga pridobitev. Njihovo neskončno in neizčrpno ponavljanje – zaradi tega sta smrt in novo rojstvo nujna – prispevajo k obnavljanju božanstva. Vse to zagotavlja evolucija s svojo bogato igro in doslednostjo porajanja. Bitja s samo izpolnitvijo, ki se dogaja v iskanju svojega življenja, povzdignejo božjo pritrnitev. Celotno njihovo trpljenje dodaja k tej simfoniji. V igri evolucije. onstran dobrega in zla, Bog ne more izgubiti.

V zavetju nedolžnosti pa še ne more v polnosti zmagati. V njem raste novo pričakovanje, ki je odziv na nezavedno smer, ki jo postopoma ubira imanenca.

Zadržti, ko vidi, kam je evolucijo zanesel njen lastni moment, ko prestopi mejo, kjer preneha nedolžnost. Božja pritrnitev se naenkrat presoja na temelju novega kriterija uspeha in neuspeha. Prihod človeka pomeni prihod spoznanja in svobode. Zaradi tega izrazito dvoreznega meča se nedolžnost samoizpolnitve življenja umika odgovornosti, kjer velja kriterij dobrega in zlega. Zaradi obljube in nevarnosti te moči je božja pritrnitev, ki je končno razodeta, zavezana: izid stave je ponovno odprt. Podoba Boga, ki je počasi pričel z vesoljem, ki je pred prihodom ljudi deloval – in bil neodločen – znotraj širokih in ozkih vrtincih življenja, se s prihodom človeka nenadoma ter pospešeno spremeni. Podoba Boga pade v roke človekovemu negotovemu zaupanju, ki jo bo dokončalo, rešilo ali skvarilo glede na to, kako bo človek ravnal s seboj in s svetom. Strašanski vpliv, ki ga imajo človekova dejanja na Boga, na samo kompleksnost večnega bitja, je temelj človekove nesmrtnosti.

Pojav človeka prebudi transcendenco za njo samo. Vse od takrat transcendenca človekovo delovanje spremlja z zadržanim dihom, upa in namiguje, se veseli in obžaluje, odobrava in zavrača – in se, če mi je dovoljeno, razodeva tudi tako, da se ne vmeša v dinamiko svetnega dogajanja: ali ni božanska refleksija lastnega stanja, ko koleba zaradi človekovih ravnanj, način s katerim transcendenca posije

na človeško pokrajino ali nad njo razgrinja senco?⁵

To je poizkus vnašanja mita, ki sem ga nekoč predlagal v sicer drugačnem kontekstu. Mit ima teološke posledice, ki sem jih spoznal šele kasneje. Tukaj se bom dotaknil le najbolj očitnih – upajoč, da bo prevod iz slike v pojem povezal nekaj, kar je do sedaj verjetno delovalo nenavadno in kot nekakšna silovita zasebna fantazija o odgovornejši judovski religiozni misli. V tej maniri bom poizkušal opravičiti poetično svobodo svojih prostodušnih poizkusov.

Zelo očitno sem govoril o *trpečem Bogu* – tukaj gre, tako se zdi, za nasprotno podobo bibličnega pojma božanskega vladarja. Obstaja seveda krščanska podoba "trpečega Boga", ki ga ne smemo enačiti z mojim mitom; moj mit ne govori o posebnem dejanju, s katerim je božanstvo v nekem trenutku, in z namenom odrešiti človeštvo, poslalo del sebe v določeno situacijo trpljenja (inkarnacija in križanje). Če to, kar sem povedal, ni povsem nerazumljivo, potem naj poudarim, da zatrjujem, da Bog trpi vse od nastanka sveta, vsekakor pa vse od prihoda človeka. Trpijo tudi ustvarjena bitja, a ta dobro znana resnica je prisotna v vseh teologijah. Slednjega ne moremo reči o Bogu, ki trpi s stvarjenjem. Za to podobo sem *prima facie* dejal, da nasprotuje bibličnemu pojmu božanskega vladarja. Ali temu pojmu resnično tako nasprotuje, kot se na prvi pogled zdi? Ali ne srečamo v Bibliji Boga omalovaževanega in zavrnjenega s strani ljudi, ko žaluje zaradi njih? Mar ne beremo, kako Bog obžaluje stvaritev človeka in kako trpi zaradi razočaranja nad izkušnjo s človeštvom, še posebej zaradi izkušenj s svojim izvoljenim ljudstvom? Spomnimo se preroka Ozeja in božjega ljubezenskega tarnanja nad Izraelom, njegovo nezvesto ženo.

Nadalje je razvidno, da sem naslikal *nastajajočega Boga*. Gre za Boga, ki izhaja iz časa in nima biti, ki na veke ostaja nespremenjena in identična s sama seboj. Ideja božjega nastajanja se nedvomno razlikuje od grške, torej platonično-aristotelistične tradicije

filozofske teologije, ki je od prihoda v judovsko in krščansko teološko tradicijo pridobila avtoriteto, ki ji v avtentični judovski (kot tudi krščanski) misli ne pripada. Nadčasovnost, neobčutljivost in nespremenljivost so postali nujni atributi Boga. Ontološko razlikovanje v klasičnem mišljenju, ki je razlikovalo "biti" in "postajati", pri čemer je slednje nižjega reda kot čutni svet, je odstranilo zadnje sledove nastajanja iz čistega, absolutnega božjega bivanja. Toda ta helenistična miselnost se nikdar ni povsem skladala z duhom in jezikom Biblije. Pojem postajanje je v resnici skladen z Biblijo.

Kaj pomeni nastajajoči Bog? Tudi če ne pridemo tako daleč, kot nam namiguje mit, toliko moramo spoznati o božjem "postajanju", da Boga prizadene dogajanje v svetu. Da ga nekaj "prizadene", pomeni, da ga spremeni in da je zaradi tega drugačen. Tudi če odmislimo, da je stvarjenje – samo dejanje in vse nadaljnje posledice – plod Božje hotene spremembe njegovega obstoja in da Bog vse od takrat ni več sam, nam njegov neprekinjeni odnos do stvarjenja, vse, odkar obstaja in se giba v toku nastajanja, pove, da izkuša nekaj s svetom in da na njegovo bit vpliva dogajanje v njem. Slednje lahko trdimo že za odnos do spremnega vedenja, predvsem pa za pojem skrbečega zanimanja. Če je torej Bog v odnosu s svetom – temeljna predpostavka religij – potem je že iz tega razloga razumljivo, da se je Večni "učasil" in se postopoma spreminja v teku aktualizacije procesa sveta.

Samo na hitro: nastajajoči Bog odpravi tudi idejo večnega vračanja enakega. Večno vračanje enakega je Nietzschejeva alternativa krščanski metafiziki, ki je v tem primeru enaka judovski metafiziki. Gre za skrajni simbol obrata k brezpogojni temporalnosti in k popolni negaciji sleherne transcendence, ki se lahko spominja dogajanja v času, če na podlagi samega zaključka, da obstaja končno število kombinacij materije, enkrat nastopi trenutek, ko se ponovi "prvotna" kombinacija, s čimer se ves cikel ponovi. Če se ponovi enkrat, se bo ponovil nešteto krat

– Nietzschejev "prstan prstanov, prstan večnega vračanja." (!) Če pa predpostavljamo, da dogajanje v času vpliva na večnost, potem se enako ne more nikdar ponoviti, saj bo izkustvo procesa sveta spremenilo Boga. Vsak nov svet bo imel spomin predhodnih dogodkov: z drugimi besedami, ne bo indiferentne in mrtve večnosti, ampak večnost, ki raste z nabranimi plodovi časa.

S pojmom trpečega in nastajajočega Boga je tesno povezan pojem *skrbečega Boga* – Bog, ki ni oddaljen, odtujen in neodvisen, ampak vpleten v tisto, za kar mu je mar. Kakršnokoli je bilo "prvotno" stanje božanstva, Bog ni več neodvisen, vse odkar se je odločil ustvariti svet, tako da je tudi dejansko ustvaril tak svet, oziroma mu je dovolil, da to postane. Božja skrb za ustvarjenja bitja je znana doktrina judovske veroizpovedi. Toda moj mit ne trdi, da bi bil Bog čarodej, ki v svoji skrbi poskrbi za ugoden izid: nekatere stvari je Bog prepustil drugim dejavnikom, zato je v tej skrbi odvisen od njih. Zato je hkrati ogrožen Bog, ki tvega. Če temu ne bi bilo tako, bi bil svet v nenehnem stanju popolnosti. Ker to zagotovo ni, nam daje samo dve možnosti: bodisi en Bog ne obstaja (morda obstaja več bogov), bodisi je en Bog dal neki moči, ki jo je sicer ustvaril prav on, moč in pravico, da deluje samostojno in na tak način vsaj soodloča o tem, kar je Bogu ljubo. Zato sem dejal, da skrbeči Bog ni čarodej. V nekem trenutku je iz nedoumljive modrosti ali ljubezni ali kakega drugega božanskega vzroka opustil gotovost lastnega zagotovila njegove moči, potem ko je že s stvarjenjem prenehal "biti vse v vsem".

Tako pa smo prišli do najbolj kritičnega trenutka svojega spekulativnega teološkega podviga: ta Bog ni vsemogočen. Zatrjujemo namreč, da moramo zaradi svoje podobe Boga in zaradi svojega odnosa do božanskega, kot tudi zavoljo sleherne prepričljive teologije, opustiti stari (srednjeveški) nauk o absolutni, neomejeni božji moči. Dovolite mi, da se tega argumenta lotim z logičnega vidika, tako da pokažem paradokse ideje absolutne moči. Z vidika logike ni mogoče

trditi, da je trditev o božji vsemogočnosti verjetnejša, medtem ko je trditev o omejenosti božje moči kljubovalna in potrebuje pomoč. V resnici je obratno. Iz samega pojma moči lahko sklepamo, da je pojem vsemogočnosti v nasprotju s samim seboj, da samega sebe odpravi in da je nesmiseln. Problem je podoben problemu svobode med ljudmi: svoboda se ne začne tam, kjer se konča nujnost, ampak obstaja znotraj nujnosti. Svoboda brez nujnosti izgubi svoj premet in postane prazna sila, ki je nič ne ovira. Absolutna svoboda je prazna svoboda, ki se sama odpravi. Enako velja za prazno moč in absolutna moč je prav to. Absolutna, totalna moč je moč brez omejitev. Niti obstoj nečesa, kar ni imetnik te moči, ne omejuje absolutne moči; obstoj takšnega drugega bi pomenil omejitev, zato bi ga imetnik moči moral uničiti, če bi želel ohraniti absolutnost. V tej samoti ni predmeta, na katerega bi lahko absolutna moč učinkovala. Moč brez predmeta učinkovanja je prazna moč, ki izniči samo sebe: "vse" je enako "nič". Če naj moč učinkuje, mora obstajati nekaj, na kar lahko deluje. Ko ta nekaj obstaja, imetnik moči ni več vsemogočen, četudi bi bila njegova moč po vseh kriterijih najmočnejša. Obstoj drugega predmeta omejuje moč imetnika moči in mu istočasno omogoča, da deluje. Če povzamem: bistvo moči je *relacija*, zato moč potrebuje odnos.

Poudarjam, da moč brez *odpora* ni moč: moč se dogaja samo takrat, kadar je v odnosu do nečesa, kar ima tudi samo moč. Moč, če ni odvečna moč, teži k temu, da nekaj premaga: obstoj nečesa to omogoča. Obstoj pomeni odpor in zato nasprotno moč. V fiziki velja, da je sila brez odpora – nasprotna sila – prazna. Tako tudi v metafiziki moč brez nasprotne moči ostaja prazna moč, pa naj bo ta moč še tako silovita. Tisti drugi, na katerega učinkuje moč, mora torej tudi sam imeti moč, četudi je to moč prvotno prejel od predhodnika in mu jo je dodelilo nekaj, kar ima svoj obstoj v dejanju samo-odrekanja neomejene moči – torej s stvarjenjem.

Če ponovno povzamem: ni mogoče, da bi bila vsa moč na strani enega dejavnika. Moč mora biti razdeljena, sicer ne moremo govoriti o moči.

Logični in ontološki zavrnitvi pojma vsemogočnosti sledi bolj teološka, religiozna zavrnitev ideje absolutne in neomejene božje vsemogočnosti. Božja vsemogočnost in božja dobrota je možna samo, če je Bog povsem skrivnosten. Obstoj zla nas prisili, da opustimo idejo spoznavnosti Boga, če želimo ohraniti druga dva atributa. Samo za Boga, ki ga nikakor ni mogoče spoznati, lahko rečemo, da je absolutno dober in vsemogočen, tudi kadar ne posega v svet. Če malo posplošimo, potem lahko trdimo, da je logično razmerje med tremi atributi – absolutno dober, vsemogočen in spoznavnost – takšno, da dva zmeraj izključita tretjega. Zato se moramo vprašati, katere so tiste lastnosti, ki so ključne za naše razumevanje Boga in katere lahko opustimo. Gotovo je dobrota ključna za razumevanja in je ne moremo odmisлити. Spoznavnost, ki je pogojena z božjo naravo in zmožnostjo ljudi, ni ključna, kar ne pomeni, da jo lahko kar odstranimo. Pojem *deus absconditus*, skriti Bog (ali celo absurдни Bog), ni judovski. Tora temelji na domnevi, da Boga lahko razumemo. Ne moremo ga povsem razumeti, lahko pa razumemo nekatere vidike – voljo, namene in celo Njegovo naravo – ker je spregovoril. Bog se je razodel, dal nam je zapovedi in zavezo, preko nekaterih – prerokov – je neposredno spregovoril vsem v njihovem jeziku in času: v tem mediju se ni dal v celoti, nikakor pa ni bil zavil v skrivnostno temo. Judovstvo ne more sprejeti povsem skritega Boga.

Bog, ki je dober in vsemogočen, bi bil ravno to. Po Auschwitzu nam ne preostane drugega, kot da predpostavljamo, da Bog bodisi ni dober bodisi (v tem svetu, kjer ga lahko samo "zaznamo"!) povsem nespoznaven. Če naj bo Bog do določene mere spoznaven (to mora ostati), mora biti Njegova dobrota skladna z obstojem zla. To je mogoče le, če ni vsemogočen. Samo tako lahko trdimo, da Ga lahko spoznamo in da je dober, kljub temu,

da v svetu obstaja zlo. Glede na to, da smo že pred tem pokazali, da je pojem vseomogočnosti težaven, bomo odstranili prav ta atribut.

Naša razmišljanja o vseomogočnosti so postavila temelje bodoče sprejemljive teologije, ki je skladna z judovskim izročilom in hkrati predpostavlja, da je božja moč omejena z nečim, česar samostojnost in svobodo delovanja Bog priznava.⁶ Seveda lahko to razumemo kot božjo svobodno privolitev, ki jo lahko Bog vsak trenutek prekliče – prekličče lahko omejitev moči, ki je nikdar ni izgubil, ampak se je zaradi samostojnosti stvarstva odločil, da je ne bo v polnosti uporabljal. Za predane vernike je ta pot najbolj sprejemljiva. Vendar ne zadošča. Upoštevač obseg dejanj nekaterih njemu podobnih bitij, ki jih tlikokrat storijo nad nedolžnimi, bi pričakovali, da Bog občasno prekrši lastna, stroga načela in pravila in poseže s čudežem.⁷ A tak čudež se ni zgodil. Ko se je dogajal "Auschwitz" je Bog molčal. Čudeži, ki so se zgodili, so bili delo človeka: solidarnost večinoma neznanih "pravičnih med narodi", ki se niso izogibali niti popolnemu žrtvovanju, če so lahko pomagali, rešili ali olajšali – tudi, ko so lahko samo delili usodo Izraela. O njih bom govoril kasneje. Toda Bog je molčal. Na tem mestu trdim oziroma na tem mestu trdi moj mit, da ni molčal, ker bi tako želel, ampak ker ni *mogel* poseči. Iz silovite izkušnje novejšega časa sklepam, da se je Bog za ta čas – čas trajanja tega sveta – odpovedal moči za poseg v fizikalni tek stvari. Sklepam tudi, da se na vsak vpliv dogajanja v svetu na sebe samega odzove z vztrajnim pozivom k njegovemu neizpolnjenemu cilju, ne pa "z močno roko in z iztegnjenim laktom" (Ps 136, 12), kot se ob vsaki pashi judje spominjajo izhoda iz Egipta.

V tem delu se moja spekulacija gotovo oddaljuje od najstarejših judovskih nauk. Večina Majmonidovih trinajstih členov vere, ki jih svečano pojemo pri bogoslužju, govori o "močni roki": o Božjem gospostvu nad vesoljem, nagrajevanjem pravičnega in kaznovanem krivičnega, celo o prihodu Mesije. Sem pa ne sodi člen o klicu dušam⁸, navdihu

prerokov in o Tori ter deloma tudi o izvolitvi: nezmožnost Boga je namreč omejena na fizični svet. Enost Boga ostane nedotaknjena in z njo "Poslušaj, Izrael" (5 Mz 6,4). Za razlago zla ne poseže po manihejskem dualizmu; zlo izvira iz srca ljudi in preko tega dobi moč nad svetom. Sama dopustitev človekove svobode vključuje vnaprejšnjo odpoved izključni božji moči. V svoji razpravi o moči smo že zavrnilo vseomogočnost.

Odstranitev božanske vseomogočnosti dopušča teoretično izbiro med vnaprejšnjim obstojem – teološkega ali ontološkega – dualizma in Božjo samoomejitvijo s stvarjenjem iz nič. Dualistična alternativa se lahko prelevi v univerzalni manihejski boj med aktivnimi silami slabega in božjim načrtom - teologija dveh bogov - ali v platonski pasivni medij, ki prav tako univerzalno vsiljuje nepopolnost materialnega sveta, kadar preslikava ideje intelegibilnega sveta v svet materije: dualizem oblike in snovi. Prva možnost ni skladna z judovskim naukom. Druga možnost v najboljšem primeru odgovarja na vprašanje nepopolnosti in naravne nujnosti, ne odgovarja pa na vprašanje obstoja zla, ki predpostavlja svobodo, ki ima svojo lastno avtoriteto, neodvisno od Boga: današnji izziv judovske teologije ni naravna vzročnost, ampak dejstvo in uspeh premišljenega zla – odgovorni dejavniki (Auschwitz in ne potres v Lizboni). Le stvarjenje iz nič nam dovoljuje, da istočasno govorimo o enosti božjega temelja in samoomejitvi, ki dopušča (daje "prostor") obstoju in avtonomiji sveta. Stvarjenje je soglasje na temelju absolutne suverenosti, s katero se božanstvo samo poda v končnost in s tem preneha biti absolutno – potemtakem je to dejanje božje samoomejitve.

Na tem mestu opozorimo, da uradna doktrina daje vtis, kot da je judovska tradicija povsem enotna glede božje suverenosti. Močno in številčno kabalistično gibanje, ki ga je v naših časih obelodanil Gershom Scholem, govori o usodi božanstva, ki je vezano na svet, ki prihaja. V teh naukih srečamo izjemno izvorne in zelo neortodoksne spekulacije, v

primerjavi s katerimi bi moja postala povsem sprejemljiva. Moj mit na koncu samo nadaljuje idejo *tzimtzum*, osrednji kozmogonski koncept Lurieve kabale (veje kabale iz 16. stoletja, poimenovane po rabinu Izaku Luria Aškenaziju, op. prev).⁹ *Tzimtzum* pomeni krčenje, umik, samoomejevanje. Da je lahko napravil prostor za svet, se je *En-sof* (neskončno; db. brez konca) skrčil, se umaknil, tako da se je zunaj Njega lahko širil prazen prostor: "nič", iz katerega je Bog ustvaril svet. Brez tega umika vase zunaj Boga ne bi moglo biti "drugega". Končne stvari v obstoju ohranja njegovo držanje v sebi. Tako ustvarjene stvari ne postanejo božanski "vse v vsem".

Moj mit naredi korak naprej. Krčenje je z vidika moči totalno: kot celota je Neskočni svojo moč prepustil končnosti in s tem svoj cilj prepustil v njeno varstvo. Ali je tukaj še prostor za odnos do Boga?

Na to vprašanje želim odgovoriti s citatom iz svojega starejšega dela. S tem, ko se je odrekel svoji svetosti, je večni temelj dal svetu obstoj. Vse stvarstvo dolguje svoje obstoj Njegovemu samoodrekanju. Iz tega samoodrekanja je stvarstvo prejelo vse, kar je mogoče prejeti iz onstranstva. S tem, ko se je ves daroval nastajajočemu svetu, Bog nima več česa dati: zdaj je na vrsti človek, da dá. To lahko stori tako, da si prizadeva, da se v teku njegovega življenja ne zgodi oziroma da se ne dogaja prepogosto, predvsem pa da so ogiba ravnanjem, zaradi katerih bi bilo "GOSPODU žal", da je ustvaril svet.¹⁰ Morda je prav to skrivnost "šestintridesetih pravičnih" (Tzadikim Nistarim, opr. št.), o katerih nas judovsko modrost uči, da svet brez njih ne more obstati.¹¹ Mednje so v našem času verjetno sodili "pravični med narodi", ki sem jih omenil zgoraj: njihova skrivnostnost, upoštevajoč veliko prednost dobrega nad zlim, ki se (tako upamo) ohrani v nevzročni logiki stvari, je v tem, da njihova skrita svetost odtehta neskončno krivdo, uravnesi celotno generacijo in zagotovi mir v nevidnem kraljestvu.¹²

Vse to je seveda samo jecljanje. Celo besede velikih vidcev in častilcev – prerokov in psalmistov – ki jim ni primere, so jecljale pred neskončno skrivnostjo. Vsak odgovor smrtnikov na Jobovo vprašanje je lahko le to. Moj odgovor je nasproten od odgovora v Jobovi knjigi: tam je odgovor polnost božje moči; moj odgovor je božja odločitev, da se tej odreče. Začuda sta oba odgovora odgovora poveličevanja. Božja omejitev se je zgodila, da smo, mi smrtniki, sploh lahko. Tudi to je, tako se mi vsaj zdi, odgovor Jobu: da v njem trpi sam Bog. Pravilnega odgovora izmed vseh ne moremo razbrati. Za svoje besede tako lahko le upam, da niso povsem v neskladju s tem, kar je Goethe položil v usta Zaratustre v pesnitvi "Zapuščina staroperzijske vere":

Vse, kar se v zahvali Najvišjega zatika, tamkaj kroži in v krogih se potika."¹³

Prevedel: Jani Šumak

Hans Jonas (1903-1993) je bil nemški filozof judovskega rodu. Jonas je študiral teologijo in filozofijo v Freiburgu, Berlinu in v Heidelbergu ter judovske študije na Visoki šoli za znanost judovstva [*Hochschule für die Wissenschaft des Judentums*]. Leta 1930 je doktoriral z disertacijo z naslovom *Pojem gnoze* [*Der Begriff der Gnosis*]. Leta 1933 je emigriral v Anglijo in nato odšel v Jeruzalem. V času druge svetovne vojne je bil Jonas pripadnik vojaških sil Združenega kraljestva Velike Britanije, med drugim tudi član Judovske brigade. Po vojni je bil še nekaj časa pripadnik vojske novonastalega Izraela, leta 1949 pa se je preselil v Kanado in nato v New York (ZDA). Tam je med leti 1955 in 1976 predaval na sloviti *New School for Social Research*. Hans Jonas je najbolj znan po svojih delih o zgodovini gnostike, delih na področju bioetike, predvsem pa po svojem delu *Princip odgovornosti – poizkus etike za tehnološko civilizacijo* [*Das Prinzip Verantwortung – Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation* (1979); *The Imperative of Responsibility: In Search of Ethics for the Technological Age* (1984; prevedla Hans Jonas in David Herr)], ki velja za temeljno delo na področju okoljevarstvene etike.

** Besedilo *Pojem Boga po Auschwitzu* – judovski glas sodi med religiozološka in teološka dela Hansa Jonasa. Sem sodi na primer Jonasova analiza pojma gnoze in dela o zgodovini gnostike, kot tudi znameniti Jonasov nagovor katoliškemu teologom z naslovom *Heidegger in teologija*, ki ga je v slovenščino prevedel Leon Jagodic (*Tretji dan*, let. 35, št. 9/10 (nov/dec 2006), str. 2-19. Pričujoči prevod je nastal po Jonasovem dopolnjenem prevodu predavanja iz leta 1984 v angleški jezik. Besedilo *The Concept of God after Auschwitz: A Jewish Voice* je bilo objavljeno v *The Journal of religion*, vol. 67, št. 1 (januar 1987), str. 1-13.

1. To je moj (Jonasov, op. prev.) prevod predavanja v nemščini, ki sem ga imel leta 1984 ob prejemu nagrade dr. Leopolda Lucasa na Univerzi v Tübingenu. Predavanje je bilo objavljeno v Fritz Stern und Hans Jonas, *Reflexionen finsterner Zeit* (Tübingen: J. C. B. Mohr, 1984). Takratno predavanje je bila razširjenja in dopolnjena različica istoimenskega dela ("The Concept of God after Auschwitz," v: *Out of the Whirlwind*, ur. Friedlander A. H., New York: Union of American Hebrew Congregations, 1968, str. 465-76), ki vključuje odlomke mojega Ingersollovega predavanja (Ingersollovega predavanja o človekovi nesmrtnosti, ki jih vsako leto prireja Univerza Harvard, op. prev) iz leta 1961 z naslovom "Nesmrtnost in današnja eksistenca" (prev. Borut Ošljaj v *Phainomena*, št. 21/22 (1997), str. 187-217). Neposredni navedki iz naštetih del so uporabljeni z dovoljenjem.
- *** [...] what "is the matter" with God.
2. Hans Jonas, "Nesmrtnost in današnja eksistenca", Ingersollovo predavanje na Univerzi Harvard leta 1961, prvič objavljeno v *Harvard Theological Review* 55 (1962), 1-20; tukaj Hans Jonas, *The Phenomenon of Life* [Fenomen življenja], (Chicago in London: University of Chicago press, 1982), str. 262-281.
3. Podobno, četudi iz drugih razlogov, je razmišljal rabin Jack Bemporad v "Towards a New Jewish Theology" [Na poti do nove judovske teologije], *American Judaism* (zima 1964-65), str. 9 ssl.
4. Občasni čudež, nadčuten poseg v zaprti vzročnosti fizičnega sveta, ni v nasprotju s splošnimi zakoni narave (redke izjeme ne odpravijo empiričnih dognanj) in lahko celo dajejo vtis, da so del zakonov narave – glede tega glej H. Jonas, *Philosophical Essays* (Chicago: University of Chicago Press, 1980), str. 66-67, in predvsem moje predavanje o Rudolфу Bultmannu iz leta 1976 na Univerzi v Marburgu "Is Faith Still Possible? Memories of Rudolf Bultmann and Reflections on the Philosophical Aspects of His Work" (*Harvard Theological Review* 75, št. 1 [januar 1982]: 1-25, predvsem 9-15); prav tako str. 17-18 tega prispevka glede izjave o religioznih pomislekih glede pojma Boga kot "Gospodarja zgodovine".
5. Za dodatno branje o neodtujljivih postulatih razodete religije – o možnosti razodetja, to je božjega nagovora človeškemu umu, tudi kadar Bog ne more poseči v zemeljske stvari – glej Jonas, "Is Faith Still Possible?", str. 18-20.
6. Izak Luria (1534-1572).
7. 1 Mz 6, 6-7.
8. Sanhedrin 97 b; Sukkah 45 b.
9. Misel, da naj tisti, ki lahko, raje pomagajo Bogu, ne pa, da Bog pomaga nam, sem zasledil v ganljivi pripovedi žrtve Auschwitza, mlade nizozemske judinje, ki je to misel živela vse do svoje smrti. Več o tem v *An Interrupted Life: The Diaries of Etty Hillesum, 1941-43* (New York: Pantheon Books, 1984). Ko se je leta 1942 na Nizozemskem pričela deportacija, je bila prostovoljka v koncentracijskem taborišču Westbrook, kjer je pomagala v bolnišnici in tako delila usodo svojega naroda. Septembra leta 1943 so jo poslali v Auschwitz, kjer je 30. novembra leta 1943 umrla. Njen dnevnik se je ohranil, vendar je bil izdan šele pred kratkim. Na tem mestu navajam Neala Achersona ("In Hell", *New York Review of Books* 31, št. 13 [19 julij 1984]: 8-12, še posebej str. 9): Ne "najde" Boga, ampak ga izdela sama. Ton njenega dnevnika postaja vse bolj religiozen in nekateri zapisi so še samo molitve. Njen Bog je nekdo, ki mu daje obljube, ne da bi ga za kaj prosila, ali da bi od njega kaj pričakovala. "Poskušala ti bom pomagati, Bog, da mi ne poide vsa moč, a ti tega ne morem obljubiti. A ena stvar mi je postala povsem jasna: ne moreš nam pomagati, ampak Ti moramo mi pomagati, da bi lahko pomagali sebi ... Žal ni veliko, kar lahko za nas in naš položaj storiš. Ne mislim, da si odgovoren. Ne moreš nam pomagati, pomagamo Ti lahko samo mi, tako da do zadnjega ohranimo Tvoje bivališče v nas." Branje pričevanja prava priče je bila pretresljiva potrditev mojih kasnejših premišljevanj iz varnega zavetja – in dobrodošel popravek moje trditve, da tam ni bilo mučencev.
10. "Und was nur am Lob des Hochsten stammelt, / Ist in Kreis' um Kreise dort versammelt" (Goethe, "Vermächtnis altpersischen Glaubens"; v slovenščino imamo prevod izbranih pesmi te pesniške zbirke, ki jih je oskrbel Mirko Križman v *Zahodno-vzhodni divan: Goethe in Hafis: literarnozgodovinska in stilistična študija*, Maribor : Locutio, zavod za kulturo, 2003).

"Njegovih stopinj se je držala moja noga, ubiral sem njegovo pot in nisem skrenil." (Job 23,11)
Stopinje v snegu (foto: Janez Oblonšek)

NINA DITMAJER

Obličje drugega je sled neskončnega

Levinas opaža sledove neskončnega v odnosu do drugega. Vsak od teh pojmov ima pri njem posebno težo in je v njegovih razpravah obravnavan na kompleksen način. Zato je potrebno najprej raziskovati in opredeliti vsak pojem posebej, šele nato pa jih združiti v enotno misel. V Levinasovih spisih se drugi vedno razodeva v svojem obličju, pri tem pa ga moj razum ne zmore popolnoma zaobjeti. V trenutku, ko se jaz sam postavim pred drugega in izrečem: "Tukaj sem!", postanem odgovoren zanj. Pri tem se Levinas rad naveže na Dostojevskega in govori o večji odgovornosti, ki jo imam kot odgovorni posameznik. Pa ne samo ruski realisti, tudi Shakespeare mu je odpiral veliko vprašanj o človekovem smislu življenja. Pomembni vprašanja, ki si jih Levinas v zvezi z ohranitvijo jaza v presežnostina začetku zastavi, sta: Kakšen je lahko odnos drugega z bivajočim, z obstoječim? Ali lahko bivajoče stopi v odnos z drugim, ne da bi pustilo, da drugo stre njegovo samstvo? (Levinas 1998, 120.) Levinas se v svoji filozofiji odmakne od svojih vzornikov, Husserla in Heideggra: o drugem človeku tako ne govori glede na njegovo podobnost z lastnim jazom ali na podlagi človeške so-bitosti, izvorno izkustvo sočloveka se dogodi šele tedaj, ko pred njim stojimo iz obličja v obličje. To pa ne pomeni, da na njegovo filozofijo omenjena velikana fenomenologije nista vplivala. Kot sam pravi, je zanj Heideggerjevo delo *Bit in čas* eno najlepših del v zgodovini filozofije; k temu še pristavi Platonovega *Fajdona*, Kantovo *Kritiko čistega uma*, Heglovo *Fenomenologijo duha* ter Bergsonovo *Razpravo o neposredni danosti zavesti* (Levinas 1998, 31).

IZ OBLIČJA V OBLIČJE

Levinas izraz *obličje* uporablja v širšem pomenu, kot ga pripisujemo pojmu obraz oz. sprednji strani obraza. Gre za bližino druge osebe, ki zajema vse vidike človeške osebnosti. Besedna zveza *face a face* ima sicer slovensko ustreznico v frazemu *iz oči*

v oči, vendar se zaradi pomenske jasnosti v filozofskih tekstih uporablja izraz *iz obličja v obličje*. Pri tem ni mišljen pogled, ki se obrne k obličju, kajti pogled je spoznanje, dožemanje. Pristop k obličju pa je že v svojem začetku etičen (Levinas 1998, 57). V Stari zavezi je za izraz *obličje* uporabljen hebrejski izraz *penê*. V 1–5 Mz se izraz obličje pojavi

v štirih različnih pomenskih vlogah: (1) *Gospodovo obličje*, (2) *obličje človeka* (Izaka, faraona ...), (3) *besedna zveza videti Boga iz obličja v obličje*; (4) *hlebi obličja, miza obličja, obličje dežele*. Božje in človeško obličje se lahko srečata: iz obličja v obličje. V četrtem primeru pa gre zgolj za površinsko obličje, za lastnosti, ki se mi posredujejo zgolj v čutnem zaznavanju –medtem ko se obličje drugega vedno razodeva kot presežno. Obličje Boga je nemogoče zaobjeti s širino našega človeškega razuma: *"Mojega obličja ne moreš videti; kajti noben človek me ne more videti in ostati živ."* (2 Mz 33,20); *Ko bom potem odmaknil roko, me boš videl v hrbet, mojega obličja pa ne more videti nihče."* (2 Mz 33,23) Vendar soočenje iz oči v oči, iz obličja v obličje vodi tako do obojestranskega spoštovanja kot tudi do enakovrednega prepoznanja. Tudi obličja drugega človeka ne moremo videti, je presežno in zato ne more postati vsebina našega mišljenja. Ali z Levinasovimi besedami: *"Gledamo pogled. Gledati pogled pomeni gledati nekaj, kar se nam ne prepusti, se nam ne preda, ampak kar upira oči v nas, to pomeni gledati obličje."* (Levinas 2012, 10)

DRUGI KOT "ON" ALI DRUGI KOT "TI"?

Odnos do drugačnosti, ki prekine z razmerjem, kjer isti obvladuje, vsrka ali zaobjame Drugega, torej prekine z modelom spoznanja." (Levinas 1998, 45) Pri Levinasu je drugi nepredvidljiv, nepredvidljivost pa je oblika drugačnosti le v odnosu do spoznanja. Vsak človek je v odnosu do drugega človeka presežen in obratno, tega pa ni mogoče doseči z našim umom. Na eni strani je drugi že vedno pred menoj, na drugi strani pa bo drugi vedno na novo prihajajoči (Kovač 1998, 15). Razmerje med drugim in mano je nesimetrično: jaz sem odgovoren za drugega, ne da bi mogel pričakovati vzajemno odgovornost (Levinas 1998, 65). Čas je pri Levinasu pomemben element pri določanju odnosa do drugega: *"Drugega ne opredeljujem s prihodnostjo, temveč prihodnost z drugim."* (Levinas 1998, 125)

"Obličje bližnjega je drugost, na katero nisem alergičen, ampak me vodi v on-kraj. Nebeški Bog je dostopen, ne da bi izgubil delček svoje presežnosti in ne da bi zanikal svobodo vernika." (Levinas 2012, 24) Etična razsežnost drugega človeka omogoča novo razumevanje transcendence. Bog ne more biti predmet našega mišljenja; po Levinasu je Bog tista drugost, ki je ne more pogojevati nobeno razumevanje biti, saj njegova pomenljivost ni vezana na ontološko smiselnost. Bog ni preprosto prvi drugi, temveč je drugačna drugost, ki je predhodna drugosti drugega (Klun 2012, 410–411). Vendar pa Levinas besedo *drugače* oz. *biti drugače* še vedno razume v ontološkem smislu bit-i. Zato mora reči *"drugače kot biti"*. Misel o Bogu kot ne-drugem (*non-aliud*) najdemo tudi pri Nikolaju Kuzanskem. Ne-drugi pomeni, da ni nikomur nasproti kot drugi. Je nedoločljiv in neizrekljiv. Bog je torej drugače drugačen, kot pa so med seboj drugačna bitja v svetu. Pomembna razlika med Kuzanskim in Levinasom je v tem, da je pri slednjem mogoče stati iz obličja v obličje z Bogom, z Neskončnim, z njim je mogoče vzpostaviti odnos kot odnos z drugim, in to preko odnosa človek-drugi.

Za Levinasa drug človek zaradi svoje presežnosti ne more biti na isti ravni z menoj, tako tudi Bog ne more nikoli postati "Ti", temveč le "On" (Klun 2012, 411). Levinas to razlaga s primerom iz judovske mistike in to imenuje v svojih spisih "onstvo" (*l'illéité*) Neskončnega: v starih molitvah pričanja vernik Boga nagovarjati s "ti", začeti stavek pa končuje z "on", kakor da bi med približevanjem "ti-ju" njegova transcendence prešla v "on" (Levinas 1998, 69–70). T. i. "onstvo" je značilna poteza judovstva in je v zavesti vsakega judovskega misleca, tudi Levinasa. Takšno razmišljanje pa ne more biti univerzalno. Bog se v Stari zavezi razodeva kot obličje neskončnega. Mojzes ni mogel zreti v njegovo obličje, temveč je videl le njegov hrbet. Kasneje tudi Izraelci niso mogli Mojzesu pogledati v obličje zaradi veličastva na njegovem obličju, ko se je vrnil s tablama z gore. Zato se je moral zakriti. Drugačno razumevanje obličja

pa najdemo v Novi zavezi: Kristus odgrinja Mojzesovo zagrinjalo (2 Kor), v nebesih pa se je za nas pojavil pred Božjim obličjem (Heb 9,24), naučil nas je molitev Očenaš, da bi za nas Bog lahko postal "ti". Dionizij govori o dveh načinih razodevanja svetega: prek podobnih in prek nepodobnih podob. Pri prvem načinu se razodetje dopolnjuje prek sveto upodobljenih podob, ki so podobne temu, kar hočejo upodobiti, vendar je za nevidne stvari (torej tudi Boga) bolj primerno razodevanje prek nepodobnih stvaritev, kar nas pripravi na vzpon k Neizrekljivemu.

ODNOS JE ONKRAJ BESED

"Resnično, zame to, kar je povedano, ne pomeni toliko, kot pa samo dejanje povedati. Povedati mi ni toliko pomembno zaradi vsebine in informacije, kot zaradi dejstva, da se naslavljam na sobesednika." (Levinas 1998, 34) Levinas je iskal besede, ki bi nakazale in pojasnile ta izjemen odnos. Toda etični odnos do drugega je onkraj posameznih besed. Pomemben je sam odnos, ki lahko nastopi tudi v nemočnem in nemem zrenju nebogljene in razkritega obličja (Kovač 1998, 12). Levinas tem v zvezi opozori še na razliko med izrekati in izrečenim. V govoru se ne oblikuje le zahteva po razumevanju sogovornika, temveč zahteva po odgovarjanju: "Toda izrekati pomeni, da takrat, ko sem pred obličjem, nisem samo pred njim in ne zrem samo vanj, ampak zanj tudi odgovarjam. Izrekati je način, kako pozdraviti drugega. A drugega pozdraviti pomeni mu že odgovarjati. V prisotnosti nekoga je težko molčati. Ta težava izvira iz samega pomena izrekanja, pa naj bo izrečeno kar koli že." (Levinas 1998, 59) Vendar ima sam govor kljub temu pomembno vlogo v odnosu do drugega: "Obličje in govor sta povezana. Obličje govori. Govori s tem, da sploh omogoča in začenja pogovor. Pristen odnos z drugim je govor, še točneje, odgovor ali odgovornost." (Levinas 1998, 58). Neskončno vstopa v govorico, ko izrečem: "Tukaj sem!", vendar se nam ne pusti videti, se ne pokaže; z izgovorom subjekt le vstopi v

pričevanje Neskončnosti in s tem spozna svojo odgovornost (Levinas 1998, 70–71).

Pri tem se nam postavi vprašanje, ali obstaja tudi molk pred drugim kot neke vrste nagovor bližnjega ali Neskončnega. Že Wittgenstein govori o mistiki molka: "Vsekakor je nekaj neizrekljivega. To se kaže, to je mistično." (Wittgenstein 1976, 6.522) Ali natančneje: mistično se lahko pokaže skozi nesmiselno uporabo jezika le, ko se govorec te nesmiselnosti zaveda in jo tako preseže (6.54). Šele takrat v polnosti dojame, da je mistično popolnoma neizrekljivo. Toda "o čemer ne moremo govoriti, o tem moramo molčati". (Wittgenstein 1976,7) Pri Kierkegaardu pa najdemo bežno misel o molku kot edini pravi poti do Boga: pripoved o darovanju Izaka določa Abrahamov molk, ki ohranja absolutno dolžnost, ki ga zavezuje v odnosu do Boga in skrivnosti kot skrivnosti. Namreč jezik je orodje splošnega. In kakor hitro bi Abraham spregovoril, bi že bil v območju občega. Molčal je zato, ker njegov razum ni zmožal zaobjeti, doumeti zahteve Boga. Na tem mestu bi spregovorila še o teoriji mističnega govora, kise napaja pri že prej omenjenem Dioniziju: govor Boga je povsem drugačni govor, je absoluten, v molku pa lahko razkrije Skrivnost, misterij Samega Sebe: "Po dokončanem vzponu pa bo govor onemel in se ves zedinil z Neizrekljivim." (Dionizij 1996, 111) Molk ni mišljen kot utišanje, temveč kot nadjezikovni molk, molk nad vsakim nasprotjem med govorom in molčanjem. Mistični molk je tako zgovornejši od govora.

KONČNA NESKONČNOST ALI NESKONČNA KONČNOST?

Vdelu *Totalnost in Neskončno* Levinas spregovori o Neskončnem. Obličje mu pomeni Neskončno, ki se vedno pojavlja v etičnem pomenu. Bolj kot sem pravičen, bolj sem odgovoren; tako z drugim nismo nikoli opravili. Pojavljanje Neskončnega ni razkrivanje (Levinas 1998, 69). Človek kot končno bitje ne more v celoti izvršiti naloge spoznanja,

poskuša pa kljub temu doseči, da bi drugi postal isti. Levinas izhaja iz Descartesovih Meditacij, kjer je Bog razumljen kot neskončna popolnost, je ideja, ki jo Bog sam povzroči v meni kot končnem bitju. Vendar Levinas zavrača njegovo misel o neskončnem Bogu, saj ta ideja ponovno vključuje neko spoznanje, in se raje obrne k Sokratu: nemogoče je položiti neko idejo v misel, če že prej ni bila navzoča v njej. Levinas meni, da odnos do Neskončnega ni spoznanje, marveč Hrepenenje; le-tega pa ni mogoče potešiti. To je paradoksalno ravno toliko kot prisotnost Neskončnega v končnem deju (Levinas 1998, 61).

LOGIKA DRUGEGA KOT LOGIKA SLEDI

Derrida omenja, da je bila logika sledi prvič nakazana že pri Plotinu, razvita pa šele pri Levinasu. Da bi razumeli pojem sledi pri Levinasu, kar ne moremo mimo njenega pomena pri Derridaju. Sled pri slednjem kot takšna ne obstaja; njen neobstoj pokaže, da je bil vsak izvor vedno že določen preko obračanja k neizvoru (Derrida 1976, 82; po Grilc 1993). "Neslišna razlika med tistim, kar se pojavlja in pojavljanjem (med 'dejanskostjo' in 'doživljanjem') je pogoj vseh drugih razlik, vseh drugih sledi, ter je sama že sled /.../ V resnici je sled absolutni izvor smisla sploh. Kar velja reči še enkrat, je, da ne obstaja absolutni izvor smisla nasploh. Sled je razlika, ki odpira pojavljanje in pomen." (Derrida 1976, 87; po Grilc 1993) Transcendentalno označenec je pri Derridaju vedno že označevalec, označevalec pa se nadomesti z verigo označevalcev. Logika sledi zadeva tako označevalca kot označenca in ju reflektira vselej že kot sled (Grilc 1993, 29–33).

Levinas pa pojem sledi obravnava preko momenta obličja: "Onstranstvo, od koder prihaja obličje, pomeni kot sled /.../ V sledi razmerje med označenim in označevalcem ni korelacija, temveč prava nepravilnost." (Levinas 1992, 228; po Grilc 1993) Levinas na tem mestu vpelje razlikovanje med znakom in sledjo – označenec in označevalec nista medsebojno

odvisna, ne moremo govoriti o sorazmerju med njima. Govora je izključno o formalni (ne) zmožnosti strukture sledi: sled znotraj odnosa med znakom in označenim nakažena neko pomanjkljivost ter nastopa kot nepravilni odnos (Grilc 1993). Levinas gre še dlje: "Sled ni znak kot vsak drugi. Vendar ima tudi funkcijo znaka. Lahko velja kot znak." (Levinas 1992, 230) V spisu *Uganka in fenomen* (1965) pripoznava določeno prehodnost: "Gotovo lahko sled postane znak. Toda preden sled pomeni kot znak, je ona prava praznina neke neponovljive odsotnosti v obličju. Popolna praznina ni zgolj znak odsotnosti." (Prav tam, 244.) Drugi, ki vznikna v obličju, je vedno le sled drugega – drugi zunaj ekonomije sledi ni več drugi kot drugi, ampak drugi z ničimer omejene objektivacije. Logika sledi odpre odnos do drugega in prepreči njegovo totaliziranje. Drugi tako ostane neskončno drugi (Grilc 1993).

Razlika med Derridajevim in Levinasovim pojmovanjem sledi je v tem, da Levinas bistvo sledi poda skozi razlikovanje med sledjo in znakom. Asimetrična relacija, nezvedljivo preteklo, odnos do smrti, drugega, se konstituirata kot manko reda bivajočega in nezvedljivo nanj. Derrida, nasproti temu, ekonomijo sledi prepoznavna v vsakem bivajočem, formi, prisotnosti (Grilc 1993, 31–32).

Navkljub vsemu povedanemu pa si je potrebno ponovno postaviti vprašanje o dejanski funkciji pojma sled (vendarle kot znaka), ki pri Levinasu (formalno) povezuje obličje drugega in neskončno. Semiotika preučuje znak na podlagi njegove strukture (sintaksa). Razlika med Derridajevim in Levinasovim pojmovanjem sledi ni toliko v njeni strukturi. V stavku, iz katerega izhajamo, "Obličje drugega je sled neskončnega", je besedna zveza *sled neskončnega* nujna sestavina prvega dela stavka, in sicer nastopa na skladenjski ravnini jezika kot povedkovo določilo. Brez tega torej, skladenjsko gledano, obličje drugega ne bi imelo nobenega smisla. Drugačna pa je skladenjska opredelitev, če opazujemo zgolj značilnosti besedne zveze *sled neskončnega*: pri tem je pojem *neskončno*

razumljen kot desni neujemalni roditeljski prilastek. Za te vrste prilastkov pa velja, da se lahko popridevijo: torej bi s skladijskega vidika bilo popolnoma enako, ali rečemo neskončna sled ali sled neskončnega. Tako dejstvo pa v nobeni filozofski teoriji ne bi obstalo. Zato je potrebno narediti prehod k semantiki znaka, ki preučuje znak na podlagi njegovega pomena. Po de Saussureju je označenec pomenski del znaka, označevalec izrazni del znaka, povezava med njima pa je arbitrarna. Tudi tukaj se pojavi težava, saj po Levinasu tega razmerja ni oz. je nedoločljivo. Že Jan Mukařovský, znan delavec praškega lingvističnega krožka, spregovori o problemu znaka: vsaka duševna vsebina, ki presega meje individualne zavesti, dobi zaradi svoje sporočilnosti značaj znaka (Mukařovský 1981, 111). Peirce je razširil de Saussurjev model in dodal pojem referenta (objekt, na katerega se znak nanaša), de Saussurjev označevalec postane reprezentamen, označenec pa interpretant. Njegov pristop je že blizu pragmatiki (pragmatika je pristop k analizi besedila z vidika razmerja med uporabnikom znaka in znakom). Peirce glede na vrsto razmerja do predmeta, ki ga nadomeščajo, loči tri vrste znakov: ikone, indekse in simbole. Pri ikoni ima označenec iste lastnosti kot označevalec. To je znak, ki je podoba tistega, kar označuje. Odnos med znakom in pomenom temelji na formalni podobnosti – preslikavi. Indeks je naravni znak, ki je v neki lastnosti povezan z objektom, ki ga označuje, ta povezava je lahko fizična ali pa vzročna. Ko indeks vpliva na objekt, ki ga označuje, si delita neko skupno lastnost, neko kvaliteto, s katero sta povezana. Prav zaradi te povezave tak znak vključuje ikono posebne vrste, ki ni le podobnost s svojim objektom, temveč modifikacija objekta (Peirce 2004, 14). Pri simbolu pa povezava med znakom in označenim temelji na dogovoru oz. konvenciji. Simbol sam po sebi ne nakazuje na objekt, ki ga označuje, saj je arbitraren. "Simbol je z objektom povezan prek idej uma, ki uporablja simbole, brez katerega nobena taka zveza ne bi obstajala." (Prav tam, 27)

Zaključimo lahko naslednje: po Peircu vse lahko postane znak, če obstaja interpretant. Če pa sled sama na sebi ni znak, potem tudi ne moremo govoriti o pojmu sledi. Pojem namreč vedno vključuje neke zamejitve, vpete v definicijo. Sled vključuje nepravilnost, nepopolnost le znotraj sinhronega strukturalističnega jezikoslovja, ki ima svoje začetke pri de Saussureju. Pri razumevanju nam lahko pomagajo Wittgensteinove jezikovne igre: med heterogenimi jezikovnimi situacijami obstajajo družinske podobnosti. Na ta način lahko "definiramo" pojme, ki načeloma nimajo svoje skupne univerzalne definicije. Tak pojem je npr. umetnost. Neki pojem dobi pomen šele v njegovi rabi. Beseda sled nastopa kot most med obličjem drugega in neskončnim, je kot tišina, ki spregovori šele, ko jaz stojim pred drugim iz obličja v obličje, pri tem pa absolutno drugi postane neskončno drugi.

REFERENCE

- Derrida, Jacques. 1976. *O gramatologiji*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- . 1972. *Marges de la philosophie*. Pariz: Minuit.
- . 1980. "En ce moment même dans cet ouvrage me voici". V: *Les textes pour Emmanuel Lévinas*. Pariz: Jean-Michel Place.
- Dionizij Areopagit. 1996. O mistični teologiji. *Posredovanja*. Celje: Mohorjeva družba. 106–114.
- Grilc, Uroš. 1993. Etično dekonstrukcije. *Problemi*, XXXI, 7.
- Klun, Branko. 2012. Težavna svoboda pred obličjem drugega. *Težavna svoboda: eseji o judovstvu*. Celje: Mohorjeva družba. 395–419.
- Kovač, Edvard. 1996. Vznemirjujoča neskončnost. *Etika in neskončno. Čas in drugi*. Ljubljana: Družina. 7–19.
- Levinas, Emmanuel. 1992. *Die Spur des Anderen: Untersuchungen zur Phänomenologie und Sozialphilosophie*. Freiburg/München: Verlag Kari Alber.
- . 1998. *Etika in neskončno. Čas in drugi*. Ljubljana: Družina.
- . 2012. *Težavna svoboda: eseji o judovstvu*. Celje: Mohorjeva družba.
- Mukařovský, Jan. 1981. Umetnost kot semiološko dejstvo. *Misel o moderni umetnosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 111–117.
- Peirce, Charles Sanders. 2004. *Izbrani spisi o teoriji znaka in pomena ter pragmaticizmu*. Ljubljana: Krtina.
- Wittgenstein, Ludwig. 1976. *Logično filozofski traktat*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

"Naša duša je bila kakor ptica, ki se je rešila iz lovčeve zanke.
Zanka se je pretrgala in mi smo bili osvobojeni." (Ps 124,7)

Zimski motiv (foto: Janez Oblonšek)

Atanazijevi začetki¹

Ko je torej v Aleksandriji umrl Aleksander, je njegov sedež prevzel Atanazij. Da pa je bil ta bistroumen in v cerkvenih zadevah nadvse čuječ mož, je krivovercem v zadostni meri pokazal že, ko je bil s svojim starim škofom Aleksandrom prišel na zbor v Nicejo, saj je s svojimi namigi budno razkrival zvijače in prevare krivovercev. Takoj, ko so torej izvedeli, da je postal škof, so začeli na vse načine snovati slepilne manevre zoper njega. Bili so namreč mnenja, da, kakor so nakazali dogodki, njihovi nameni spričo njegove skrbi ne bodo zlahka napredovali. Vendar se mi ne zdi neumestno povzeti nekaj malega o izvoru tega moža in omeniti, kakšna je bila njegova vzgoja od deških let, kakor smo to izvedeli od tistih, ki so živeli z njim.

Bilo je v času, ko je škof Aleksander v Aleksandriji obhajal spominski dan Petra mučenca. Ko je po končani slovesnosti na kraju blizu morja čakal duhovščino, da se zbere na obedu, zagleda od daleč igro dečkov, ki, kakor je navada, posnemajo škofa in tisto, kar se običajno dogaja v cerkvah. A ko jih pozorno opazuje dalj časa, vidi, da opravljajo tudi nekatere skrivnostnejše in zastrte stvari. Ker ga to zmede, ukaže k sebi poklicati duhovnike in jim pokaže, kar je od daleč videl. Nato jim naroči, naj gredo, polovijo vse dečke in mu jih privedejo. In ko so duhovniki tam, poizvedujejo, kakšna je njihova igra in kaj ter kako počnejo.

Dečki pa, kakor je lastno tej starosti, prestrašeni najprej zanikajo, vendar nazadnje povedo zadevo po vrsti in priznajo, da je

Atanazij, ki je bil v tej deški igri posnemal škofa, krstil nekaj katehumenov. Tedaj je škof pri teh, ki so bili menda krščeni, in hkrati pri onem, ki jih je spraševal, skrbno poizvedel, kaj so bili vprašani ali kaj so odgovarjali. Ko vidi, da je vse skladno z obredom naše vere, po pogovoru z zborom duhovnikov menda odloči, da tistim, na katere je bila po opravljenem izpraševanju in odgovarjanju izlita voda, ni treba ponavljati krsta, marveč zgolj dopolniti tisto, kar običajno delajo duhovniki. Atanazija pa in tiste, za katere se je zdelo, da so bili v tej igri bodisi duhovniki bodisi strežniki, potem ko je poklical njihove starše, izroči v skrb cerkvi, pri čemer za pričo pokliče Boga.

Po preteku nekaj časa, ko se je Atanazij v polnosti naučil stenografije in v zadostni meri gramatike, so ga starši kot za Boga zvesto

ohranjeni dar vrnili duhovniku. In kot slavni Samuel je bil vzgajan v Gospodovem svetišču, v primerni starosti pa ga je Aleksander, ko je prišel k očetom,² izbral, da je za njim nosil duhovniški efod.³

A za neokrnjeno vero je Atanazij v Cerkvi bojeval toliko bojev, da se zdi, da je bilo tudi o njem rečeno tisto, kar je zapisano: *Jaz mu bom pokazal, koliko bo moral trpeti zaradi mojega imena.*⁴ V preganjanju zoper njega se je namreč pobratil ves svet in so se zganili knezi zemlje,⁵ ljudstva, kraljestva in vojske so se zbrale proti njemu. On pa je ohranil Božjo besedo, ki pravi: *Če se cela vojska utabori proti meni, se moje srce ne bo balo. Če se vname boj zoper mene, bom v Boga zaupal.*⁶

Ker je njegovih dejanj toliko in so takšna, da mi pomembnost reči ne dovoljuje preiti ničesar, a me njihova množina sili, da jih ogromno izpustim, moj duh omahuje v negotovosti, ker se ne more odločiti, kaj bi obdržal in kaj opustil.

Prevedel: Aleš Maver

-
1. Prevedeno iz Rufinus, *Historia Ecclesiastica* 1, 15, po izdaji v: Rufino di Concordia, *Scritti vari*, ur. Lorenzo Dattrino (Rim, 2000), 222-224.
 2. Na nicejski koncil.
 3. Parament v rabi pri judovskem tempeljskem bogoslužju, ki je pozneje postal znamenje škofovskega dostojanstva.
 4. Apd 9, 16.
 5. Prim. Ps 2, 1-2.
 6. Ps 26 (27), 3.

Delovanje sester frančiškank na apaškem območju

UVOD

V Sloveniji deluje kongregacija frančiškank brezmadežnega spočetja s sedežem v Slovenski Bistrici. Kongregacija sester frančiškank brezmadežnega spočetja (tako poimenovane od leta 1954), ki je v Sloveniji poznana pod imenom "slovenjebistriške šolske sestre", je ena izmed številnih kongregacij z vzgojno-prosvetno in karitativno dejavnostjo. Nastala je v 19. stoletju kot odgovor na potrebe takratnega časa. Leta 1843 jo je v Gradcu ustanovila Frančiška Lampel. Prvotno se je kongregacija imenovala Šolske sestre III. reda sv. Frančiška Asiškega in je bila namenjena izobraževanju in vzgoji ženske mladine. Na željo ustanoviteljice naj bi sestre pomagale povsod, kjer jih Cerkev potrebuje, kolikor je to v njihovih močeh. V Sloveniji so navzoče od leta 1869, od leta 1923 imajo svojo slovensko provinco. Zaradi majhnega števila članic pa od leta 2014 dalje delujejo kot vikariat. Poleg glavnega namena, tj. v frančiškovski preprostosti, veselju in odprtosti uresničevati v svetu življenje po evangelijskih svetih, so sestre vključene v pastoralno dejavnost Cerkev, predvsem v njeno katehetsko, karitativno in misijonsko delo.¹

Na apaškem območju je bilo delovanje sester frančiškank v različnih oblikah prisotno od leta 1879 do začetka druge svetovne vojne. Do leta 1879 je obstajala za apaški šolski okoliš samo dvorazredna mešana šola. Tega leta je število šoloobveznih otrok naraslo na 400, poučevala pa bi jih naj zgolj dva učitelja.² Tako je bila leta 1879 kot posebnost v slovenskem prostoru v Apačah ustanovljena zasebna dekliška (cerkvena) šola.

DEKLIŠKA ZASEBNA ŠOLA APAČE

Sestra Gabriela Ritter³ je poleti leta 1878 od staršev prejela dopis, v katerem ji sporočajo, da ji bodo kot dediščino prepustili hišo in nepremičnine, in sicer za namen ustanovitve poslovne enotekongregacije frančiškank v Apačah. Ker pa navedena hiša ni bila primerna za dejavnost, je bil namesto nje predlagana zgradba tete Amalie Hötzl. Gospoščina Freudenau (grofinja Kunigunde Plaz in grof Heinrich d' Avernas) iz Črnc je ponudila pomoč pri nabavi materiala in drugih opravilih, potrebnih za izgradnjo nove šolske zgradbe v Apačah. Amalia Hötzl je 26. 8. 1878 z darilno pogodbo prenesla obstoječo zemljišče na kongregacijo.

Dekliška šola v Apačah okrog leta 1918

Mesec dni kasneje je šolski svet v Apačah preko župnijskega urada podal izjavo, da se vsi člani občinskega sveta ter občani strinjajo, da se bodo zavzemali za navedeni projekt ter poskušali pridobiti ustrezno dodatno zemljišče. Občina pa se ne more zavezati, da bo prevzela stroške same gradnje ter stroške domovanja sester. Občina je priskrbela še del preostale potrebne parcele, namenjene za zgradbo.

Kongregacija iz Algersdorfa v Avstriji je občini Apače 29. 9. 1878 poslala dopis o njihovem pogledu na realizacijo projekta: "Darovalka je z darilno pogodbo omogočila, da se bo lahko na tem zemljišču zgradilo novo šolsko poslopje. V to šolo bi bili sprejeti vsi šolo obvezujoči otroci brez kakršnega koli razlikovanja. Pouk bi potekal po točno določenem učnem načrtu. Kongregacija ne bo uvedla šolnine za otroke, prav tako pa ne bo od občine zahtevala pomoči. Če pa bo kdo od občine oz. kdo drug prostovoljno kaj daroval, bo kongregacija le-to s hvaležnostjo sprejela."

Prošnja za ustanovitev poslovne enote v Apačah skupaj z dokumentacijo in z darilno pogodbo je bila pri ordinariatu vložena dne 25. 11. 1878. S strani ordinariata je bila 5. 2. 1879 zahtevana dopolnitev prošnje z izjavo o kritju obratovalnih stroškov v prihodnosti.⁴ Vloga je bila dopolnjena 13. 2. 1879.

Gradbeni mojster Peter Wellin iz Gradca je bil naprošen, da si v Apačah ogleda zemljišče ter naredi gradbeni načrt za novo šolsko stavbo. Po njegovem gradbenem načrtu je

občinska uprava v Apačah 15. 1. 1879 izdala uradno gradbeno dovoljenje. Po prizadevanju župnika P. Strache in domačinov je bilo za samo gradnjo podarjenega veliko gradbenega materiala in denarja. V mesecu aprilu se je začel izkop temeljev, v mesecu avgustu tega leta je bila zgradba že pod streho.

Šolski svet v Apačah je poslal nujno prošnjo na sedež kongregacije, da bi se pouk v novi šolski zgradbi pričel že jeseni tega leta. Deželni šolski svet je dne 9. 10. 1879 izdano dovoljenje za dvorazredno dekliško zasebno šolo.

11. 11. 1879 so v Apače prispеле izbrane sestre.⁵ Dne 23. 11. 1879 je Apače obiskala predstojnica sester in se je v miru pogovorila z njimi. Naslednjega dne, tj. 24. 11. 1879, je bila svečana blagoslovitev institucije dekliške šole in same šolske zgradbe v Apačah. Blagoslovitev je vodil knežješkof Johannes (Janez Krstnik Zwerger). Najprej je bila svečana maša v cerkvi v Apačah. Po maši je sledila množična procesija do nove šolske zgradbe ter svečana proslava s kulturnim programom. Simbolično je škof v eni izmed učilnic na steno namestil križ.⁶

Dne 25. 11. 1879 je nadučitelj deške šole Friedrich Urbantschitsch (1830–1884) pospremil 197 deklet k novi šolski zgradbi in jih predal sestram. Po kratkem času je prišlo do spoznanja, da dekliška šola potrebujejo več sester. Tako je sestra Katharina postala predstojnica v Apačah.⁷

V začetku šolskega leta 1880 se je šola spremenila v trirazrednico.⁸ Leta 1892 je nastala štirirazrednica ter leta 1924 še petrazrednica.⁹ Pravico javnosti je šoli podelilo ministrstvo za uk in bogočastje na Dunaju z odlokom št. 21028 dne 15. 12. 1882¹⁰ (ponovno podeljena leta 1924 od ministrstva prosvete v Beogradu).

V letu 1897 je imela zasebna štirirazredna dekliška šola šolskih sester s pravico javnosti v Apačah 304 učenke.¹¹

V letu 1902 je bilo 238 šoloobveznih učenk.

Do leta 1920 je bila šola nemška.

Leta 1925 je bila dekliška šola petrazrednica s trirazredno slovensko šolo s dvema nemškima vzporednicama.¹² Za šolsko zgradbo

so imele sestre svoj vrt in malo gospodarsko poslopje.

V šolskem letu 1936/37 je dekliško šolo obiskovalo 251 učenk, poučevalo je 5 učiteljic.¹³ V šolskem letu 1939/40 je bilo 222 učenk in 5 učiteljic.¹⁴

Otroci so se dobro vključili in prihajali v šolo¹⁵ tudi ob slabem vremenu.

Za novo zgradbo sta bila zelo zaslužna prezgodaj umrli grof Plaz, lastnik posestva Freudenuau v Črncih, ter dedič posestva grof Heinrich d`Avernas. Prav tako je bilo veliko drugih donatorjev za šolsko zgradbo.¹⁶

Vsa leta so krajanje šolske sestre velikodušno podpirali, še posebej dobro pa se je kasneje izkazalo upraviteljstvo dvorca Meinl.¹⁷

VOJAŠKA BOLNICA V DVORCU FREUDENAU V ČRNCIH

Sestre so v dvorcu Freudenuau v Črncih, katerega lastnik je bil Meinl, oskrbovale ranjene vojake iz prve svetovne vojne. Ker ni bilo nobenega drugega zdravstvenega osebja za oskrbo ranjencev, je škof Schuster dovolil, da v obdobju vojne to delo opravljajo sestre. Za svoje delovanje v vojaški bolnici v Freudenuau so 3. 3. 1917 prejele srebrno medaljo Rdečega križa za zasluge naslednje sestre: Jakoba Falež, sestra Hyazitha Posch in sestra Chryostoma Plečko. Sestra Mansueta Maurer (37 let) in sestra Faustina Radl (47 let) stase v tem letu udeležili tudi 14-dnevnega tečaja v bolnici v Gradcu, da bi še bolj kvalitetno oskrbovali ranjence.¹⁸

VRTEC V ČRNCIH PRI APAČAH

V Črncih pri Apačah naj bi se na željo družine Meinl v septembru leta 1916 vrtec predal sestram. Vrtec je družina Meinl vodila že od leta 1910 naprej. Knezoškof Schuster sprva ni hotel podeliti dovoljenja, ker bi to predstavljalo novo dejavnost. Med vojno se je njegovo mnenje spremenilo. Na velikonočni ponedeljek leta 1917 so štiri sestre prišle v Črnce v domačo hišo sestre Stephane Hötzl.¹⁹

Zgradba nekdanjega vrtca v Črncih danes

Gospa Meinlje zgradbo z veliko ljubeznijo opremila in denarno pokrivala vse stroške. Določeno je bilo, da sestre dobijo mesečno 300 K. Znesek predstavlja obresti od ustanovnega kapitala. Sprva je vrtec spadal pod poslovno enoto Apače in je bil pod tedanjim vodstvom predstojnice dekliške šole. Dne 11. 4. 1917 je apaški župnik slavnostno blagoslovil hišo sester v Črncih. Naslednji dan je vrtec uradno odprl vrata. V začetku so prav tako lahko domačini v primerih bolezni iskali oskrbovanje v tej zgradbi. V začetku avgusta leta 1917 je škof preklical odvisnost vrtca v Črncih od vodstva dekliške šole iz Apač, in sicer zaradi oddaljenosti in prekomernega dela predstojnice v Apačah.²⁰

Otroški vrtec v Freudenuau so leta 1938 prevzele sestre iz Slovenske Bistrice (od leta 1938 do 1945) pod vodstvom sestre Marcelline. Eggenberške sestre iz Gradca, ki so ga do tedaj vodile, so odšle nazaj v Avstrijo. Medtem ko so do tedaj smeli obiskovati

Sestre in ostali udeleženci pri predstavi igre v Apačah

otroški vrtec pretežno otroci Meinlovih uslužbencev, so odslej smeli v vrtec tudi drugi otroci.²¹

Sestre so se v vrtcu ukvarjale z vzgojno-izobraževalnimi dejavnostmi.²² Po pričevanju domačinov so tako organizirale različne dejavnosti, npr. organizirale so kuharske tečaje ter varstvo in vzgojo otrok.²³

DELOVANJE DEKLIŠKE ZASEBNE ŠOLE PO PRVI SVETOVNI VOJNI

Pod prvo svetovno vojno in na podlagi novo določene meje z Avstrijo po senžermenski pogodbi je državna uprava v Ljutomeru poslala na apaško šolo odlok, da smejo sestre še naprej poučevati na šoli pod pogojem, da ustanovijo lastno provinco ali se pridružijo kateri že obstoječi kongregaciji v Jugoslaviji. Leta 1921/22 je bila večina nemških učiteljic odpuščenih, namesto njih so prišle učiteljice slovenske narodnosti.²⁴ Uradni jezik v šoli je postal slovenski, določene pravice glede uporabe jezika v šolah so bile zagotovljene tudi nemški manjšini.²⁵

V zvezi z navedeno problematiko je bil objavljen časopisni članek v Učiteljskem tovarišu,²⁶ kjer je bilo navedeno: "V Apačah imajo šolske sestre štirirazredno dekliško osnovno šolo s pravico javnosti. Šolski prostori so v samostanskem poslopju, samostan pa je podružnica nekega samostana šolskih sester na Zg. Štajerskem. Apaška občina nima lastnega šolskega poslopja za dekliško

šolo. Vsa dekliška vzgoja in pouk sta v rokah nemških šolskih sester, izmed katerihima le ena izpit iz slovenščine. To so nevzdržne razmere, ki jih šolski svet ne more več trpeti. Ker na zgradbo šolskega poslopja v doglednem času ni misliti, je potrebno dekliško šolo čim prej prenoviti. Višji šolski svet je sklenil, da naj predsedstvomemudoma stopi v stik s samostanskim predstojništvom, da se naj namestijo primerne učiteljice" (Slovenec, 30. 3. 1922, stran 2).

Predstojnica pri Sv. Petru sestra Melanija (ki je kasneje postala predstojnica) je tako prosila vrhovno predstojništvo za ustanovitev jugoslovanske province, ki jo je kmalu potrdil tudi Sveti sedež. Tudi noviciat je bil od takrat naprej v Apačah, in sicer od leta 1923 do 1929, ko so se sestre novinke²⁷ po končanem šolskem letu preselile v Slovensko Bistrico.

KULTURNI TER OSTALI DOGODKI MED OBEMA SVETOVNIMA VOJNAMA

V župnijski cerkvi v Apačah se je dne 31.8.1926 prvokrat obhajala lepa slovesnost, ko je pet kandidatk šolskih sester (od tega dve učiteljici) opravilo začasne obljube. Pred oltarjem je imel govor prelat in profesor dr. Matija Slavič. Nato so se vršile svete obljube v roke škofovega pooblaščenca, dekana J. Weixla iz Križevcev pri Ljutomeru, ki je opravil sveto mašo s slovenskimi pesmi. Navzočih je bilo 7 duhovnikov. Popoldne istega dne je prišlo novih 9 kandidatinj iz Sv. Petra pri Mariboru, da nastopijo enoletni noviciat.²⁸

Za vzdrževanje gospodinske šole v Apačah, ki jo je vodil tamkajšnji samostan, je oblastni odbor naklonil 1000 DIN podpore.²⁹ Prav tako pa časopisni članek navaja, da je samostan prej germaniziral dekleta. V drugem časopisnem članku je navedeno, da je bil izvršen neutemeljen napad na samostan v Apačah zaradi podpore v višini 1000 DIN. V tem članku je navedeno, da je prej kraj spadal pod Avstrijo in je bilo zato logično, da so

poučevale nemške sestre. Sedaj pa samostan deluje po slovenskih predpisih, zato denar ni prišel v napačne roke in ne bo služil germanizaciji deklet.³⁰

Žrebanje državne loterije v prid Slomškove sirotišnice se je preložilo na dan 24.8.1929 – šolske sestre v Apačah.³¹

Lepo božičnico so tukajšnje šolske sestre z učenkami dekliške šole priredile na praznik Brezmadežne v mesecu decembru 1933. Kulturni program je bil sicer preprost in skromen, vendar zelo posrečeno izbran. Bilo je vsega dovolj, malo za res, malo za smeh. Na sporedu so bile pevske in telovadne točke ter dve krajši igrici. V Apačah, kjer je bilo zaradi narodnostnih razmer vsako delo silno oteženo, so bili še take skromne prireditve res iz srca vsi veseli.³²

Dekliška šola je v oktobru leta 1940 priredila akademijo s pevskimi, telovadnimi in igralskimi točkami v prid revnim otrokom za božičnico. Nastopi otroškega vrtca, učenek dekliške šole in ostalih so bili posrečeni. Obisk pa ni bil nič kaj lep. Vsaj starši nastopajočih bi se morali zanimati, kaj zmorejo otroci, zaključuje avtor časopisnega članka.³³

V dekliški šoli je bila v letu 1941 proslava za materinski dan z ljubkimi nastopi vrtca in učenek dekliške šole.³⁴

OTROŠKI VRTEC SESTER V APAČAH

Dekliška zasebna šola, ki je vzgajaladekleta v strogo verskem in narodnem duhu, si je v letu 1939 zadala velik načrt. Kljub pomanjkanju osebja in sredstev je ustanovila vrtec za otroke, stare od 4 do 7 let. Vodstvo šolskih sester se je za podporo obrnilo na bana dr. Natlačena in jo tudi dobilo. Že prve dni po ustanovitvi vrtca, ki je pričel delovati 16. 8. 1939, je bilo veliko zanimanje staršev za vpis otrok. Vodstvo šolskih sester je nameravalo zgraditi poleg poslopja dekliške šole v Apačah še posebno poslopje za namene vrtca, kjer bi lahko sprejeli do 500 otrok.³⁵ Zaradi začetka druge svetovne vojne zgradba ni bila sezidana.

SKLEP

Sestre frančiškanke imajo veliko zaslug za vero, izobraževanje in vzgojo otrok na apaškem območju. Njihov prispevek h kulturni obogatitvi apaškega območja je velik. Svoje poslanstvo so v duhu krščanskih vrednot opravljale vse od leta 1879 do začetka druge svetovne vojne, in to v raznih oblikah dejavnosti. Velik poudarek se je tako namenil boljšemu izobraževanju žensk.

V začetku druge svetovne vojne so Nemci izgnali sestre s postojanke v Apačah. Vrnile so se maja 1945 in ponovno začele s šolo, vendar le do 31. 3. 1946.³⁶ Leta 1947 so se za vedno odselile iz Apač. Nekdanja zgradba dekliške šole v Apačah je danes prazna in propada. Zgradba nekdanjega vrtca v Apačah je namenjena občinskim stanovanjem in je v slabem stanju.

1. <http://www.skofija-novomesto.si/pastoralne-enote/redovi-v-skofiji/>; http://www.schulschwestern.at/index.php?option=com_content&view=article&id=65&Itemid=614.
2. Spoznavamo korenine in širimo krila, Zbornik ob 210-letnici šolstva v Apačah, urednica Violeta Kardinar, Osnovna šola in vrtec Apače, 2014, stran 16.
3. Sestra Gabriela Ritter je bila posvečena leta 1876. Umrla je 20.5.1879 v starosti 24 let za tuberkulozo.
4. Petz Maria Andrea, Kongregation der Franziskanerinnen von der unbefleckten Empfängnis, BD 1, 1993, Graz, stran 297.
5. Sestra Mechthild Oberkofler kot predstojnica in učiteljica drugega razreda (43 let), sestra Juliana Gassel (30 let) kot ekonomka, sestra Filomena Taurer (21 let, delovala v Apačah 1879–1880 in 1910–1918) kot učiteljica prvega razreda in sestra Cäcilia Luegger (21 let) sestra Katharina Luegger je spremljala sestre na poti.
6. Grazer Volksblatt, z dne 29.11.1879, stran 3.
7. Petz Maria Andrea, Kongregation der Franziskanerinnen von der unbefleckten Empfängnis, BD 1, 1993, Graz, stran 298–299.
8. Konec oktobra leta 1880 je imela poslovalnica kongregacije v Apačah naslednje sestre: Sestra Katharina Luegger (57 let) kot predstojnica, sestra Rosa von Lima Fritz (30 let, delovala v Apačah 1880–1893) kot učiteljica tretjega razreda, sestra Juliana Gassel kot ekonomka, sestra Filomena Taurer kot učiteljica prvega razreda in sestra Cäcilia Luegger. Od 15.11.1880 je bila dejavna tudi sestra Christina Mangerl (63 let) kot učiteljica predmeta o industriji.
9. Šolski list, 1929 (Slovenski šolski muzej, Ljubljana).
10. Spoznavamo korenine in širimo krila, Zbornik ob 210-letnici šolstva v Apačah, urednica Violeta Kardinar, Apače, 2014, stran 16.

11. Mihael J. Nerat, Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1897, Gorica, 1896, stran 56.
12. Šolski list, 1929 (Slovenski šolski muzej, Ljubljana).
13. Statistični pregled šolstva in prosvete v dravski banovini za šolsko leto 1936/37, Ljubljana, 1938, stran 12.
14. Statistični pregled šolstva in prosvete v dravski banovini za šolsko leto 1939/40, Ljubljana, 1941, stran 22.
15. V Apačah so delovale naslednje sestre: Gizela Pustl, Venceslava Geister, Lina Mlakar, Milada Oman, Eufrozina Frangež (delovala v Apačah 1921–1927), Romana Toplak (1923–1928), Bertila Sagadin (delovala v Apačah 1899–1908), Avgustina Pavel (1918–1919), Anzelma Železnik, Cecilija Paulič, Frančiška Potočnik, Ligvorija Raduha, Celina Raduha, Gabrijela Pernat, Ivana Doma, Ida Kobale, Alojzija Varga, Malija Lovrenčič, Agatangela Matjašec, Ignacija Prša, Bernadeta Lazar, Rožvena Kelbič, Bazilija Litrop, Jerneja Kranjec, Jederta Jaklin, Filomena Klasinc, Sankcija Horvat, Katarina Gibičar, Vincencija Novak, Elizabeta Pančor, Rosa Erzožnik in druge. Tako v Amabilis Šolar, Marija Kadiš, Kronika Frančiščank brezmadežne, Slovenska Bistrica, Provincionalno vodstvo FBS, 1994, stran 139–140. Pred prvo svetovno vojno so poučevale še: Valentina Adamer je delovala v Apačah 1882–1884, Melanija Ploder 1891–1893, Borgija Fuchs 1893–1895, Gorarda Urscher 1897–1910, Germana Vescoli 1897–1899, Eoncina Stift 1900–1907, Elektra Strumbl 1910–1915, Metodija Pišek 1910–1918, Imakulata Walch 1911–1921, Hildegarda Gasteiger 1916–1921, Gizela Paul 1921–1923 in druge.
16. Grazer Volksblatt, 29.11.1879, stran 3.
17. Amabilis Šolar, Marija Kadiš, Kronika Frančiščank brezmadežne, Slovenska Bistrica, Provincionalno vodstvo FBS, 1994, stran 138–140.
18. Petz Maria Andrea, Kongregation der Franziskanerinnen von der unbefleckten Empfängnisse, BD 1, 1993, Graz, stran 301.
19. Sestra Stephana Hötzl je bila rojena leta 1866 v Apačah, v red je stopila leta 1881 ter bila leta 1886 posvečena. Leta 1891 je umrla za pljučnico. Štiri sestre, ki so prišle v Črnce so bile: Sestra Romana Toplak (30 let) kot vodja vrtca, sestra Mansueta Maurer (37 let) in sestra Chrysostopma Plečko (35 let) za bolne ter sestra Hyazintha Posch (49 let) za kuhinjo.
20. Petz Maria Andrea, Kongregation der Franziskanerinnen von der unbefleckten Empfängnisse, BD 1, 1993, Graz, stran 302–303.
21. Slovenski gospodar, 19. januar 1938, stran 9.
22. Podrobneje o njihovem delovanju; <http://fbs.rkc.si/>
23. Dušan Ščap, Zgodovina vasi Črnci, Glasilo, Zgodovinsko društvo Gornja Radgona, 2011, stran 95.
24. Nova doba, 14.4.1921, stran 2, Domovina, 15.4.1921, stran 3 in Jutro, 12.4.1921, stran 4.
25. Določena trenja glede jezika v šolah so bila že izražena konec 19. stoletja, npr. v članku: Slovenski otroci v nemških šolah v Radgoni in Apačah, objavljeno v Domovini, 5.10.1894, stran 3.
26. Učiteljski tovariš, 23.3.1922, stran 1.
27. Tu so delovale sestre: Kupertina Brežka, Filipina Šijanec, Rajmunda Neubauer, Pia Dichtl, Jakoba Falež, Benigna Zver, Kajetana Lebar, Sabina Sobočan in Janja Pukl. Tako v Amabilis Šolar, Marija Kadiš, Kronika Frančiščank brezmadežne, Slovenska Bistrica, Provincionalno vodstvo FBS, 1994, stran 140.
28. Slovenski gospodar, 23.9.1926, stran 4.
29. Jutro, 25.11.1927, stran 4. V časopisnem članku je navedeno: "... da je bil še nedavno samostan čisto nemški. Bilo bi koristno, če bi oblastni odbor javnosti sporočil, v koliko se je ta samostan, ki je poprej germaniziral naša dekleta, preobrazil in poslovenil, da dobi takšne krasne subvencije."
30. Slovenec, 30.11.1927, stran 4.
31. Slovenski gospodar, 29.5.1929, stran 9.
32. Slovenec, 13.12.1933, stran 3.
33. Slovenski gospodar, 30.10.1940, stran 10.
34. Slovenski gospodar, 24.7.1941, stran 11.
35. Slovenec, 21.10.1939, stran 6.
36. Šolske sestre v Apačah so leta 1945/46 prijavile vojno škodo iz druge svetovne vojne. Dokumentacija se hrani v PAM: SI-PAMO445/04187.

MATEJ KREVS

Svetniki

Sv. Anton Padovanski

Anton Padovanski
križkraž po deželi
je šel italijanski,
da bi evangelij

oznanil poganom
in srca zacelil
dvomečim kristjanom.
Enkrat se namenil

je tja na obalo,
a ljudstvo neumno
ga ni poslušalo,

le ribe pogumno
iz vode zamika,
prisluhnile strumno

so naukom svetnika.

Sv. Cecilija

Na oknu, kjer
se skriva
in mre zvečer
izmuzljiva

viola, ki
vzdihuje,
ker sonca ji
zmanjkuje;

sloni bleda
svetnica
in s prsti tam,

devica,
iz zračnih lin
izvablja nam

glasbo tišin.

Sv. Sebastijan

Spominjam svetega se Sebastijana,
ki na oltarju cerkve je trzinske
kot marmorni mladenič poln elana
upodobljen v trenutku smrtne stiske:

privezan k deblu kip se zvija v ranah,
prebodle puščice so ga zločinske,
z očmi medlečimi stoji kot v sanjah,
ne ganejo te muke ga trpanske.

A po legendi, ki meji na bajko,
svet' Sebastijan tem ranam ni podlegel,
(kako se je izlizal ne bi vedel),

še večkrat je imel s cesarjem hajko,
dokler med rimske padel ni vojake,
ki so odvrgli ga na dno kloake.

Sv. Ivana Orleanska

En sam
je tram;
ob njem
gori

dekle,
ki se
kot dim
vali

v nebo,
kjer Bog
v njo zre

z višin –
zato
mu gre

na jok!

Sv. Pelegrin

Pri Umagu leži
nek kraj, imenovan
Svet Pelegrin. Prav tam
še cerkvica stoji,

ob morju, ki buči
pod njo iz dneva v dan,
in v borih veter slan
ji psalterje šumi.

K tej cerkvi večkrat šli
smo s starši na oddih
in jaz, otrok zvedav,

nekoč pogum sem zbral
in vrgel kamen v zvon,
da je zaječal bron ...

Sv. Florijan

*"O, sveti Florijan,
zdaj ti pomagaj nam!"*
tako je cela vas
molila na ves glas,

kadar je strela kdaj
udarila tja v hlev,
al' se je grunt vnel
naenkrat kdove, zakaj.

Tako še danes klic
se na pomoč glasi
takrat, ko svet' Florijan

svoj god in svoj poklic
slavi nek majski dan
v trzinski cerkvici.

MIRAN RUSTJA

Na soncu sveti luč

NEUNIČLJIV PROCES

Življenje je ogenj na ledeni podlagi. Je kotiček teman, je svetel, prostran, je smrten in je tudi nirvan. Vpetost človeka in človeštva v prostor je del nikoli izmerjenega časa. Ambient tega sveta je nekakšna slutnja, na katero smo vezani z zavestjo in ne pomeni, da je obča. Podzavest je znatno obširnejša dimenzija in ima vse vzvode v postavljanju bivanjskih vrednosti.

Vse je naše, vendar nikoli dokončno izpolnjeno, zato večno tipajoče. Vsak odgovor na življenje je obenem tudi vprašanje. V slednjem, v vprašanju, se spogledujeta dve resnici. Tista, za katero mislimo in vemo, da je naša in da je prava, in tista, ki gre svojo, mimo nas modro pot. In prav slednja, imenujem jo prava resnica, se soglasno upira, obenem pa tudi sklada s tem, kar v resnici kot človek in človeštvo smo. Nikoli dovolj izpolnjeni, niti ne premalo, nikoli dovolj potešeni, k sreči pa ravno dovolj zadovoljni, da zmoremo živeti in preživeti. Ta, nam neznano znana resnica, postavlja stvarstvu prostor, ki nam daje pogoje, da se nahranimo ravno prav, oziroma vedno na meji preživetja. Čez, v dokončno srečo in gotovost, ne zlezemo, ker nismo

ustvarjeni za to. Kakor ne za popolno nesrečo. Nekje na sredini smo, čeprav bi se po anketi bolj opredelili, da je v življenju manj sreče. Verjetno in zagotovo je v življenju več nezadovoljstva, kakor neke zadovoljne sreče. Kot zgleda, je edino ta, na svojstven način dvojna resnica, najbolj resnična. Ne vse vedeti, ali premalo, pomeni na nek način moč preživeti. Iz ne-vedeti se človek orgastično bori, da bi izvedel. Zato znanost, zato umetnost in vse vede tega sveta. Iz nevednega se človek oklepa želja in strasti, da bi nekaj spoznal. O sebi seveda. Kajti spoznati sebe pomeni vedeti največ. Vedeti o vsem, kajti vse znanosti in umetnost odražajo neko človekovo ponotranjeno držo, ki jo poizkuša človek uveljaviti v neki splošni praksi. Da bi živel tako, kot bi rad. In ker nikoli do tega ne pride povsem, pomeni, da smo ljudje na svetu služabniki nekih nam nezanih stvarnosti. Zato Boga prosimo, četudi že danes, tega ne dobimo. Dokler prošnje ne pozabimo in karkoli se potem novega ali drugega lepega zgodi, znamo reči, da smo izprosili. Kdaj smo izprosili, ne vemo, vendar se v ciklusu nenehnih želja in prošenj potešimo. Vsaj za tisti čas, ko nam začasno odleže. Že naslednji trenutek je lahko drugačen. V takšnem drugačnem kaj hitro potožimo,

morda se nasmejemo, priznavamo pa stanje kot nekaj, v kar smo mi vložili. Človek je pač lovec in si "jago" postavlja sproti.

Gospod Bog nam po Svetem pismu postavlja mir pred našimi sovražniki. In Sv. pismo je zagotovo resnica, na kateri stoji vsa bistrournost našega življenja. Vse doktrine, od znanosti, do umetnosti, psihologije in filozofije, kmečke logike, so zapisane v pravadnini. Ostane nam torej, da kolikor zmoremo te, že takrat zapisane besede, udejanjimo. Jih spravimo v življenje. In kdo si upa trditi, da niso bile življenjsko v večini besede Sv. pisma udejanjene? Da jih niso živeli že pred tisoč leti? Celó bolj kakor danes. Nikoli pa povsem in nikoli toliko dovolj, da bi postali srečni za vselej. Saj je človek včasih živel mirnejše življenje, čeprav vselej trdo. Vse zapisane teorije o tem, kako mora biti, so odraz želja in izkušenj. Nikoli niso bile napisane zaradi nekega že doseženega stanja.

Torej? Danes še bolj hlastamo, zato si slabšamo prvinski nagon? Hočemo izkoristiti možnosti, v bistvu izkoristijo možnosti nas. In ker nam Bog postavlja mir pred našimi sovražniki, tako je tudi zapisano in tako bi moralo biti, se mi postavi vprašanje, če osnovnega sovražnika priznamo in ga prosimo milosti. Sem sovražnik samemu sebi, si ti sebi in mi vsem nam? Kajti sovražnika ne moreš narediti umetno, pač pa zraste, se zaraste in se množi. Iz človeka v človeštvo in iz človeštva razmnožen nazaj v posameznika. Torej so lahko vse teorije o dobroti tudi zarota, ki nas spravlja v nemoč in obupano obupen položaj. Ker so teorije le naša želja, ki je ne moremo v popolnosti doseči. Zato je Bog, da ohranimo vsa vedenja na tak način, da jih kot možnost realizacije poklanjamo Bogu v naročje. Zato tudi mora biti Bog dober, da bo, ali naj bi bilo nam boljše in lažje. Bog tako ostaja najboljši, človek pa najbolj nedorečena oblika med teorijo in prakso. Naše vedenje torej seže do Boga, nazaj pa le omejeno določena količina kapelj, ki ne preseže dostojanstva, kateremu sledimo v upanju. Žal, ali pa tako je, ker tako mora biti. Stvarstvo vsega je vpetost v nekaj,

česar ne poznamo. Vemo le nekaj malega za tu in za sproti.

Če sem v uvodu zapisal, da na soncu sveti luč, je nekakšna čudna resnica v tem, da bolj vidimo, kako v temi nerga tista mrakoba, ki jo zaznavamo kot kregavo spoprijemanje z žalostjo in z uporom proti Božji doktrini, kakor vidimo luč. Upor pomeni vselej in najprej upor proti sebi in ta se množi. Na množice leze.

Povsem normalno se mi zdi, da je vsa znanja odkril in postavil človek. Tudi Božja. Zato nas Bog sprejema ali odklanja ravno toliko, kolikor smo pripravljeni ali sposobni dojeti. Dojeti sebe seveda. Količina dojetanja in znanja pa nam določa vse. Določa vrednosti sreče in nesreče.

Da je znanja odkril človek in ne Bog trdim, ker Bog nima česa odkriti. On je že vse. Galaksija! Mi ljudje brskamo Vanj in to je pogoj za to, da obstajamo in obstanemo, kajti vse teorije o koncu sveta si je izmislil človek. Kako bo, ne vemo in nikoli ne bomo izvedeli. Bog dela mimo človeške znanosti in znanost mimo Boga. Vseeno je, kje se z Bogom ne križamo, kajti stvarstvo je življenje pred rojstvom in tega se človek ne more spominjati. Mož in žena sta se za življenje otroka ljubila, a novorojeni je nov svet, ki ga z vsemi izročili in dedovanji ustvarja po svoji, sicer nekako ustaljeni podobi. Kakor človek lastnega "predrojstva" ne pozna, tako ne more človeštvo poznati splošnega "prednastanka".

Bog je predrojstvo, rojstvo in je življenje v procesu. Je proces vsega, ker Bog je vse. Je preden nekaj je, ko je in tudi, ko bo. Ker vselej je.

Kajti življenje ni slučaj, pač pa namen. Prav v tem, v namenu, se javlja Stvarstvo. Živeti po dobrem namenu pomeni živeti Boga in hoditi proti njemu in z njim. Do popolne uresničitve namena na tem svetu ne moremo priti. Zato dvomi in nezadovoljstva. Velja si priznati, da je popoln namen dosežen s smrtjo. Kajti po smrti zopet dosežemo vse dimenzije, zaobjete v tiste tri: predrojstvo, rojstvo in življenje. Sveta Trojica, en sam Bog. Smrt naj bi bila

resnično novo rojstvo, zato se je ne postavlja kot četrto dimenzijo. Da pa utemeljimo proces, moramo pritrrditi, da se rojstva in smrti v vsakem človeku ponavljajo v procesu in potemtakem tudi življenja.

Bog je eden in je neuničljiv proces, zato je možno biti. Tako človeku, kakor vsemu, kar je. Ob tem si upam reči, da je tudi Človek neuničljiv proces, ker uničenje ne obstaja. V takšnem človeku, če zanika Stvarnika, zanika sebe, rastline, živali, vesolja.

VIRUS STVARSTVA

Vsi procesi, ki so od večno in za večno, se odvijajo ta trenutek. Pred tem in po tem je stvar ciklusa, ki s časi, ki si sledijo, potrjuje obsežno stanje človeškega stanja. Obsežnost tega trenutka je nad minljivostjo in je nekakšen poklon temu, kar prihaja. Je tisti namen, ki ga postavljam kot negacijo naključju. Torej, vsaka stvar, ki ji rečemo naključje, je iz namena. Je kakor virus, ki je odporen na zdravila, izdelan zaradi človeškega razuma. Le-te, viruse, je zmožen premagati organizem sam. Če kdo vpraša, kako pa, da je le človek iznašel zdravila, je odgovor, da z namenom in ne zaradi slučaja. In da ne bo ta trditev prepoceni, naj poudarim, da je človeku zaradi namena dana možnost, da si pomaga preživeti. Ker človeško življenje vzdržuje red vsega, kar v galaksijah je. Nič ni naključje in vsaka stvar je potreba namena. Namena, o katerem vemo malo in le v okviru osebnega mišljenja. Niti namena lastne podzavesti ne poznamo, ali še najmanj prav slednje. Ker je podzavest stvar ciklusa in se je začela pred rojstvom. Moja ali podzavest kogarkoli je stvar rodbinskih danosti, ki so od večno. Tudi te danosti in značaji imajo svoj namen in mi iščemo njegov smisel.

Človek se na vse možne načine bori, da bi bil všečen. Kajti všečnost nekemu drugemu in njim vsem, je potrjevanje lastnega hrepenenja po ugodju. Želja po neke vrste pomembnosti in prepoznavnosti je lajšanje lastnega biti. V tem smo si tudi

različni, eni ljudje so bolj naravnani v lastno ugodje, drugi bolj darujoči za druge. Vendar se pod črto resnice vselej zapiše, da vse kar počnemo, počnemo najprej zase in v lastno potešenost. Tudi najbolj darujoči za druge, se v dajanju zadovoljijo. To me do neke mere spominja na greh in na dobro, ali na "negreh". Kajti greh je zaradi človeške različnosti in obenem enakosti bolj posledica nekega dejanja, kakor dejanje samo. Kajti isto dejanje različnih ljudi prinaša različne rezultate. Skrajnosti tu pustim pri miru in naj bodo stvar kasnejših razprav. Enakost nekega dejanja pri različnih ljudeh je stvar človeka, namena in rezultata. Tudi odzivajoči se, na drugi strani, ki je posledica, postavlja neko storjeno stanje v greh ali "negreh". V tem gre seveda za dnevne in trenutne, pa tudi obče stvari, vendar nimajo nobene vzporednice z zločini. Zločini so stvar neposrednega pritiska hudiča na določeno stvar in niso niti greh niti ne dejanje. So kaos v človekovem čustvovanju in doživljanju sebe in sveta in tak kaos omrtviči tisti majhen del razuma, da stvari gredo svojo, za človeško pamet odstopajočo pot. Vendar gre tudi v tem primeru za namen in kaosu je treba posvetiti vso pozornost, saj ni naključje in ima svoje virusne vzvode. Kaos v človeškem dožemanju in oddajanju je po izvorni vsebini stanja enak "nekaosu", ali kot ljudje dojemamo, dobremu. Je danost, ki je v človeku in je dediščina nekih preddanosti, čemur rečemo rodbinska lastnost. Način življenja posameznega človeka in določenega primera ter okolje imajo nezanemarljivo vlogo za odmike, vendar je osnovna vsebina dovolj močan element, da se prej ali slej vzorci realizirajo v določeno dejanje oziroma način življenja. Tu krščanska vera prepozna Boga ali hudiča. Zakaj Bog ali hudič je stvarstvo, ki se kopiči od nastanka sveta. Načini bivanja, tu mislim na trpljenja, nemoči, uboštva, radosti, veselja, sreče, oblikujejo vzorce. Tako, da je greh le varovalka in zadrževanje prehudega. Nema lookrat gre vse skupaj čez območje obvladljivega in greh postane

nekakšno utišano odlagališče zavesti. Greh je "okarakterizacija" nečesa, česar se mora človek bati, ker ne prinaša dobrega, ne prinaša zadovoljstva in človeka dela nesrečnega. V tem bi bil greh lahko tudi bolezen, vendar ni tako. Greh je storjeno slabo dejanje in posledica le-tega. Tu se postavlja vprašanje, ali je greh le zavestno storjeno dejanje, ali tudi nezavedno. Je zavestno, čeprav so posledice pri enem ali drugem lahko popolnoma enake. Žrtve torej postajajo in ostajajo sledi istih posledic, storilec pa je zaradi dejanja lahko pogubljen ali pa zveličan. Smo torej tudi v tem, kakor v vsem, le pohodniki tega sveta in glavno sodbo nosi On, ker je tako od Njega vse določeno in vodeno? In ali Bog vodi, ali določi? In kdaj je kaj storil, če je že vse storjeno? Bog je ustvaril in vse je. Kdaj je ustvaril, ker je brezčasen in izven dimenzij? Na nas ljudeh je, da sprejmemo in usmerjamo tiste podrobnosti, ki so postavljene že od vedno. Torej, smo vodeni in v tem je bistvo sprejemanja. Da sprejmemo življenje takšno, kakršno je, ker je "preddoločeno" in nihče nam ne daje možnosti, da uzremo tisto, kar je globlje od razuma.

Ne gre za to, da se v življenju ni vredno truditi. V tej fazi razpredanja le opozarjam na dejstvo, da smo vpeti v ta prostor in če situacijo sprejemamo, potem lažje stvari premikamo. Tudi po našem okusu. Nasprotovati in biti sebi v nadlego pomeni kljubovati tistemu, kar je določeno. In takšno kljubovanje, kljubovanje nekakšni usodi, je tista disonanca, ki povzroča dušne bolečine.

Ko se vprašam, kdaj je Bog kaj naredil, če je že vse od vedno, se potešim z odgovorom, da dela ravno ta trenutek. Ta trenutek so torej vsi časi in ta trenutek imamo možnost, da te čase živimo. Ker smo večni, se ni bati prihodnosti in le-ta je gotova. Ker nam prejšnji trenutek zagotavlja prihodnost v sedanjosti, je sedanjost že preteklost prihodnjega časa. Brez tega ni obstoja večnosti in brezmejnost se meri z enotami svobode. Nesvoboda je potemtakem le neko zemeljsko stanje, ki nima nič opraviti z resnim

življenjem. Je le madež na svodu galaksije in z uglašnim odnosom do lastne prostranosti ji jemljemo kredibilnost in jo na takšen način osvobajamo. Dajemo ji možnost, da gre v tisto prostranost, kjer je le svobodni Bog.

OTROKOVI NAUKI

Otrok moj, ti si me naučil biti oče. In na tak način, otrok-oče, postavlja človek s svojimi dejanji vrednosti Bogu. Človek-otrok, Bog-Oče. Vrednost našega Boga je torej paralela z vrednostjo naših dejanj. V tem vidim bistvo, da ne moremo kritizirati Boga, če nekaj ni po naši volji, ker je naša volja v takšnem, disonančnem, nekakšno udejanjanje volje mimo le-te. Tu se zastavi vprašanje, zakaj se torej zahvaliti Bogu, če pa je nekaj po naši volji. Ob takšnem se zahvalimo tistemu sožitju, ki nas drži v harmoniji z dimenzijo, ki nas v zavestnem presega. To je milost in za milost smo si izbrali Boga, Bog pa nam milost daje in to je sožitje življenja z rojstvom, ki je Stvarstvo.

Strah v človeku je le odmik od tistega, kar je zagotovo. Zagotovo pa sta rojstvo in smrt. Med enim in drugim je pohodno življenje, s katerim soglašamo, ali pa ne. Soglasje imenujmo kakorkoli, velja pa zaupati vrednostim iz zgodovine, ki nam Boga predstavlja kot tisto, ki je soglasno nad vsem in v vsem. Enako velja za "satana", ki predstavlja zlo. Oboje je človek v enem in oba, tako satan kakor Bog, postavljata človekove odločitve na preizkušnjo. Človek je v velikem nemočen in odvisen od lastne nemoči pada v objeme Boga ali kremplje satana. Moč človeka je standard, ki obstaja le, če jo zmoremo iznjoiti v pravem. Brutalna moč, ki nima nič opraviti z dostojanstvom, je le velika snežna kepa sredi vročega poletja. To je tista krhkost, ki dela šibkosti vsepovsod. Prava moč pa ima toliko plemenitega, da je že izbirčna in se posveča njim, ki jo hranijo skozi vrednosti. Milost!?

Biti milosten pomeni biti poln tiste tihe radosti, ki prihaja iz davnine in prihodnosti

daje sleherni trenutek sedanjega časa, ki vre proti večeru novega jutra. Milost je danost in danost je rodbinska pridelanost. Enako je z vsem ostalim. Vsi časi našega časa so nikoli končani in od vedno. Začetek vsakega novega življenja je le nadaljevanje starega. Ker si Bog ne privoščiči improvizacij. Kar je naredil, se ne popravlja. Kajti vsak poseg bi predstavljal odmik od prvinskega in s tem zrušitev celotnega sistema galaksije. Sesuli bi se v nič. In ker nič v stvarstvu ne obstaja, je Božje delo najbolj popolno in edino.

Ker torej Bog ne popravlja, ker je vse prav, popravljamo mi ljudje naša početja, ker dnevno s svojim početjem odstopamo od narejenega po meri. Zaradi Božje popolnosti in človeške popolnosti v le nezavednem in ne v zavednem, kar naj bi bila človeška nepopolnost, doživljamo odstopajoče zmede. Zato se ljudje iščemo tako v srečnem, kakor malo manj srečnem.

Nezanemarljivo pa je dejstvo, da smo ljudje socialna bitja in v tem se izpolnjujemo. Kakor je socialno prav vse. Živali, rastline, kemija, fizika, matematika, biologija in vse znanosti ter umetnosti tega sveta. Prav v individualnem smo socialni, zato ustvarjanja in poustvarjanja, zato dela in sodbe o delih.

Brez mene in tebe ni naju in brez naju ni mene, kakor tebe ne.

Življenje v skupnosti je torej ocean vode, po katerem vozijo ladje življenja. Naša življenja so valovi in so mirno morje, v katerem plava vsak najmanjši del neke celote. Le vsi ljudje skupaj smo tisti del, ki kot individuuum tvori pogojni del, da stvarstvo je. Zato, ker je! Vzrok in posledica bivanja nista dve strani, pač pa ena sama v vsem. Vse pa je res samo eno.

Smo torej delavci objekta, ki že ima podobo, vendar jo krčevito prilagajamo v nekakšen svoj okus. S tem spreminjamo lasten odnos do stvari. In naš odnos je le želja, da bi se postavili v ugodnejši položaj. S takšnimi napori se utrujamo. Ne more pa biti drugače, saj je razkorak med stvarjenjem in našimi željami tista enota, ki se ne more v popolnosti ujeti. Zato bolezn, zato stiske

in zato vse kar človek doživlja. Podzavestna želja po popolnosti, kar je galaksija in vse in človek z možnostmi, ki pa niso nikdar kozmične. Človek je le celota nekega dela in prav ta del je ena izmed enot celote. Nikdar ni na svetu nobena stvar tako popolna, da bi mogla biti večna. Se pa vsako dejanje zapiše v gene celote in ustvarja tisto novo, ki je že ustvarjeno. Gre torej za že vnaprej določeno in daje človeku možnosti, da se v okviru na tem svetu možnega, realizira? Potrjujemo se v potrjenem. Nekakšni ustvarjalci že popolnega smo. Da se na tem svetu postavljamo po meri že določenega. Da prisluhnemo kozmičnemu, da se borimo spoznati kozmični del lastnega obstoja. Ker je Duša in je Bog. Približujemo se in oddaljujemo tistemu delu sebe, ki je podzavest in podzavest je najbolj oddaljena zvezda galaksije. In je v nas. Torej smo vse v vsem. Smo majhen del in neizmerljiva celota. Niti najmanjša enota se ne more in ne sme zamajati, ker se s tem poruši ves obstoj. Kako pomembni smo torej in naša majhnost je največja, kakor so največje in za obstoj pomembne vse majhnosti velikega in veliko v majhnem.

Življenje je torej stojnica, na kateri se kupujemo in se ponujamo v prodajo. Za ceno sebe, ki jo določa višji jaz. Naša lastna ocena je stvar počutja, mišljenja in nekakšne človekove sodbe. Ne gre ji zmanjševati kredibilnosti, je pa čas, ki prihaja, tista negotova gotovost, o kateri odloča višji izraz. Zato velja rezati svoj kos usode po svoji odgovorni meri. Za čisto vest, ki odloča o našem čustvenem stanju in v tem o načinu medosebnega bivanja. Tudi živali in rastline sobivajo z nami in v tem je biološkost, ki nas dela takšne in drugačne. Smo mera, ki jo določa On in ki obenem tudi sama postavlja določljive vrednosti. Vrednosti nam in mi smo del mozaika. Smo vzorec, brez katerega ne bi mogla obstajati bivanjska celota. Od prav tu, do večnega "nekonca", do Boga.

Kdo je torej Bog? Ni ne star stric, ne mlad gospod. Je vse in je nam nepregledno. Je najmanjša glivica, je človek v svetu sveta in

je nepregledna daljava vsega planetarnega sistema. Je vsaka zvezda in je lokvanj v vodi, kjer se pojejo čisto svoje pesmi in pesmi vseh. Je poezija in je melodija vesolja, ki brni svojo modro pot. Bog je torej Stvarnik in je vrteči se planet in je sonce v osončju in je tista brv čez potok, po kateri skakljajo otroci. Bog, pekel, satan, nebesa. Vse je tu, v nas in ob nas. In je vsepovsod, ker to kar je je On in smo mi vsi. Je eno v strahoviti sferi in je sfera v nežnosti atmosfere. Človek je sestavni del Gospoda, gospoda ki ga lahko imenujemo kakorkoli. Poznamo ga, ker živimo v njem in smo On. Zato naj bo Bog. Pač ime moramo poznati in ga priznati, da se razumemo med sabo in da razumemo sebe. In tudi Njega. Do meje, ki jo zmoremo ljudje. Čez to mejo razume On in nad njim nič več ni. Vsega je v Njem dovolj oziroma ravno prav. Bog je prav vse. Je tudi tisti "ne-Bog", ki ga "priznavajo" neverni. Zato imamo vsi možnost priti v Nebesa, ker vselej priznavamo. Eno ali drugo stran Boga. Pekla na oni strani ni. Tako nebesa, kakor vice in pekel, so tu na Zemlji. Na oni strani je bivanje, zagotovo pa nam neznana oblika, pa naj govorimo in ugibamo o onostranstvu, kar hočemo. Česar ne vemo, pač ne vemo. Vendar je bivanje v Bogu, to je v prostoru vsega, kar obstaja. Obstaja za večno in od večno. Je nam neznana resnica, vendar je resnica. Brez tega in tistega, tudi nas ne bi bilo. Brez Vsemogočnega, kajti sleherna stvar je vsemogočna. Tako človek, kakor najmanjši virus, do vse planetarnega in neskončnega sistema. Bog je oblika, ta oblika je človek in vse je obličje. Dokaz za to je naše življenje in vse, kar v življenju živimo in doživljamo. Smo spoznanje, ki seže od rojstva do smrti. Po smrti je resnica, kakor smo resnica že izpred rojstva. Življenje je nekakšno spoznanje resnice. Spoznanje, do človeku danih možnosti. Nad Jaz ve koliko nam pripada, da sistem obstoji. Da preživi človek tuzemeljsko življenje, mora sprejeti točno to, kar ima oziroma kar nam je določeno. Naše upiranje določenim počutjem je uravnavanje procesa. Enako je s strinjanjem, čeprav ga je v življenju manj kakor nestrinjanja. Kajti

nestrinjanje je saniranje sprotnih odmikov od določenega.

SANACIJA NEZNANEGA

Ljudje smo vse bolj zbegani in nervozni. L Sicer nikdar v zgodovini ni bilo na tem nivoju popolnoma mirno.

Velja razmišljati, da je nervoza posledica odklonov med obstoječim stanjem in brskanjem po drugačnem. Po boljšem. Po tistem, ki ni "uzakonjeno" v bivanjski naravi. Človek bi spremenil, vendar se spremeniti ne da, celo se ne sme. Zato naj velja trditev, da nervoza ni bolezen, pač pa stanje, ki ga povzročajo človeški poizkusi in beganja nekam ven, nam v neznanu. Tudi znanost izhaja iz te opcije. Znanost išče, vendar najde le neznatni del. Razdalja med dejanskim stanjem in odkritim je tista stiska, ki človeka bega. Umetnost npr. pa je posledica stanj in njih izpoved. Je izdih nekakšne vdanosti in nje resnice. Zato blaži stanja in človeka spravlja v boljša počutja. V bivanje v prvinskem in tem, kar Bog, oziroma Vseobsežnost je. Nervoza je torej nesoglašanje in pritiskanje na obstoječe stanje. "Nenervoza" pa je sprijaznjenje, da smo to, kar v resnici smo.

Človek potrebuje mir in sleherna pehanja stran od miru, kar je tudi sla po odkrivanju večjega od danosti človeku, povzročajo takšne in drugačne stiske. Bolj in manj zaznavna. Odvisno od kvalitete in kvantitete stremljenja. In odvisno od reakcije človeka na naravo in naravne pojave. Zato različna počutja glede na stanje vremena, toploto in mraz in prepletenost planetov v vesolju. Vse je uglasen sistem, le človek se različno odziva. Človeške želje in hotenja so tista sila, ki znajo odstopati od planetarnega reda. Planet je seveda tudi Zemlja. Vse je živo in vse deluje. Človek je poseben prav v tem, da poizkuša preko pameti. In prav v tem smo drugačni od vsega živega. Znanost in nje poizkusi niso skladni s tem, kar narava "priznava" po naravni poti. Umetnost se od znanosti razlikuje prav v tem, da je umetnost nekakšen tekoči del narave.

Človeško življenje je v največjem upiranju in naprežanju. Zato toliko napetih stanj in negotovanja. Želja "po" je izguba "kar". Se pravi, bolj ko zmoremo v osnovi biti, manj je naprežan v smeri "krčevito" postati. Zadovoljen biti, pomeni biti uglasen po Stvarstvu. Verni rečejo temu Bog. Bog ne ukazuje, pač pa je. Bolj ko zmoremo biti tisti "je", bolj smo normalno živi, oziroma bolj smo uglaseni del celote. Živali npr. ne zidajo hiš, pač pa za zavetišče koristijo naravo. Nagonsko. Nekaterim živalim, ko ljudje postavljamo ograje in domove, jih s tem omejujemo in to je dokaz, kako upirajoči smo ljudje. Več upiranja pomeni več nesvobode, več hotenja, manj zelenega. Več sprijaznenosti je več svobode.

Ne bilijone in še veliko več je stvari v vsem in vse je eno. V Bogu. Torej Bog res ni le neka stvar, pač pa je živa sfera. Je ogenj in je voda in je skala in rožnati vrt. Tako je tudi človek v njem vse in On je vse v človeku in v vsaki obliki.

Ljudje smo si v vsej enakosti različni in v različnostih smo si najbolj enaki. Imamo voditelje, kot so papeži, predsedniki držav, škofje, znanstveniki, umetniki, kmetje, skratka pisana je paleta različnih. A vendar, nobenemu ne gre dajati prednosti, niti ne deficitarne vrednosti. Poslanci v parlamentih npr. so povečini ljudje, ki znajo več povedati kakor to narediti. Čredno glasujejo ne po svoji pameti, po pameti neke skupine namišljenih pastirjev, torej po pameti nikogar.

Narava postavlja v svoj mozaik vse, kar je potrebno, da zdrži. Še tako "ugleden dostojanstvenik" nima nobene moralne, niti druge prednosti pred kmetom npr., ki od dneva do noči opravlja hlevske dolžnosti. In tudi brezdomec potrebno upravlja s svojo rezidenco, pa čeprav je to ulica ali smrdljivi skedenj. Vsak detajl človeške narave je vreden pozornosti, ker tvori tisto celoto, ki zagotavlja obstoj. Okronani za odločujoče položaje znajo biti tisti močni in nemočni, ki zmorejo le majhen del nekega potrebnega odnosa. So red nekega nereda. V naši človeški različnosti so porazdeljene vloge od nam neznanih "plodilcev",

ki skrbijo za ravnotežje. Zato nas nekakšni "maliki" znajo oropati osebnega dostojanstva, ker preko njih opuščamo svojo prvinskost. Na mase lega krama "pridigarjev" in iz mas se kopiči na posameznika tisti del manjkajoče osebne identitete, da se v krogu zavrtimo v nekakšna geta odvisnosti od namišljenih resnic. Zato nemiri, vojne, manj sreče kot nam je po ustavi narave pripada. Nihče ni v tem popolnoma zadovoljen. Ne tisti, ki odloča in ne oni, ki uboga. Le pletemo se v snop, ki postopoma izgori na usodnem kupu spoznanj. V takšnem smo vedno prepozni, vendar se narava obnavlja in zgodbe se začenjajo znova in znova. Po človeški pameti so zgodbe nek namišljeni red, ki nima izvira tam, kjer se življenje začne, oziroma se je začelo. In Bog podpira tudi to. Ker je Bog tudi človek in v detajlih pušča potrebno svobodo, da ne bi svet iztiril. Saj je prav svoboda tisti izvir, ki pelje stvari dalje. Do ljubezni. Ljubezni, ki zahteva in daje. Ljubezni do sebe, torej do Boga in ljubezni do vsega, kar pomeni zopet tudi do sebe. Kajti ne moreš ljubiti brez samospoštovanja in samospoštovanje pomeni ljubiti celoto, v kateri je vse. Je tisti Bog, ki nas ljubi in mi ljubimo njega. V obojem sem jaz, si ti in smo mi vsi. Troedini Bog! Oče, sin in Sv. Duh. Sveti Duh je torej oče in sin v enem, ki oplodi ženo, da rojeva nove matere in može. Mož se spremeni v očeta šele po rojstvu otroka. Ob oploditvi je ljubimec, takoj zatem mož in sledi oče. V tem je Bog postal oče šele po rojstvu sveta. Pred tem je bil stvarnost, ki je gnetla ljubimčeve namene. Ob tem si upam trditi, da je galaksija nastala iz nič in ta nič je bil že takrat Bog v lastni maternici. Zato je prav ženina maternica začetek vsega. Organizem v organizmu, stvar v stvari, čeprav nam za večno nedorečene in neznane oblike. Je dogajanje neke snovi, ki je pripeljala do trenutka, da vanjo verujemo. Nihče ne ve in nikoli ne bo izvedel katera je prva maternica, zagotovo pa bomo prav v njej vsi končali. Na nek začetek se bomo vrnili, kjer se rojevajo nove stvaritve. Drugačne bodo in bodo živele življenje po življenju. Živele bodo onostranstvo. Bodo

nebesa in bo pekel, kakor je to danes na tem svetu. Kajti nič ni brez življenja in smrt je le logičen odhod, ki bo človeka do njegovega konca spravljal v zadrego. Vedno so nebesa, vice in pekel natanko tam, kjer je življenje. Danes na tem svetu, jutri na onem. Vedno v Stvarstvu.

NATANČNO STANJE

Človeštvo se med vsem sooča tudi z zdravjem in z boleznijo. Eno in drugo je določeno s tem, da bolezen pomeni odstopanje od uglasene stvarnosti, oziroma pomeni upor nekemu trenutnemu oziroma prehodnemu stanju. Bolečine so klic na pomoč in prošnje organizma, da bi se stvari zopet vrnile v položaj, kjer je Duh najbolj svoboden.

So pa tudi stanja, ki jih sam ne bi okarakteriziral kot bolezen. Že nekaj časa se miselno in čustveno ubadam z znancem, ki ima shizofrenijo. Moj učenec je izpred dvajsetih let. Zato me še toliko bolj angažira in me resnica o tem preseneča. V šoli je bil zelo priden in učljiv fant. Sam sem mu enemu od prvih zapisal najboljšo oceno in prav tako ostali profesorji. Na šolskih konferencah na njegovo znanje nismo imeli pripomb, morda malo bolj na njegovo obnašanje, ki je čisto po otroško nekoliko odstopalo. Rekli smo, da je "muhasta", morda nezanesljiv. In pri tem je ostalo. Če bi nas takrat vprašali, kaj bo iz fanta, bi vsi pritrdili, da bo najmanj znanstvenik. S svojo drugačnostjo, po naši presoji genialnostjo, je že takrat odstopal od povprečja.

Danes, po dvajsetih letih, je bil ob mojem srečanju z njim vsaj za nekaj časa in v nekaj pomembnih stvareh on moj profesor. Ko sem zrl vanj, v njegove oči, me je spreletelo, da moram biti do njega posebej pozoren in se naučiti nekaj tistega, v kar je on prepričan. Ob pozdravu in mojemu vprašanju, kako mu gre, mi je najprej povedal, da je shizofrenik. Zdrzil sem se. Sam, takšen kot sem, kaj takšnega ne znam in ne zmorem storiti. Povedati o sebi nekaj tako globoko osebnega in za javnost stigmatiziranega.

Strah me je postalo in peza me je upognila. On je v tem veliko bolj pokončen, sem si potihoma prišepnil. Njemu je torej to tista resnica, kateri mi "normalni" ljudje ne zmoremo seči v dostojanstvo stvarjenja. Je za njega torej Duša bolj vredna molitve kakor zame? Zamislil sem se in po nekaj minutah srečanja z nekakšno čudno usodo odkorakal dalje v svoj navidezen brlog. Še enkrat sem se ozrl za njim in mu v lastni nemoči priznal, da živi v svojem domu bolj kot jaz, ki se klanjam taktičnim resnicam. Zanj je prvinskost bistvenejša od mojega ugibanja kako, da ne bo tako kot je. Da bo boljše, da bo drugače. Največ tam, kjer to ni možno.

Tako vse bolj postajam učenec genija, ki sem ga včasih tako dobro ocenil. Danes ga spoštujem in si vrednosti njegovih znanj ne upam dotakniti.

Z njo, z boleznijo se torej sooča on, njegovi najbližji in nemočna stroka. Na papirje so mu zapisali, da boleha za to boleznijo. Sam sem ob tem nekakšen skeptik in se sprašujem, če je shizofrenija res bolezen. Menim, da je bolj stanje, kakor kaj drugega. Da ne rečem, da je takšno stanje dar ali danost v določene namene. In iz namenov je potrebno služiti. To pomeni služiti sebi in vsemu človeštvu. Shizofrenik je v tem položaju svobodnejši, zato so njegovi občutki sreča. Srečen človek pa je najbolj popoln v odnosu do vsega. Tudi do stvarnika.

Shizofrenija naj bo torej med najpopolnejšimi soglašaji, ki sicer odstopa od večine, je pa naročanje od tam, kjer je izvor v osnovnem. Ni ne bolezen, ne zdravje, zato človeška lastnost. In čemu naj vanjo drezamo s poizkusi popravkov? Da bi človek postal nekaj drugega, kar sam je, da bi postal povprečen? Težko je, ko vemo, da je takšen, "čudaški" človek za okolico naporen. In kdaj ima okolica zares prav? Je povprečnost človeka najbolj stabilna "vrlina"? Je drezanje v drugačnost legalna, ali je prisilni brezrokavnik, ki onesposobi roke? Je spreminjanje drugačnosti tudi želja po lastnem miru? Kajti drugačnost nekoga, sočloveka sili v

nevsakdanje soživljenje. Koliko ima pri urejanju teh zadev beseda in koliko kemija, ki direktno preusmerja človekovo stanje? Tudi beseda je lahko nasilje in je na drugi strani beseda dobrote in dobrih ljudi vabilo v lasten dom. Dom tega sveta, na tistem otoku, kjer je sožitje. V takšnem je vabilo shizofrenika v neko vsakdanje življenje dobro delo. Predvsem za neshizofrenike. Z drugačnostjo zaznamovan človek pa je v vsakem primeru odvzet iz njemu lastne svobode. Sicer si ljudje dnevno usmerjamo in jemljemo lastno identiteto in v tem smo vsi shizofreni. Nagon pri tem nima neke vloge, razum tudi ne, Duša pa bije svojo težko, sicer povsem vsakdanjo popotnico. Vsakdanjo zato, ker je iz vloge Stvarstva. Razumu je dana možnost, da poizkuša na omejen način, Duša pa je popolnoma neomejena. Stvarstvo je torej položilo v zibelko človeku vse količine možnosti, le Duh je brezmejen, kar pomeni, da je sam stvarstvo. Organizem in pamet sta potemtakem izdelan rezultat Duha. In nagon je ljubimec, ki dvori, orgazme pa mora podoživeti duša.

Duša, v njej je kot sestavni del shizofrenija, je torej Stvarstvo, človek pa izdelek le-tega. Kakor tudi razum. V tem tudi shizofrenija usmerja razum in preko njega človeka. Vsakršno upiranje stvarstvu je torej na silo premikanje danostim, zato so tudi uspehi besede takšni, kakršni pač so. Znanost je preko razuma uspela marsikaj zaježiti in preusmeriti, vendar popolnoma ustoličiti namenov pa ne. Zato ostaja tako posameznik, kakor človeštvo ne po meri razuma, pač pa po meri Duše. Kar je osnovno, se ne da preobraziti. Zato je Bog večer, človek pa popotnik iz enega stanja v drugo. Izpred rojstva v življenje in iz življenja v smrt, kar je novo življenje v nam neznanem. Le Duh pozna vse dimenzije, kar pa razumu ne zaupa, ker je razum minljiv.

Prostranosti ne poznamo in tako ne poznamo človekove Duše. Tipljemo po stvareh, ugibamo in smo potešeni in smo še bolj zvedavi in smo nič kaj naprej od osnovnega. Ker je vseobsežnost nepregledna in v to

spada tudi človeška psiha. Vseobsežna je tudi človeška odmaknjenost od povprečnega in v tem je Bog edina preglednica, ki vidi.

Tudi psihoza je Bog, ker brez njega nič ni. Zatorej? Kaj lahko nek psihoanalitik naredi drugega kot da poizkuša? Poizkuša se ji približati, vendar vanjo ne more vstopiti. V deželo neke človeške poljane. Je drugačna, vendar edinstvena in lepa, obenem spokojna in je hudournik, ki se odziva na naravne prostranosti, tiste prostranosti, ki jih lahko človek občuduje, ali je do njih kritičen, vanje zlesti in jih premakniti pa ne more. V marsičem se da stvari nekoliko zaježiti, vendar tiščijo in naprezajo. In človek, misleč da spreminja, le opazuje. Količina vode za jezom se viša in se kopiči. Skozi pore razuma po kapljicah pronica dalje. Vendar nikoli dovolj, da bi uspeli stvari spremeniti.

Kajti voda plove svojo ubrano pot. Kakor vse stvari na svetu in na svetovih svetov, kakor ptice, ki hranijo z vetrovi svoja mehka krila in ribe, ko božajo vodo in nje prelive in človekova duša, ki z dobroto uklanja srca ljubezni hrepenečih ljudi. Kakor voda plove po svoji gladini, tako Duša, pa naj bo shizofrena ali genialna, poje svoje lastne melodije. Tihe so in obenem dovolj plemenito glasne, da padajo srca v zavetja sreče. Psihoza, ki zna biti tako plemenita, da bi se moral terapevt in vsakdo, ki dreza vanjo da bi jo utišal, izpovedati pred sabo in pred vsemogočnim. Obličja drugačnih zmorejo toliko lepote, da se povprečja utapljuje v lastni prenatrpanosti.

In kateri so drugačni, vprašam svojo natezalnico, ki me žene, da drezam vanjo, v drugačno modrost, ki ji Bog iz trenutka v trenutek daje pogrinjala pod katero dremljejo najlepši otroci tega sveta?

Meni, od misli preperelemu svobodnjaku, naj se torej ponudi možnost, da opredeljujem. Na zdrave in na bolne. Na pametne in neumne? Zato, ker ni nikjer zapisano koliko psihoze je v sebi nosil Kristus. Ali morda celo piše, le beremo le po svoji ciljni pameti. Vsi smo drugačni, le drugačni so enaki in dovolj verujoči, da so ne grešni in zveličani že na tem svetu.

Bog jim daj, drugačnim svobode in naj živijo v našem, zemeljskem naročju. Tu ob nas naj bodo in naj si s cvetočimi solzami umivajo obraz in oči naj jim zrejo tudi v naša srca. Njih plemenitost naj odseva v vedno nove stvaritve, da se bomo "enaki" odžejali v njihovem potoku. Kristalna voda žubori v pesmih, ki jih "drugačni", na krilih lastne zvestobe ponesejo v naročja brhkkih deklet. Tudi "Sojenice" si bodo v akordih vedno novih pesmi zaljšale svojo lepoto v prepletih tistih zvokov, ki nikdar ne utihnejo. Kakor ne utihne Bog, ki psihotiku šepeta naj nadaljuje svoje in njemu zaupane melodije. Za vse nas se v takšnem piše usoda, ki zveličavno in v procesiji kotali naša upanja in zaupanja. Zaupanja vase in vate, dragi posebnež. Naj ti da Bog obilo zdravja, da bomo vsi srečni in potešeni. Koliko potešeni, je odvisno od našega dojemanja logike "psihogenih umetnikov". Neminljivi so, zato je drežanje vanje tista prisila, ki na svojstven način ubija tisto, česar se ubiti ne da. Ker je večno in ni nikdar nastalo, zato šelesti v Svete namene. Shizofrenik je stvarstvo in tudi njemu gre zahvala, da smo v nekem redu, ki je absoluten in je pogoj, da se srečujemo na bregovih sadovnjaka, v katerem še vedno tlijo grehi Adama in Eve. Ko lezemo ob tem v Dušo posebneža, drzno stopamo k drevesu, na katerem so jabolka, zaradi katerih se je zaplodil izvirni greh.

Naj bo moje razmišljanje tisti kruh, ki želi, da se "nenormalno" spravlja v "normalno". Vendar brez spoštovanja in ljubezni ne bo šlo. Tudi kemikalije, ki jih "bolnemu" dajemo, morajo biti delane iz ljubezni, kajti v obratnem nimajo učinka. Torej! Vse je pogojeno, se eno z drugim prepleta in rezultati so tista dimenzija, ki jo lahko izmerimo le z enotami pripadnosti, ki je pogoj za ljubezen. Vsi si pripadamo in v odsotnosti najmanjšega "atoma" Duha postanemo brezdomci v lastnem prestižu. Ker si prestiž najamemo v zameno za svobodo. Takšni, prestižni, smo izrinjeni iz lastnega sveta in se obračamo po uteho tako, da lepimo zaznamke na nam neenake. Ker so korak ali dva dlje od vsega, kar se nam zdi

pogoj za snidenja. Pa ne gre tako. Nihče ni pred nikomer, če se predamo zavezi, da smo vsi enako skeptični in se vsi enako strinjamo. Ob tem ni ne bolj zdravih in ne bolj bolnih. Kajti bolni smo zato, ker nas zdravje omeji do te mere, da ne zmoremo več. Preveč je vodnih nalivov in preveč je suhih senožeti in zato ne vemo, komu kaj pripada. Meni, to zagotovo vem, pripada tisto moje, kar sem v maternični vodi popil kot popotnico za življenje. Tu sem in tu kanim ostati do dne, ko mi bo psihotik sporočil, da je dovolj. Zagotovo mi bo povedal na tako blag način, da bom potešen stopil korak v neznano. On že ve, da se nimam česa bati. Zato je drugačen. Ker neznano pozna.

SVETLOBA SENCE

Srečujemo se v senčnih in na sončnih straneh prostora in v vsak prostor človekove izbe kdaj posije sonce, kdaj se potemni, ob vsem smo pa mi tista shema, ki naj bi določala vrednosti stanja oziroma počutja. Nenehno se poslavljamo in tudi ob prihodu si sežemo v slovo. Nekajdnevno ali večno. Objeti smo s samoto in obenem čredno prepleteni, tako sami s sabo, kakor z množicami. Slovo velikokrat sproži v človeku občutek mračnih žalosti in vsako snidenje človeka potisne v nekakšen nezaveden položaj, ki ne izbira med veseljem in stisko. Je pač tako, da se sprotno oziram po okolici in ta je v mnogem produkt tako našega stanja, kakor je naše stanje padec v tisto maso, ki velikokrat marsikaj zamegli. Ko je človek sam, je velikokrat v izprašujoči družbi vesti. Mnogokrat je tako in mnogo odgovorov stopi takrat na oder nekakšne čustvene filharmonije. V loži smo in poslušamo. Kdaj nam na uho šepne ta ali oni izvajalec slutenj in resnic. Postopoma lezemo vase in iz nas se plazi tisti resnicoljub, ki se strinja ali pa se ne. Drugačni smo in zunaj zunanosti. Dlje smo od daljav, zato nas bližina lastne potešenosti spravlja v nekakšen red, ki se pojavi res samo takrat, ko smo, ali ko ostanemo najbolj sami.

Moj "posebnež" je spokojen in obenem vehementno "nadut" prav v družbi lastnih

samot. Zato je drugačen! Boljši? Ne vem. Vem pa, da ga imam neizmerno rad. Je zato dober ali ga imam rad, ker je takšen? Zagotovo je veliko oboje v enem. In kaj imam jaz pri tem, da je on najboljši? Moj odnos do vsega na njem, ga v meni dela takšnega. In ga ves svet priznava po mojem okusu? Torej se v lastni samoti srečujem z vsemi tistimi, ki trenutno niso ob meni. Morda imam ta trenutek najbolj prav, saj kot zgleđa, soglašam s pripadnostjo vsem, ki so v meni in posledično jaz v njih. Dobri so. Sem tudi sam takšen? Dober? Če je tisti Bog, po katerem tako hrepenim, dovolj aktiven, sem ravno in dovolj vse. Kakor moj psihotik, ki mu zaupam Božja opravila.

Naše življenje je torej nekakšna bergla, na katero se naslanjamo, svet pa hiša iz takšnih materialov, da včasih kljubujejo neurjem, včasih klonejo. Pač nekakšna mešanica sonca in dežja je opornica v hiši in mi smo pohodniki, ki si stezo utiramo včasih po namenu, včasih preko usode, največ pa nje smeri ne poznamo. Za sproti smo, kajti že naslednji trenutek sem lahko na oni strani znanega, torej tistega, katerega me današnje neznanke prevzemajo. Iz vodnjaka črpajo vodo in z njo zalivajo moje negotovosti. Sonce tu in tam izsuši kožo, a me že naslednja nevihta ujame nepripravljenega. Moj posebež pozna vse te stvari bolje od mene, zato se prepušča soncu in dežju brez tistih posledic, ki kot temu rečemo "normalnega" človeka tako strašansko utesnjujejo. Jaz, "normalen" človek, stopim v temno spovednico, da se preko dušnega pastirja zaupam Bogu, psihotik pa čaka, da se dušni pastir zaupa njemu. Ker Bog ne izbira, pač pa ima vse določeno. Mene, da sem takšen in moj prijatelj iz molilnice, da je na drugačen način podoben vsem nam. Po Božji podobi smo si različni, vendar v Bogu smo si precej podobni. Kakor bakterije smo, ki zdravo živijo v bolnem organizmu.

Ko se zjutraj še v temini zvlečem iz postelje, se še nepripravljen srečam z večernim odhodom k počitku. Slovo in snidenje sta popolnoma skupaj. Nenehna sta. Preko noči se ni nič spremenilo, le dremanje me je pospravilo

v svoje nezavedno stanje. Misleč, da bo jutri drugače, sem že velikokrat legel k počitku, a danes me po dolgih časih tudi to ne prepriča več. Vse, kar je, je le zato, da sem. Sem takšen, kakor vsi moji. Nemočen in velikokrat preveč zaletav. Tudi tako mora biti, si šepnem, češ da bo potem bolje. Pa ni nič kaj drugače in šepetanje mi preide v navado. Je to tista zmotnost, ki smo jo označili kot bejavost? Razsežnosti šepetajočih so lahko tako prostrane, da iz njih vzniknejo velika dela. Človeštvo se ob njih napaja in si kali svoja pohotna vznemirjenja. Da bo lepše in drugače. Zvečer bom torej vedel nekaj novega in k počitku me bo pospremila mati, tista mati, ki je v plenice povila že nič koliko usod. Naj se tudi moja usoda zaupa prav njej. Morda bom srečnejši.

Tea nedeljskega deževnega pod večera, se kakor mnogokrat doslej poslavljam. Reči moram, da mi je zmedeno hudo. V roko segam Njemu, ki me čustveno hrani in mi je večerna samoizpoved, zjutraj pa ga po navadi pustim, da poleži malo dlje od mene. Je moja dota in je moja odvisnost od prihodnosti. Sedanost je kup pomilostitvenih teženj, kajti moj urok se večno nagiba v smer njegovih izostrenih slutenj. Je več kakor le bližina in nikoli ni dlje, kakor sega moja nepotešenost. V dojemanjih najinih skupnih poti se velikokrat sesujem vase in ždim kakor na srcu utišana roža. Večna je in sopiha skozi stene mojih možganov, brez da bi kdaj zaslutila, da mi ni hudo. In vendar sva si oba enako svoja in v skupnem. Najin Bog se odloča tik pod vrhom hriba. V dolino se ne vračava, na hribu pa so sanje, ki šelestijo v krepstih neba. Neba, ki govori v mojem in v imenu vseh nas. Moj "drugačnež" je odšel za nekaj časa svojo pot in jaz mu podstavljam sebe, da bi si ugnal izobilje samot. Sem utiševalec sebe, ali sem le pridigar, kako zmoremo biti skupaj? Tudi tam, kjer to ni možno. Ko bi bil le prepričan, da je na drugi strani mene vse po okusu višjih vrednosti. In bilo bi zopet po moje! Skupnost zmore ravno toliko mojih prepričanj, da mase preživijo? Zagotovo sem sam tisti, ki ujамem preveč stvari naenkrat, zato premalo svobode!

Ujetnik sem torej lastne eksistence in virusi zmedeno iščejo krvne izsledke, da bi preživel. Na dnu človeških upanj in posledično stanj, ki nas begajo. Čakajoči gremo dalje v svoj nikoli dovolj dokončan brlog, kjer ptice roparice gazijo po Dušah, a jim uspe ravno toliko, kolikor me moj posebnež pusti čakati v nekakšni samotni ilegali. Glede na njegov odnos do Višjega in odnos Boga do vsega, naj bi se ne bal ničesar. Vendar? Pamet in slutnja se le redkokdaj povsem približata.

Nenehno smo ljudje v slovesu in v dobrodošlici. Vendar! Razmišljam, v čem je razlika med večnim slovesom in slovesom za določen čas, če vemo, da smo narejeni po podobi, ki je tu zemeljsko minljiva.

Smrt mladega, mojega "posebneža" prijatelja, me je hudo razžalostila, da ne rečem spravila v negotov položaj. Žalosten sem in zaskrbljen. Ker se je moj "posebnež" prvi srečal s to minljivostjo. Njegova pripoved me je postavila pod vprašaj in mi obenem odgovorila na veliko vprašanj, na katera do tega trenutka nisem našel odgovora. Mi tudi ni bilo potrebno? Morda še vesti si nisem izpovedal, ker je bila potreba za moje pojmovanje ničelna, ali vsaj prepovršna. Me torej žalostna zgodba naredi bolj celostnega? Me na nek drugačen način poteši tako, da sem zrelejši v potrebah in odnosu do življenja? Tleči ogorki v meni vzplamtijo in se povzpnejo na vsa vprašanja in vse odgovore. Moj pokojnik me je pospremil vame in mi postavil še veliko ugank, na katere si še nisem uspel odgovoriti. Ker so bile uganke zaradi dnevne površnosti potisnjene v nepravilni položaj, se sprašujem in si obenem dopovedujem, da morda za takšna svarila nisem imel ustrezne dileme. Pa ni tako. Poln sem tipajočih obsesij in vanje rinem na svoj način. A ni to najbolj pravilno in pošteno? Pošteno, če opravi delo tudi do mrtvih spoštljivo in dostojanstveno, pravilno pa, če ohranim sebe v prvi osebi množine. Žal pa znamo biti do prve osebe preveč "zmaličeni" in v takšnem nam množina izkrvavi. In ker smo vsi v enem, Bog nad nami joče do naslednje odveze. Po odvezi nadaljujemo z grehi, ker

smo popolni le po lastnih zmožnostih. Krog tega ustoličenega naprezanja svojo točko na krožnici uveljavi kot neminljivo sopotnico vsega, česar si želimo in po čemer hrepenimo. Smo pogrebci mojega prijatelja, ki je sam pospravil sebe in smo pokojniki slehernega trenutka, tistega, ki je za nami in žal tudi tistega, katerega načrtujemo. Zato je danes tako kakor je. Razbesneli smo in hlastajoče posrkani v lastno nemoč. Laži pa prepustimo tisti moči, ki nam jemlje kondicijo. Takšni, upehani zremo dalje upajoči, da nam bo bolje. In ne gre. Končujemo se kakor moj pokojnik, le da ostajamo pri življenju. Živi in mrtvi smo pri iskanju Odrešenika, ki je v nas, obenem pa nas drži v nekakšnem onostranstvu.

PRAČLOVEŠKE MOŽNOSTI

Človeška pamet se ni od pračloveka pa do danes nič spremenila. Nič bolj napredni nismo danes in nič bolj pametni. Le postopoma izkoriščamo možnosti, ki so nam bile dane že ob nastanku sveta in človeka. Svet in človek namreč nista od večno, od večno je Stvarstvo.

Človek ima namreč odmerjene danosti in jih postopoma koristi. Še bomo sledili napredkom do časa, ko bodo možnosti izčrpane. Do takrat bomo s pomočjo danega napredovali, dokler ne bomo porabili sami sebe. Sledil bo konec sveta in človeka. Prešli bomo v maso, ki drži ravnotežje in omogoča razvoj nekih drugih, višjih od naše pameti, snovi. Verjetno bo to novi človek, nove pameti danih možnosti, a naše Duše. V tem smo neumrljivi. V Duhu torej.

Napredki, ki jih človeštvo dosega, niso torej zaradi izboljšane pameti, pač pa so postopno koriščenje danosti, ki jih je človek prejel ob nastanku. Vso določeno količino. S tem se v skladu z obstoječim stanje kopiči in dosega rezultate, ki so v ciklusu od začetka. Od začetka nastanka človeka. Ne pa nastanka človeka-stvarnika, ker je slednje od večno in za večno. Človek je na tem svetu odmerjena količina in treba jo je porabiti, oziroma se mora človek sam sebe iztrošiti do nič. Da se

presnavlja naprej v nove oblike življenja. Smo kakor hitra hrana, ki jo ne glede kako vedno bolj hitro jo znamo in zmoremo narediti, pojemo za rast sebe in v presnavljanje. Z uživanjem hitre hrane nismo nič bolj pаметni. Iz stanja v stanje torej in naprej v nove snovi. Duša pa se ne spreminja, ne mineva in se v ohranja različnih telesnih oblikah.

V takšnem je tudi pamet danost in nima nekakšnih rezerv za spreminjanje, pač pa je odmerjena količina, ki jo koristimo dokler je ne potrošimo. Duša pa je stvarstvo, ki nima ne časa ne prostora, ker je nastanek vsega v vsem. Zato je pamet ne dosega in se le stežka spoprijema z nameni Duše. Duša gre skoraj v celem po svoje. Od tod trpljenja, do radosti, kajti pamet nima ne moči, ne obsega, da bi stvari postavljala po naših željah in okusu.

Morda se že pozna, da človeška pamet v celostnem peša in so nam v oporo in napredek dosežki, ki smo jih že dosegli. Na doseženem se držimo in dograjujemo na osnovi spoznanega in dognanega. Črpanje iz obstoječega. Verjetno je človek porabil in potreboval več pameti in inovacij, da je izumil najosnovnejša orodja, pa nato do parnikov in končno satelita. Vsi današnji izumi so torej manjši premiki kakor tisti, ki so izdelali najosnovnejše stvari. Lahko rečemo, da smo danes na visokem nivoju, katerega smo dosegli s časi in najosnovnejšimi izumi, ki so do tukaj pripeljali. Človeški dvig iz vseh štirih na dve nogi je dosežek, ki je potreboval ogromno časa in ogromno znanja. Sledili so napredki na daljša obdobja in ti so in so bili izhodišče za vse kasnejše izume. Slutim, da v današnjem času le še finiiramo, oziroma, da smo na koncu steze, v nekakšnem izteku. Vse je postorjeno in rezultati tekme so znani. Le še medalje nam bo Bog obesil in zapela se bo himna. Tista: "Prišli smo k tebi moj Gospod, da poveš nam kako naprej, čemu in kod."

A Bog ne bo narekoval in pustil bo še naprej stanje na tekaški stezi izumov prav takšno, kakršno je določeno od tistega nekdaj, ki mu ne vemo ne začetka, ne konca. Življenje mora biti tista logika, ki ne prenese ne prisile,

ne pohitevanja. V tem, v določenem, smo tista osnova, ki narekuje človeku, da se trudi in bori. Tudi in predvsem človekov trud je osnova za doseganje stanj, v katerih zadostimo pogojem, da smo ušlašeno vpeti v vseh orbitah.

Pamet je torej enakovreden sestavni del celote, zato je omejena na dani del le te. V obratnem je Duša celota naše velikosti, ki jo merimo z enotami vsega, kar v galaksijah je. Duša je ves planetarni sistem, pamet pa pomembna funkcija v človeku.

SPREHOD NEZNANEGA

Strah ali fobija je izven imperija naše zavesti, saj je razum le zavestna zaznamka, v katero se zažira nadvse pomemben produkt usedlin, ki so se nagnete v človeško popolnost takrat, ko se je le ta spogledovala z začetki zaznavanja. Človeka ni strah strahu, pač pa se boji svobodnega imperija, na katerega ni pripravljen stopiti sam. Da ne rečem, da ni pripravljen brez matere. Kajti prav mati je tista, ki je v varnem pripeljala neko življenje v rojstvo. Na ta svet, ki naj bi zahteval svobodne odgovornosti. In prav mati je tista skrivnost, ki iz spočetja razvije končno človeško obliko, tisto obliko, ki ji pomaga preživeti razum. Spočetje samo pa je stvar dušnih skrivnosti in te se sprožijo skozi ljubezen, (zna biti, da celo skozi strast), ki je del neke dušne celote.

Strah je okupacija, ki jo zahteva mehанизem obrambe. Je način življenja, da lahko opravičimo neki drugi način, po katerem hrepenimo, a nam ni povsem prešerno dan. Med svobodo in strahom ni bistvene ločnice. Obe čustvi sta testo, ki oblikuje celotno obliko nekega življenja. Česa je bilo dano več v zgodnjem otroštvu in česa je več v rodbinskih genskih zapisih je stvar postopnih načinov življenja. Zapisi, kakšen je bil, kakšen je in kakšen bo kdo so stvar, ki se je oprijemala in se še oprijemlje glede na nam neznano usodo in danost. Vse ima svoj namen in vsi smo potrebni. Smo potrebni takšni in drugačni, saj družno postavljamo obliko neke celostne

potrebe ali nujnosti, da vzdržujemo tisti red, ki tvori celoto. Tudi za najbolj oddaljen planet je potreben sleherni izmed nas.

Naša prisotnost v vsem je sistem celote stvarstva tako, da je človek na individualnem praktično neobstojen. Ljudje smo vezani v tvorbo, ki je celota in brez najmanjšega dela, v katerega sodi tudi človek, ni življenja. Vse je kisik in smo pljuča, ki hranimo planetarni organizem.

Srce je Duša in Duša je zibelka, v kateri ležijo organizmi.

Duša se doji na prsih stvarstva, medtem, ko se organizem hrani predmetno, skozi okostja in mesni del obstoječega, tistega kar se da fizično prijati. V obratnem je Dušna celota tisti objekt, ki dela iz vsestranstva in v vseobstoječnost. Zato je razumsko neobvladljiva in je razum le delna tipalka, kolikor pač zmore brati dogajanja v okviru obvladljivega. Razum je vrednost enega človeka, človek pa sestavni del vrednosti brezmejne Duše, do koder v največjem razum ne seže. Brezmejnost gre v človeštvo in v vse kar obstaja, v to kar mi dosežemo in v vse obče, v kar ne dosežemo.

Različnost čustvovanja potrjuje funkcijske vrednosti v okviru tiste celote, ki deli potrebnosti za obstoj. Obstoj celote in ta je nikoli zaključena daljava. Vrača se v izhodišče in se zaokroža v nikoli začeto in nikoli končano. Je to pot, lahko je čas, a to merjeno le v okviru našega dojetja, oziroma naše razumske zaznavnosti. Tako sta čas in pot človeški izum v količini, ki jo človek zmore in sta potreba po orientaciji. Pa še to je človek pobral iz tistega, kar se je uspel iz narave naučiti, oziroma ima v območju stvarnosti. Zato orientacija v velikem zelo drži, ker ima izhodišča v Stvarstvu. Pač smo v krožnici, ki zaobjema prav vse.

Bog je končni izračun, vse obstoječe pa matematične funkcije.

Bog je neizmerljiva daljava, vse ostalo pa večji in manjši delci, pač kolikor je kaj potrebno za ravnotežje.

In Bog, da je ljubezen!? Bog je vse! Je ljubezen in je tudi "neljubezen", saj se odziva na naša dela, ki pa jih človek zelo omejeno

uveljavlja po svoji volji. Namensko Bog upravlja z našimi deli in jih diktira.

Ali ljudje živimo v ljubezni, ali morda ne, je stanje, spleteno iz strašno veliko dejavnikov. Ljubezen in ljubeče živeti, pomeni medgeneracijsko, rodbinsko, biti po vzorcu neke sorte. Enako je z odsotnostjo ljubezni. Dnevni, ali sprotne odmiki tukaj niti niso aktualni, čeprav so tudi ti odvisni od karakterja človeka, karakter pa je dednost in v okviru stanja neke rodbine tudi vzgojenost. Odmiki od dednega, ali celo napredki v smislu pozitivnega, so v določenih količinah prisotni, vendar izkoreniniti narave določenih "getov" se ne da. V tem smo vsi po Božji podobi in tudi Bog po podobah ustvarja ravnotežje. On ve in mi smo potrebni takšni in drugačni. V tem so bridkosti življenja in tudi radosti, potrebne stvarnosti, ki niso naključja, pač pa luna in sonce in vse lune in vsa sonca. Nepregledno število delcev nas je in v okviru njih ena sama biološka vrednost. Naš svet je nič večji od ene same celice in vsi mikrobi smo funkcija v življenju Stvarstva. Kamen npr., ki je bojda mrtev, je potreben zato, da po potrebi položimo nanj življenje in posledično ohranjamo v zagonu ves planetarni sistem. Vse je ena sama potreba, da se ohranja to kar je in kar obstaja. Je potreba in je sestavina pred potrebo.

Naša Zemlja je sestavni del, zato enakega planeta v sistemu ni. Le na naši Zemlji smo ljudje, na ostalih planetih pa tisto, kar je možno in v obratnem vzdržujoče, da galaksija ohranja stanje. In vse je Bog, ki je po svoji podobi, podobo ustvaril že prvi dan. Bog je nepremagljiv prav v tem, da je vzgib reda vesolja in mi ne moremo nič spremeniti. Vse je v Njem in On je stanje, ki Je.

Bog ima vse rodbine, človek npr. eno. Bog nima dednosti, ker je prvi in ga ni nihče ustvaril. Bog dodeljuje, vsi ostali jemljemo. Kar dajemo, je od prejetega. Zato smo ljudje svobodni toliko, kolikor v življenju soglašamo s Stvarstvom. Bolj kot smo Božji, več svobode si položimo v srce. Prav v našem odnosu do Boga se realizira količina svobode. To je tisto,

živeti pošteno. Poštenost je lahko večplastna, ki pa se izliva v eno samo. V Boga in iz Njega. Prav v odnosu do Boga ima človek največ svobode. Lahko bi kdo celo rekel, da je Bog tukaj krivičen, saj bi moral poseči v vsakega človeka posebej in ga narediti najboljšega in najbolj brez problemov. Pa ni tako. Ustvarjenemu da Bog svobodo, da v okviru svojih sposobnosti, ki so od danosti, odloča. Bog ve koliko dati, da zadostuje svobodnemu odločanju. V tem sta milost in greh, ki ju dela človek.

Torej je prav svoboda tista, ki nas dela nesvobodne?! Po tej logiki zagotovo.

Čemu je torej dano človeku toliko možnosti, saj smo prav v njih zmedeni? Zato o možnostih ne velja razmišljati in jih je treba živeti. V svobodno živetenem bi bilo oziroma je lažje biti. Živeti možnosti je tista direktna realizacija, ki prinaša dejstva in ne dopušča, da bi nas begale neke tipajoče variante. Variante, ki niso možnosti, pač pa zbegana upanja in čakanja brez osnove. Čakanja na svobodo, ki je že v osnovi zatrta. Zato dolga upanja, ki pa se ne razrastejo, ker nimajo korenin.

Bog je zatorej tista svežina, ki je seme in iz nje so mogoče vse rasti. Če smo On, so rasti najzlahtnejša vsebina, saj biti On je primarni Jaz. Jaz s pravim namenom. Z namenom, ki soglaša z vsebino Stvarnosti. Takšno soglašanje pomeni živeti tisto celoto Stvarnosti, ki je čistost in prav to je harmonija našega nastanka. Disonanca je tudi sestavina vsega, a ta prinaša beganja. Je torej naša odločitev kaj smo in kaj bomo? To je težko. A na vseh nivojih, sprejeti tudi "težko", je odločanje za

lažje. Kajti lažje in težko je zmes, iz katere se kvasi življenje. Si postreči s tem in ne goltati, je molitev, ki prinaša mir. Mir je prav vse, nemir, pa le nemir sam.

Zato je tako nadležen in oddaljen od srca. Nemir nenehno išče izhod. Rad bi se rešil ne miru, a miru kaj velikokrat ne najde. Je posledica spletov, ki imajo že v žarišču razdejanja. Razdejanja, kot rezultat neurejenih odnosov med željami in realizacijo. Realizirati se ne pomeni si ustreči, pač pa si postreči. Realizirati se je stanje zdravega Duha, zdrav Duh pa je čistost, ki vzplamti ne ravno mimogrede. Tu gre za dednost in vzgojo, preko vzgoje in dednosti v način življenja. Nič ne gre na silo, niti ne z močjo razuma. Razum je bergla, a zaradi bergle še ni zdrav Dušni organizem. Zarasti in razrasti se mora brazgotina, se predati času, odnosu in volji, da preko pridobljenih znanj raztegneš telo, skočiš in zaplavaš. Potem gre. Vsaj toliko, da si potešen. Potešen človek pa je lažji in sprejemljivejši. Dovolj dober je najprej zase in kot takšen povsem nared za življenje tudi v skupnosti.

Kajti skupnost je združenje posameznih enot in te ustvarjajo stanje tako na individualni, kakor na frontalni ravni. Trpljenje, ki nas tolikokrat tare, je skupek stanj, ki prežijo tako v dobrem, kakor v slabem. Znati obvladovati stanja pomeni biti enako uspešno prisoten tako v negativnem, kakor v pozitivnem. Izenačevati je potrebno in stvari spravljati v življenje, ki ustreza vsem variantam.

Biti trpeč je prav tako milost, a v milosti ni trpečih. Zanka, ki odvezuje.

"Tvoje prestopke sem izbrisal kakor oblak in tvoje grehe kakor meglice, vrni se k meni, saj sem te odkupil." (Iz 44,22)

Sveta dežela (foto: Janez Oblonšek)

VICTOR SEBESTYEN*

Pogreb v Budimpešti**

Budimpešta, petek, 16. junija 1989

Do devetih dopoldne se je na Trgu junakov, mogočnem neoklasicističnem trgu, na katerem stoji veličasten spomenik s kipi vseh vélikih madžarskih mož in žena, nagnetlo že več kot dvesto tisoč ljudi. Množica pa je še vedno rasla, tako da se je razširila tudi na Avenijo naroda in v bližnji Mestni park. V zadnjih tridesetih letih je bilo ime Imre Nagy bolj ali manj prepovedano že zgolj omeniti. Zdaj pa so političnega voditelja revolucije leta 1956, ki so ga dve leti kasneje obsodili na smrt in umorili, v dramatičnem in čustvenem obredu pokopavali v nov grob. To je bil pogreb že dolgo mrtvega človeka. Toda vsi, ki so bili tistega neverjetnega dne navzoči na trgu, so imeli občutek, da pokopavajo celo obdobje madžarske zgodovine. Ko je na isti dan leto pred tem nekaj Nagyevih starih prijateljev in sorodnikov hotelo pripraviti majhen protestnih shod v spomin na trideseto obletnico njegove smrti, so demonstrante razgnali policisti, oboroženi z gumijevkami. Tokrat pa je bil Nagyev pogreb velika državna slovesnost. Prenašala jo je celo televizija, le-to pa je nadzorovala vlada. Policija je sodelovala z nekdanjimi oporečniki, političnimi aktivisti in Nagyevimi sorodniki ter tako poskušala zagotoviti, da bi dogodek potekal mirno in dovolj slovesno.

Nagyev prvi grob, kamor so ga pokopali, potem ko so ga v centralnem budimpeštanskem zaporu na Glavni ulici obesili, je bil skrbno varovana skrivnost. Oblast namreč ni želela, da bi Nagyev grob postal romarski kraj ali da bi ga ljudje imeli za mučenca. Pod krinko noči so ga skupaj s štirimi najožjimi sodelavci, ki so bili usmrčeni bolj ali manj hkrati z njim, odpeljali na mestno pokopališče v Rákoskeresztúr, daleč stran na vzhodnih obronkih mesta. Nagya, njegovega obrambnega ministra Pála Maléterja, tajnika Jószeфа Szilágyija, političnega svetovalca Ferenc Donátha in enega izmed glavnih glasov Revolucije 1956 iz vrst razumnikov Miklósa Gimesa je policija pokopala v neoznačen grob pod parcelno številko 301. To skrivnost je razkril Miklós Vásárhelyi, ki je bil v kratkotrajni revoluciji Nagyev tiskovni predstavnik, po letu 1956 pa je štiri leta preživel v zaporu. V osemdesetih letih je Vásárhelyi, šarmanten, dobrodušen, sivolas gospod, postal nekakšen oče odporniškega gibanja z odličnimi zvezami v zahodnih medijih. V zaporu mu je za parcelo 301 in to, čigavi posmrtni ostanki so pokopani tam, povedal paznik, s katerim se je zblížal. Toda dokler je bil na oblasti Kádár, s tem podatkom ni mogel kaj dosti storiti. Če bi

namreč rehabilitirali Nagya, bi s tem obsodili tri desetletja Kádárjeve vladavine. Ko pa se je starček poslovil z oblasti, je z Nagyevimi sorodniki ustanovil Odbor za zgodovinsko pravico, s katerim si je prizadeval oprati ime Imreja Nagya in ostalih 329 revolucionarjev, ki so jih usmrtili zaradi njihove vloge v revoluciji leta 1956.

Mrtvi moške so predstavljali veliko težavo za partijo, ki je med mučnimi notranjimi razpravami o tem, kako se soočiti z največjo travmo v madžarski zgodovini, skoraj razpadla. Reformisti, kot je bil Imre Pozsgay, so bili prepričani, da ne morejo več nadaljevati s tišino in zanikanjem, kot so to počeli v zadnjih treh desetletjih. "Morali smo se soočiti z zadevo," je dejal. "Nobene možnosti ni bilo, da bi začeli na novo, da bi obrnili nov list, ne da bi upoštevali tisto, kar se je zgodilo v preteklosti." Pozsgay je zato stopil na čelo tistih, ki so zagovarjali radikalne spremembe v partiji, in poskušal skleniti veliki kompromis z opozicijo. Toda v očeh mnogih starih privržencev partije je bil on pravzaprav v opoziciji. Po eni strani ga je gnala ambicioznost, saj si je predstavljal, da bi, če bi sebe predstavil kot gonilno silo sprememb, na ta način lahko prišel na oblast, po drugi strani pa ga je gnalo tudi prepričanje. Zavedal se je namreč, da je s komunizmom konec – prav on pa bi bil lahko tisti, ki bo situacijo spravil spet v red. V drugi polovici leta 1988 je tako ustanovil Zgodovinsko komisijo, v kateri je bilo ducat vodilnih komunističnih akademikov in zgodovinarjev, da bi preučili vstajo leta 1956. In ti so imeli povsem odprt dostop do dokumentov, ki so na dejanja partije v tistem obdobju metali sramotno luč.

Poročilo, ki je bilo objavljeno v začetku januarja 1989, je postavilo na glavo partijsko zgodovino, ki je trdila, da je šlo leta 1956 za 'protirevolucijo' in da je bil sovjetski vdor potreben za rešitev Madžarske pred reakcionarji in imperialisti. Komisija je namreč ugotovila, da je šlo za "ljudsko vstajo proti oligarhični vladavini, ki je poniževala narod" in da je Rdeča armada vstajo zadržala

povsem neupravičeno. Pri tem pa ni šlo samo za teoretično vprašanje komunistične teorije ali za simbolno gesto. Tudi konzervativcem, ki so v partiji vedno bolj izgubljali položaje, je postalo jasno, da je nova linija priznala nelegitimen komunistični način vladanja v zadnjih treh desetletjih in da so bili Rusi okupatorska sila. Zavrgli so torej uveljavljeno pravovernost, na katero so se ljudje vedno bolj navajali, in kulturo tišine, s katero so Kádár in njegovi sodelavci vzdrževali mir na Madžarskem. Drugo veliko vprašanje pa je bilo: kako se bodo odzvali Sovjeti? Pozsgay je namreč uspel na seriji trdih partijskih sestankov. Trdil je, da je to edini način, da se bo madžarska partija lahko očistila, in da si nikoli več ne bo povrnila svoje verodostojnosti, "če ne bomo zdaj zgrabili te priložnosti". Toda s sovjetske strani ni bilo nobenega uradnega odziva. Izjava o letu 1956 je bila namreč preizkus Gorbačovovih reform in "Sinatrove doktrine," je dejal. "Seveda smo opazovali, kakšen bo odziv Sovjetske zveze, in ko smo videli, da odziva sploh ne bo, smo napravili še en korak naprej. Na ta način smo uveljavljali svoje pobude."³

Tako je vlada marca sporočila, da bo dovolila izkop petih trupel in uredila primeren pokop. Toda na začetku se ji ni niti sanjalo, da bo dogodek velika javna slovesnost. Režim je namreč hotel preprost, zaseben pogreb, stran od oči javnosti, s katerim bodo, so mislili, enkrat za vselej zaključili s to temo. Vendar pa so med letom, ko so se stvari začele vedno hitreje spreminjati, partija pa vedno bolj izgubljala moč, komunistični uradniki ugotovili, da bi bilo najbolje, če bi ta dogodek izkoristili za svoje namene. Že od sredine marca so se neformalno pogovarjali z opozicijo. Strinjali so se, da se bodo okrogle mize, kakršne so imeli na Poljskem, začele 13. junija, tri dni pred pogrebom. So pa partijski voditelji vztrajali pri tem, da se bodo tudi oni udeležili pogrebne slovesnosti in da bodo tam imeli govore. In čeprav se je družinama Vásárhelyi in Nagy to upiralo, se jim ni zdelo, da bi lahko rekli ne. Tako Odbor za zgodovinsko pravico kot vlada sta pozvala k "miru in dostojanstvu" in ljudi

prosila, naj ne izobešajo nobenih političnih napisov, samo nacionalne barve in črne zastave. Oblasti so bile v skrbeh, da bi lahko prišlo do nemirov. Toda kot kaže izjemno skrbno varovano poročilo madžarske tajne službe, so bili odločeni, da bodo priložnost izkoristili za svoje lastne politične cilje. Poročilo namreč razkriva, kako se je obveščevalna služba pod krinko vključila v prav vsako opozicijsko skupino in kako so agenti poskušali te skupine prepričati, naj omilijo svoje zahteve. "Med agenti, ki delujejo v različnih alternativnih skupinah," pravi poročilo, "bodo agenti 'Ptičja dresen', 'Pasijonka', 'Rododendron', 'Agava' in 'Vodna perunika' /.../ s svojim vplivom na te /.../ [skupine] poskušali doseči opustitev ideje, da bi začeli ali sodelovali v političnih demonstracijah. /.../ 'Zvončnica' bo raziskal načrte in ideje Madžarskega demokratičnega foruma in njegovo sodelovanje na množičnem zborovanju, /.../ 'Močvirska kačunka' pa bo sodeloval na koordinacijskih sestankih Svobodnih demokratov." Agenti v tujini bodo vohunili za dejavnostmi v izseljenskih madžarskih skupnostih v ZDA in Evropi in izkoristili medije /.../ da bi razširili idejo, da bo narod pokazal zrelost, če bo pogreb potekal na miren način."⁴

Odrski delavci in gradbeniki so delali tri dni in Trg junakov spremenili v velikansko gledališko sceno. Z izbranim okusom je prizorišče oblikoval László Rajk, eden izmed vodilnih oporečnikov v državi. Njegov oče je bil ena izmed najuglednejših žrtev stalinističnih montiranih procesov v poznih štiridesetih letih. Stebri so bili oviti v črno blago. Veličastne fasade okoliških stavb pa so bile prekrte z velikanskimi zeleno-rdeče-belimi trobojnicami, ki so imele na sredini luknje, v spomin na revolucionarje iz leta 1956, katerih simbol je bila nacionalna zastava, iz katere je bil iztrgan grb s srpom in kladivom. Na eni strani trga je bilo visoko na podstavkih šest krst, ki so bile obdane z visokimi baklami. Dodatna krsta je bila prazna in je tam stala v spomin na neznanega upornika. Obred je bil lep, ganljiv in zelo čustven. Začel se je ob

desetih dopoldne, ko je znameniti igralec Imre Sinkovits prebral pismo madžarskemu ljudstvu, ki ga je napisala družina Nagy. Dve uri so se nato žalujoči pomikali mimo krst, med tem pa so prebrali ime vsakega Madžara, ki je umrl med revolucijo in v krutem maščevanju, ki je sledilo. Velik del tistih 300.000 ljudi, ki so bili na slovesnosti, pa leta 1956 še ni bil niti rojen.

Vrhunec dogodka, ki so si ga mnogi zapomnili, pa je bil ognjevit govor, ki ga je imel bradati, rdečelasi šestindvajsetletnik v uporniških kavbojkah Viktor Orbán. Njegov nastop je bil navdihujoč in v trenutku ga je izstrelil med zvezde madžarskega javnega življenja. "Mladi ljudje v marsičem ne razumemo starejše generacije," je dejal:

Ne razumemo, da isti partijski in politični voditelji, ki so nam govorili, naj se učimo iz knjig, ki so poneverjale zgodovino revolucije, danes tekmujejo drug z drugim, kdo se bo prej dotaknil teh krst, kakor da prinašajo srečo. Mislim, da ni nobenega razloga, da bi bili komurkoli hvaležni za to, da nam je dovoljeno pokopati naše mučence. Nikomur se nam ni treba zahvaljevati za to, da naše politične organizacije danes lahko delajo. /.../ Če bomo zaupali svojim /.../ močem, potem lahko ustavimo komunistično diktaturo; če bomo dovolj odločni, lahko prisilimo partijo, da se pomeri z nami na svobodnih volitvah; in če ne bomo izgubili izpred oči idealov leta 1956, potem bomo izvolili vlado, ki se bo takoj začela pogajati za hiter umik ruskih enot.

Ploskanje in navdušenje na Trgu junakov je trajalo več minut. V tistem času je bilo namreč še vedno drzno, če si na velikem javnem dogodku zahteval, naj Sovjeti zapustijo Madžarsko.⁶

Med žalujočimi je bila tudi Mária Kovács, ki je bila med obredom nekajkrat ganjena do solz, še posebej pa takrat, ko je na trgu slišala: "Russz kik Haza." – Rusi domov. "Kar se tiče sprememb, sem bila previdna," je dejala. "Reforme, ki jih je uvedla Moskva, smo namreč

doživeli že pred tem. Reforme smo namreč v srednji in vzhodni Evropi videli leta 1956, leta 1968 in v letih od 1980 do 1981 na Poljskem. V vseh teh primerih so se ./../v veliki meri začele v Moskvi, ali pa jih je Moskva dovolila in so trajale le malo časa. Nato pa so se povsem nenadoma končale, včasih tudi z nasiljem." Previdna je bila torej zato, ker bi se isto lahko zgodilo še enkrat; Gorbačova bi lahko odstranili z oblasti in proces, ki ga je začel, zavrteli nazaj.

"In ne smete pozabiti, kako dvoličen je bil ./../ pogreb. Pripravili so ga namreč komunisti. Isti ljudje torej, ki le nekaj let pred tem niso imeli nobenih težav s tem, da so Imreja Nagya obsodili kot izdajalca sovjetskega sistema in socializma. Vsi ti ljudje s komunistične strani so namreč le nekaj let pred tem opravili obredno obsodbo leta 1956. S svojo navzočnostjo pa so sporočili, da so sposobni spremeniti svoje mnenje, če nastanejo okoliščine, v katerih bi bilo to zanje ugodno."⁷ Med njimi so bili predsednik vlade Németh, Imre Pozsgay in predsednik države Mátyás Szüros. Komunisti so žalujoče tudi opomnili, da imajo pravico častiti Imreja Nagya kot enega izmed svojih. Nagy je bil namreč vse svoje življenje strasten privrženec partije. Tudi s svojimi zadnjimi besedami, preden se je pogumno soočil z vešali, je izrazil nesmrtno zvestobo stranki delavskega razreda. To pa ni bilo ravno sporočilo, ki bi ga tisoči na Trgu junakov hoteli slišati.

Ob pol dveh popoldne se je pogrebni sprevod, v katerem so bile družine Imreja Nagya in njegovih štirih tovarišev, zraven pa še nekaj najožjih prijateljev, vrnil na pokopališče k parceli 301. Može so bili na kratki zasebni slovesnosti položeni k zadnjemu počitku, dobili pa so tudi spomenik in nagrobni napis.

Kmalu po Nagyevem prekopu pa so madžarski uradniki, odgovorni za imigracijo, začeli opazovati pojav, ki ga pred tem še niso videli. Madžarska je namreč postala glavna destinacija za poletne počitnice vzhodnih Nemcev. Mnogi so si izbrali Budimpešto, v kateri je bilo vse polno restavracij in

priložnosti za meseni užitek, kakršnih v dolgočasnem in nezanimivem Vzhodnem Berlinu ni bilo. Večina pa se je odpravila k Blatnemu jezeru, kjer so se lahko sončili na peščenih plažah ali pa se namakali v zdravilni vodi mnogih odličnih term, ki so v glavnem posejane ob njegovi južni obali. To pa je bil tudi kraj, kjer so se lahko ponovno, pa čeprav samo za nekaj dni, srečale mnoge nemške družine, saj so Blatno jezero obiskali tudi številni zahodni Nemci. Običajno so se dopustniki vrnili domov po kakšnih dveh tednih počitnic. To poletje pa je že sredi junija postalo jasno, da bodo mnogi obiskovalci iz NDR na Madžarskem ostali dlje, preko Češko-slovaške pa so prihajali tudi številni novi in jasno je bilo, da nimajo nobenega namena, da bi se vrnili domov. Zdelo se je torej, da promet na cestah poteka samo v eno smer. Za Madžare sicer to še ni predstavljalo resne težave. Nekaj tisoč družin so namreč prijazni madžarski gostitelji brez težav sprejeli. Toda vlada se je zavedala, da bi kmalu lahko prišlo do resne krize, ki bi lahko prerasla v spor z vzhodnimi Nemci, temu pa bi se raje izognili, če bi bilo le mogoče. Toda šef partije Grósz, predsednik vlade Németh in zunanji minister Gyula Horn so se odločili, da ne bodo storili ničesar in da bodo počakali ter videli, kaj se bo zgodilo. Za nasvet so sicer prosili Kremelj, toda tako Gorbačov kot Ševardnadze sta rekla, da je odločitev v madžarskih rokah, da oni ne nameravajo posredovati in da je od tovarišev v Budimpešti odvisno, kako bodo uredili zadevo z NDR.

Režim v Berlinu pa je postal nemiren. Bilo je namreč očitno, da se mnogi ljudje po poletnih počitnicah niso več vrnili domov in na delo. O tem se je govorilo povsod, čeprav ni bilo dovoljeno, da bi o tem pisali mediji. Številke pa so še posebej narasle potem, ko so na televiziji večkrat pokazali dogodke na Kitajskem in jih pospremili z vladno izjavo, da "iz vsega srca čestita Ljudski republiki Kitajski za hitro ukrepanje v boju proti nemirov v Pekingju, ki so jih sprožili zahodni imperialistični agenti."⁸

To je bil začetek turneje trabijev; Vzhodni Nemci so svoje avtomobile napolnili z vsem, kar so spravili vanje, in se odpravili na Madžarsko ter – kot so upali – naprej v svobodo. Običajno pa so se na pot odpravili s trabantom, škatlkastim avtomobilom z dvotaktnim motorjem, ki je bil deloma narejen iz plastike in ki je bruhal izpušne pline, in je predstavljal cvileč simbol vzhodnonemškega življenja in industrije. Trabi sicer ni bil eleganten, je pa deloval relativno učinkovito. Vendar proizvodnja ni mogla ustreči zakonu ponudbe in povpraševanja: kupci so na 'ljudski avto' lahko čakali tudi sedem ali osem let, zato je bil, ko si ga enkrat imel, dragocena lastnina. Na voljo je bilo sicer šest barv, toda videl si lahko samo tri: belo, svetlo modro in bež. Števec je imel številčnico do 130 km/h, toda znana vzhodnonemška laž je bila, da je imel voznik srečo, če ga je spraval čez 80 km/h. Strupene pline pa je spuščal štirikrat močneje, kot je bilo evropsko povprečje. Vzhodni Nemci so imeli na njegov račun nešteto šal. Vseeno pa je bila večina lastnikov izjemno čustveno navezana na svoje trabije. Le redko, če sploh kdaj, je bil en način prevoza tako tesno povezan z državo, iz katere izhaja.

Potem ko so 2. maja Madžari začeli podirati svoj del železne zavese, so Vzhodni Nemci mislili, da so, ko pridejo na Madžarsko, že na pol poti na Zahod. Zahodnonemško državljanstvo jim je namreč pripadalo samodejno. Težava je bila samo v tem, kako priti v Avstrijo. Zahodnonemški potni list bi lahko praktično takoj dobili na vsakem konzulatu ZRN. Toda Vzhodna Nemčija je imela že od zgodnjih šestdesetih let sklenjen sporazum z vsemi državami Varšavskega pakta, da ne bodo upoštevale zahodnonemškega potnega lista, če v njem ni veljavnega vstopnega žiga. Pravilo je torej velevalo, da z zahodnonemškim potnim listom nisi mogel zapustiti Madžarske, če nisi z njim na Madžarsko tudi prišel. Na ta način so poskrbeli, da so Vzhodni Nemci ostali v sovjetskem bloku. Toda mnogi so mislili, da jim bo vlada v Budimpešti, če bodo ostali na Madžarskem, slej ko prej

dovolila oditi v Avstrijo, od tam pa bodo lahko šli naprej v Zahodno Nemčijo.

Na turnejo trabijev so se v glavnem odpravljali izobraženi ljudje srednjega razreda, stari med dvajset in dobrih trideset let, ki so imeli mlade družine. "Otrok se ni dalo normalno vzgajati. Nobene prihodnosti ni bilo, nobene-ga upanja. Samo nerodovitno življenje v laži, ki je bilo pred nami," je dejal eden izmed njih. In skoraj vsi so se pritoževali nad zelo podobnimi rečmi. "Niso nas slabo hranili ali grdo ravnali z nami. Samo neznosno so pritiskali na nas in morali smo oditi. Nismo pomislili, da bi nas Madžari lahko poslali nazaj, čeprav je bilo seveda možno tudi to. Mislili smo si, da lahko ostanemo tam in čakamo."

Vzhodni Nemci so prosili Madžare, naj se držijo dogovora in naj njihovim državljanom ne dovolijo, da bi odšli. In Madžari so se zavezali, da se bodo držali svojih obveznosti iz pogodbe Varšavskega pakta. Nato pa je Berlin zahteval, naj njihove državljanke vrnejo nazaj. Toda vodstvo na Madžarskem je enoglasno zavrnilo to zahtevo in izjavilo, da naj se NDR dogovori z zahodnimi Nemci o usodi ljudi, ki so jih zdaj prvič imenovali "begunci". Berlin se je zato za razsodbo obrnil na Sovjete. Honecker se je tako v Berlinu na tajnem pogovoru sestal s Ševardnadzejem. Toda sovjetski zunanji minister se ni hotel postaviti na nobeno stran in ponovil stališče Kremlja, da se morajo Vzhodni Nemci sami dogovoriti z Madžarsko. Vzhodnonemški diktator pa je bil zaradi razvoja dogodkov v sovjetskem bloku besen in obupan. "Očitno je, kaj se dogaja na Poljskem, potem ko so tam imeli volitve. To povzroča /.../ nemir. Ne smemo izgubiti socializma na Poljskem. Toda na Madžarskem so procesi najbrž neustavljivi. Dobro se spominim dogodkov leta 1956. Mnogi tovariši na Madžarskem so se bali, da bo /.../ z Nagyevim prekopom spet izbruhnila protirevolucija. Je sploh mogoče preprečiti razpad madžarske partije? Če ni, potem bo Madžarska še globlje zabredla na buržoazno stran."⁹

Mesec dni po Nagyevem pogrebu pa je v Budimpešti na tisoče žalujočih prisostvovalo

še enemu pogrebu, na katerem so k počitku položili madžarsko preteklost. János Kádár je živel ravno dovolj dolgo, da je bil priča ponovnemu pokopu svojega starega nasprotnika, pa čeprav je bil tako zelo ostarel in bolan, da ni mogel razumeti, kaj se dogaja. Umrl je 6. julija zjutraj, novica o njegovi smrti pa je sprožila presenetljivo, toda pristno žalost. Madžari so sicer do konca sovražili večino tega, za čemer je Kádár stal – in večino tega, kar so oni sami storili skupaj z njim v desetletjih kulture tišine. Vseeno pa so ga kot človeka spoštovali. Njegov pogreb 14. julija je bil političen dogodek, resnobna slovesnost na Kerepesiju, madžarskem narodnem pokopališču, ki mu je prisostvovalo 100.000 ljudi. Mnogi izmed njih so bili tudi na Nagyevem pogrebu nekaj tednov pred tem. Tri milijone ljudi pa si je pogreb ogledalo v prenosu na televiziji. Človeka, ki je dvaintrideset let vodil Madžarsko, so pokopali na istem delu pokopališča, kot druge komunistične 'junake', ki je bil znan pod imenom Panteon delavskega razreda. Napis na njegovem marmornatem nagrobniku je bil sicer namenjen samoopravičenju, toda govoril je tudi v imenu številnih drugih komunistov, ki so se v dvajsetem stoletju borili za svojo stvar: "Bil sem tam, kjer

sem moral biti. Naredil sem to, kar sem moral narediti."

Prevedel: Leon Jagodic

* Victor Sebestyén (r. 1955) je britanski novinar in publicist madžarskega rodu. Pisal je za številne britanske (*The London Evening Standard*, *The Times* in *The Daily Mail*), pa tudi ameriške časopise (med drugim za *The New York Times*). V času padca Berlinskega zidu je bil poročevalec iz vzhodne Evrope. Pokrival je vojne v nekdanji Jugoslaviji in razpad Sovjetske zveze.

1. Njegova prva knjiga *Twelve Days* [Dvanajst dni] govori o madžarski vstaji leta 1956. Prevedena je bila v 12 jezikov. Njegova druga knjiga *Revolution 1989* [Revolucija 1989] pa opisuje dogodke ob padcu Sovjetskega imperija.

** Victor Sebestyén, "Funeral in Budapest", v: *Revolution 1989: The Fall of the Soviet Empire*, Weidengeld & Nicolson: London 2009, str. 293–300.

2. Madžarski narodni arhiv (Magyar Országos Levéltár), Budimpešta, M-KS-288/1050. Intervju s Pozsgajjem, Serija *Hladna vojna*, Liddell Hartov center za vojaške arhive, škatla št. 9.

3. János Kenedi, *Kis Allambistonsági Olvasokönyv* [A Secret Police Reader], Budimpešta: Magvet 1996.

*** Desetletje kasneje je postal predsednik vlade.

4. Radijska poročila na BBC World Service, 18. junij 1989.

5. Pogovor z Mario Vásarhelyi in Miklósem Harasztijem, Budimpešta, april 2004, in intervju z Mario Kovács, serija *Hladna vojna*, Liddell Hartov center za vojaške arhive, škatla št. 11.

6. *Neues Deutschland*, 11. junij 1989.

7. BA SPMO, ZK, JIV2/2A/3225.

VICTOR SEBESTYEN*

Zabava za rojstni dan**

Vzhodni Berlin, nedelja, 7. oktobra 1989

Zadnje, kar si je ta vikend želel sovjetski voditelj, je bilo to, da bi moral odpotovati v Berlin. Svojemu zunanjepolitičnemu svetovalcu Anatoliju Černajevu je večkrat potarnal zaradi tega obiska, toda jasno je bilo, da se mu ne bo mogel izogniti. Šef sovjetske komunistične partije namreč nikakor ni smel manjkati na zabavi ob štiridesetem rojstnem dnevu Vzhodne Nemčije. Po Gorbačovovem mnenju je bilo sicer še vedno koristno, da NDR obstaja, pa čeprav za interese ZSSR ta država ni bila več tako pomembna kot nekoč. Toda vseeno je bil nenaklonjen državi, ki je postala povsem zakrnela, še posebej pa je preziral njenega voditelja Ericha Honeckerja in njegove stalinistične pribočnike. Preko KGB-ja je izvedel, da Honecker govori, kako se bo naslednje leto kljub svoji bolezni potegoval za nov mandat generalnega sekretarja vzhodnonemške komunistične partije. Prepričan je bil, da se to ne sme zgoditi, toda obenem je vztrajal pri tem, da Sovjeti ne bodo storili ničesar, s čimer bi ga neposredno odstranili. Bil pa je odločen, da bo tokrat, ko bo prišel v Berlin, Honeckerju pokazal, kaj si misli o njem in njegovih kompanjonih.³

Za pomembno obletnico so bila predvidena veličastna praznovanja. Med občinstvom

naj bi bila večina vodilnih figur svetovnega komunizma. Za Honeckerja je bil to velik dogodek, še eden izmed njegovih kronskih dosežkov in dodatna potrditev, da je NDR pomembna država. Z zmernostjo se ni nikoli ponašal, zato je bil odločen, da na praznovanjih ne bo šlo nič narobe in da tudi njegove zasluge za sijajen uspeh NDR ne bodo ostale neopažene. V zadnjih dneh je Stasi aretiral nekaj znanih hujskačev v Berlinu; šlo je za opozicijske predstavnike, ki bi lahko, če ne bi pazili nanje, poskušali z demonstracijami pokvariti zabavo. Prepričan je bil, da ne bo nepredvidenih težav.

Gorbačov je prišel že večer pred tem in se sestal s Honeckerjem. Toda po pričevanju Joachima Hermanna, ki je bil navzoč na sestanku, pogovori niso bili ravno najuspešnejši. "Tako je bilo, kot da bi človeka govorila o povsem različnih stvareh. To je bil pogovor gluhih." Honecker je bil namreč zagrenjen zaradi sovjetskega odnosa do Vzhodne Nemčije, zagrenjen je bil, ker 'so se nenadoma odrekli [našemu dolgoletnemu] ... prijateljstvu in nas odvrgli na tak način, ki ga ne bi privoščil niti svojem najhujšemu sovražniku," je dejal Hermann. S preostalim vodstvom se je Gorbačov srečal na sestanku,

za katerega so tako Rusi kot Nemci rekli, da je bilo "boleče neprijetno". Gorbačov je imel enega izmed svojih govorov o "novem razmišljanju", v katerem je zajel širok spekter tem od sprememb v preoblikovanem svetu do konca hladne vojne. To je bila tipična predstava moči. In ko je rekel, da "življenje kaznuje tiste, ki zaostanejo," je ostro pogledal Honeckerja. Kaj je s tem mislil, je bilo vsem jasno.⁴

Honecker pa je odgovoril z blagovročnim seznamom statističnih podatkov, ki so dokazovali, kako izjemno uspešna je NDR, ki naj bi imela eno izmed najboljših gospodarstev na svetu, in kako Vzhodna Nemčija zmaguje bitko za bitko. Da je to res, dokazuje dejstvo, da "bomo v svojih sodobnih in visokotehnoloških tovarnah kmalu proizvajali štirimegabajtni računalniški čip". Člani njegovega vodstva so začeli šepetati drug drugemu in ga zaprepadeno gledati. Kot je dejal Gerhard Schürer, šef Komisije za državno načrtovanje NDR: "Sploh nismo mogli verjeti. /.../ Gorbačov je govoril o usodi sveta, naš generalni sekretar pa o računalniških čipih." Drugi pa so bili obupani: "Izpadli smo bedaki," je dejal Schabowski. "Bili smo kot lutke. Morali bi s pestmi udariti po mizi in reči: 'Erich, tega ne moreš narediti,' toda to je bilo povsem neizvedljivo. Takoj bi nas odstranili. Nastal bi škandal." Tega dne se je začelo resno načrtovanje za odstranitev Honeckerja, toda bilo je že veliko prepozno.⁵

Vrhunec praznovanj pa je bil velik sprevod z baklami v Berlinu. Tanki, vojaki in vojaške godbe so korakale mimo pomembnežev na dvignjenem odru, za njimi pa so šle vrste in vrste postavnih članov nemške zveze komunistične mladine Freie Deutsche Jugend (FDJ); bili so v modrih srajcah in z rdečimi rutkami. To naj bi bili najbolj zvesti sinovi in hčere nomenklature, ki so bili rojeni in vzgojeni v nedrjih partije. Toda mnogi izmed njih so med parado kričali: "Gorbi, reši nas. Gorbi, reši nas." Poleg Gorbačova je sedel šef poljske komunistične partije Mieczysław Rakowski. Sovjetskega voditelja je vprašal, ali razume,

kaj vzklikajo. Gorbačov pa je odgovoril, da sicer ne zna dobro nemško, toda zdi se mu, da razume, kaj. "Zahtevajo, naj jih Gorbačov reši," je rekel Rakowski. "In to naj bi bil cvet aktivistov partije. To je konec." Honecker je bil najprej popolnoma zmeden, nato pa je počasi dojel, kaj se dogaja. Zaradi ponižujočega javnega napada pa je bil bolj žalosten kot jezen.

Ko je odhajal iz Berlina, je dal Gorbačov funkcionarjem vzhodnonemške partije jasno vedeti, naj delujejo proti Honeckerju. Sovjetski veleposlanik v NDR Kočemasov je Gorbačovu povedal, da "tovariši načrtujejo", da bodo starega odstranili. Gorbačov pa mu je rekel, naj sicer opazuje in posluša, ne sme pa se neposredno vpletati. "Kaj naj naredimo z njim?" je – kot je zapisal veleposlanik – dejal Gorbačov. "Ničesar ne dojame. Zato pa bo moral sprejeti posledice. Toda tega ne bomo naredili mi. To morajo narediti oni sami."⁶

Na vzhodnonemški zemlji je bilo takrat 380.000 sovjetskih vojakov. Bili so sila, za katero je vodstvo NDR menilo, da je zadnji ščit socialistične države – in njih samih, če bi slučajno zares prišlo do 'protirevolucije'. Toda Gorbačov je hotel biti povsem prepričan, da se sovjetski vojaki ne bodo vmešavali v konflikt med režimom in državljani, če bi do njega prišlo. Pozno zvečer je tako veleposlanik poklical generala Borisa Snetkova, poveljnika sovjetskih sil v Vzhodni Nemčiji. Snetkov je bil ostareli petinšestdesletni veteran druge svetovne vojne, ki se je bližal upokojitvi. Bil je priljubljen pri svojih možeh. In nobene posebne želje ni imel, da bi jih poslal nad demonstrante, ki so kričali: "Gorbi, reši nas." Veleposlanikova zahteva ga je zato nadvse razveselila. "Razmisliti moramo, kako se bomo odzvali na morebitne nemire na ulicah," je dejal Kočemasov. "Zadeva je zelo resna in prosim vas, da vsem enotam takoj ukažete, naj se čim prej vrnejo v vojašnice. Takoj morate ustaviti vse manevre in prekiniti polete vojaških letal, če je to le mogoče. Na noben način se ne vmešavajte v notranji razvoj dogodkov NDR. Naj se zadeve same uredijo." Kot dober

uradnik je Snetkov preveril navodila tudi v sovjetskem generalštabu in od svojih nadrejenih v Moskvi dobil enake ukaze.⁷

Tistega večera, eno uro po Gorbačovovem odhodu, so v mestih po vsej državi izbruhnile demonstracije. Oblasti pa so se odzvale s tako surovo silo, kakršno so v zadnjih tednih le redko uporabile. V okrožju Prenzlauer Berg v Vzhodnem Berlinu se je zbralo na tisoče ljudi, ki so vzklikali geslo tistega dne: "Gorbi, reši nas." In ko so korakali proti razkošno okrašeni zgradbi državnega sveta, jih je na poti zavstavljal konvoj policijskih tovornjakov. Nekaj trenutkov kasneje pa je iz svojega blindiranelega vozila povsem razjarjen izstopil Erich Mielke, ki je bil takrat star že enainosemdeset let. V družbi šefa notranje protiotboveščevalne službe generala Günterja Katscha je vpil na policiste: "Premlatite te prašiče, da bo mir." Ti pa so se zapodili proti množici, pretepli kakih dvajset demonstrantov in jih še mnogo več aretirali. Na drugem koncu mesta sta policija in Stasi napadla protestnike s psi in vodnim topom. Tako so razgnali ljudi, ki so se s svečami zbrali pred cerkvijo vrta Getsemani, kjer je devet mladih že četrti dan gladovno stavkalo. Skupaj so to noč in naslednjega dne v Berlinu aretirali 1067 ljudi. In mnogi izmed njih so kasneje povedali, da so bili vso noč prepuščeni na milost in nemilost Stasijevim zasliševalcem, ki so jih mučili in preteпали.

Okoli 200 demonstrantov so aretirali tudi v središču Dresdena. Odpeljali so jih na sedež posebne enote policije, kjer so jih neusmiljeno preteпали. Med njimi je bila tudi študentka Catrin Ulbricht: "Ko smo stopili s kamionov, so nas ločili; ženske na desno, moške pa na levo," je dejala. "Tam je stala neke vrste delavnica, kjer so moške z nogami narazen postavili ob zid in jih preteпали. Nas, ženske, pa so odpeljali v nekakšno umivalnico in vse skupaj je bilo precej nasilno."⁸

Najhujše merjenje moči pa se je odvijalo naslednjo noč, 9. oktobra, v Leipzigu, kjer je bilo že nekaj tednov žarišče protestov. Kljub nasilju policije in Stasija čez vikend se je opozicija odločila, da bo v ponedeljek zvečer

izpeljala 'dogodek', kakršnega so pripravili vsak teden. Kot običajno je bilo načrtovano, da se bo shod začel pri cerkvi sv. Nikolaja, nato pa se bodo protestniki v smeri urinega kazalca odpravili po notranji obvoznici mesta. Upali so, da bo to največje zborovanje doslej in množično izražanje upora. "Seveda smo bili takrat prestrašeni," je dejala Ulrike Poppe, ena izmed ustanoviteljic organizacije Demokracija Zdaj. "Nisem imela poguma. Toda bila sem jezna in odločena ... mnogi so se bali, da bi lahko prišlo do kitajske rešitve – da bodo uporabili orožje. Te možnosti nismo mogli nikoli izključiti. Včasih smo mislili, da bi se lahko pojavile tudi sovjetske enote. Strah nas je bilo, saj so bili naša vojska, policija in Stasi tako dobro oboroženi in pripravljeni, da smo morali računati s tem, da lahko pride do nasilnega odgovora." Toda število ljudi na teh shodih je tako hitro naraščalo, da je začela opozicija NDR imenovati "Nemška demonstrantska republika".⁹

Režim je bil razdeljen. Honecker se je hotel odločno odzvati na demonstracije. Toda nikoli ni dal nobenih natančnih navodil, naj vojska in Stasi streljata na protestnike. Njegova avtoriteta je bila že vidno oslABLJENA. "Tudi če bi dal ukaz, ga ne bi izpolnili," je rekel eden izmed njegovih svetovalcev. Honeckerjeva žena Margot pa je navdušeno dejala: "Socializem moramo braniti z vsemi sredstvi. Z besedami, dejanji in da, tudi z orožjem." Toda v državi je imela le omejeno moč.¹⁰

Mielke pa je dal ostre ukaze, s katerimi je svojim možem dovolil, da lahko streljajo na 'zdraharje'. Ne da bi se posvetoval s komerkoli v vodstvu, je namreč v nedeljo, 8. oktobra zjutraj, izdal tajno Direktivo št. 1/89.

Prišlo je do nevšečnosti in nevarnih situacij, ki so povezane z ilegalnimi množičnimi zborovanji sovražnih, opozicijskih, pa tudi /.../ razgrajaških sil, ki hočejo ogroziti državno varnost. Zato ukazujem: 1. Do nadaljnjega stanje 'polne pripravljenosti' /.../ vseh enot. Člani oboroženih enot naj orožje nosijo ves čas, v skladu s potrebami v posamezni

situaciji. /.../ V pripravljenosti naj bo tudi dovolj rezervnih enot, ki so sposobne v kratkem času izpeljati /.../ ofenzivne ukrepe za zadušitev in prekinitev ilegalnih demonstracij.¹¹

Zadnja dva tedna je bila torej vzhodnonemška vojska v povečani pripravljenosti, pa čeprav do takrat enot še niso uporabili na demonstracijah. In nenavadno, mobilizirani možje so bili od zunanjega sveta odrezani, kolikor je bilo to le mogoče. "To je bilo absurdno, toda častniki so računali, da bodo na ta način možem prikrivali informacije," je povedal Klaus-Peter Renneberg, stotnik pehotnega polka. Bil je 'politkomisar' – kar je bila tako partijska, kot tudi vojaška funkcija, njegova naloga pa je bila, da je poskrbel za ideološko pravovernost in ubogljivost med vojaki svoje enote. "Niso smeli poslušati radia, niso dobivali pisem, odvrčali smo jih od tega, da bi telefonirali domačim ali prijateljem. Televizijo, ki je stala v kantini, smo odstranili. Toda to je bilo smešno, saj so vsi vedeli, kaj se dogaja po državi. Uradna informacija pa je bila, da so izbruhnile težave s protirevolucionarji, ki hočejo uničiti državo." Vojaki so dobili dvojno zalogo streliva – 120 nabojev namesto 60 – vsak pa je dobil tudi dodaten komplet prve pomoči. Elitni padalski polk so ponoči poslali v Leipzig z ukazom, naj držijo položaj malo ven iz središča mesta. Iz bolnic so odpustili paciente, za katere ni bilo nujno, da so tam, in povečali zaloge krvi in plazme. Lokalni partijski časopis *Die Leipziger Volkszeitung* pa je objavil članek, v katerem je bilo zapisano: "Borili se bomo s temi sovražniki naše države, če bo potrebno, tudi z orožjem."¹²

In ko se je zdelo, da je v Leipzigu že vse pripravljeno za nasilno zadušitev demonstracij, ki naj bi jo izpeljali kasneje tistega dne, je neki glasbenik dosegel mirno rešitev. Dirigent Kurt Masur je bil v Vzhodni Nemčiji eden najbolj znanih ljudi. Bil je umetniški direktor svetovno znanega orkestra Gewandhaus Leipzig in privilegirani sin režima, ki je kar lepil odlikovanja nanj. Nikoli ni bil član komunistične partije in znal je premišljeno

molčati o politiki. Bil pa je tudi eden najboljših interpretov nemške romantične glasbe na svetu. Ni se upiral uradni propagandi, ki ga je razglašala za enega izmed zvezd, ki dokazujejo, da je NDR res sijajna država. Pri dvainšestdesetih pa je – šarmantnega videza, z urejeno sivo brado – občasno tudi javno spregovoril o svojih stališčih. Ko so namreč poleti v Leipzigu aretirali nekaj uličnih glasbenikov, se je temu uprl. In bil je šokiran nad tem, da se v mestu obeta krvav spopad. Če bi do spopada prišlo, bi se namreč lahko odvijal prav pred čudovito neoklasicistično koncertno hišo Gewandhaus, na glavni notranji obvoznici v središču mesta. Pretekle ponedeljke so šli demonstranti mimo koncertne hiše običajno okrog 7.45 zvečer, pogosto ravno takrat, ko je dirigiral.

Masur je zato nagovoril še druge pomembne meščane Leipziga in tako poskusil preprečiti prelivanje krvi. Poklical je protestantskega pastorja Petra Zimmermanna in igralca Bernda Litza Langeja, ki sta bila oba vključena v zmerna opozicijska gibanja. Tudi mestni partijski veljaki so se hoteli na vsak način izogniti krvavim spopadom. Šef partije v Leipzigu Helmut Hackenburg je bil sicer bolan, toda dva druga visoka predstavnika, Wilhelm Pommert in Roland Wötzel, sta se vseeno sestala z Masurjem in opozicijskimi aktivisti, kar je bilo samo po sebi revolucionarno dejanje. Uradna politika je bila namreč taka, da se z opozicijo niso pogovarjali, zato partijskemu vodstvu v Berlinu sploh nista povedala za sestanek. Oblikovali so poziv k miru in strpnosti, ga skupaj podpisali, Kurt Masur ga je prebral in posnetek so od treh popoldne naprej vsake pol ure predvajali na radiu. "Vsi si želimo svobodne izmenjave pogledov na prihodnost socializma v naši državi. Zato ... danes obljubljam, da bomo zastavili vse svoje moči in avtoriteto za to, da bi vzpostavili dialog ne samo v Leipzigu, ampak tudi v vladi. Lepo vas prosimo za razumnost, da bo mogoč miren dialog."

Ni pa bilo jasno, ali bo poziv upoštevan. Vojska se je namreč še vedno pripravljala na

premik na ulice. Hans Illing je bil rezervni častnik v pehotnem polku, ki je bil nameščen v glavni vojašnici na obrobju Leipziga. Zgodaj popoldne so možje izvedeli, da jim je bilo ukazano, naj zavzamejo položaje pri leipziški železniški postaji, prav na poti, kjer naj bi šli demonstranti. Njegova naloga pa je bila, da je vojakom dal opremo iz orožarne. "Dal sem jim gumijevke, ščite in čelade, častnikom pa pištole – devetmilimetrške makarove s pravimi naboji. Vsak častnik je dobil vsaj dva nabojnika ... Nato je prišel komandant čete in mi ukazal, naj jim dam še kalašnikovke, ki so bili naloženi na tovornjakih ... Precej hudo je bilo; mladeniči so ležali na posteljah in jokali, saj so vedeli, da bodo na demonstracijah tudi njihove žene in starši. Slabo sem se počutil." Vedel je, da bosta na shodu najbrž tudi njegova mati in očim. "Poklical sem starše in jih posvaril, naj tega dne ne hodita ... saj je bilo zelo nevarno, streljali naj bi s pravimi naboji."¹³

Okoli petih popoldne se je tako pred cerkvijo sv. Nikolaja zbralo več kot sedemdeset tisoč demonstrantov "in v zdušje je bilo izredno napeto", je dejal eden izmed njih, Aram Radomski. "Nihče izmed nas ni vedel, kaj se bo zgodilo, ali bodo začeli streljati. Vedeli smo samo to, da če nas ne bi bilo tam, bi bilo to znamenje, da smo se predali, tega pa nismo mogli sprejeti."¹⁴

Na sedežu leipziške partije pa so še vedno čakali na navodila iz Berlina. "Kar naprej smo jih klicali. Povedali smo jim za naš poziv in poskušali prepričati šefe, toda v tistem trenutku nismo dobili nobenega odgovora," je povedal drugi sekretar leipziške partije Roland Wötzel. "Na vezi smo bili neposredno z Egonom Krenzem. Rekel je, da bo poklical nazaj. Zato smo čakali. Toda stvari so postale izjemno kritične. Protestniki so se približevali železniški postaji, kjer je bila zbrana večina oboroženih sil, mi pa še vedno nismo imeli nobenih navodil. Končno pa je Hackenburg ukazal umik vojske in dovolil demonstrantom, da so šli mirno mimo. Bilo je zelo negotovo." Hkrati pa je tudi general

Gerhard Stassenburg, šef leipziške policije, svojim možem ukazal, naj demonstrante brez posredovanja spustijo mimo in naj streljajo samo v samoobrambi.¹⁵

Egon Krenz je sicer kasneje neprestano ponavljal, da je prav on tistega dne rešil situacijo in da je bila njegova odločitev, da se dovoli nadaljevanje demonstracij. Govoril je namreč s sovjetskim veleposlanikom Kočemasovom, ki mu je svetoval, na dovoli shod. Toda partijske uradnike v Leipzigu je poklical šele približno pol ure *potem*, ko so oni že sprejeli odločitev, da ne bodo posredovali. In ko je govoril s Hackenburgom, je malce okleval, nato pa dejal, da je sprejel povsem pravilno odločitev in da jo partija potrjuje. To je bila točka preobrata, ko so ljudje spoznali, da režim nima več ne volje ne moči, da bi se obdržal na oblasti.

Erich Honecker je ostal na svojem položaju samo še en teden. Zarotniki so sicer že brusili nože, toda demonstranti v Leipzigu so bili tisti, ki so zapečatili njegovo usodo. Osemnajst let ga ni nihče javno kritiziral. Zdaj pa je bil znotraj vladajoče partije deležen navala obtožb, ki so prihajale z vseh strani. Uradno dovoljena zveza pisateljev je tako zahtevala "revolucionarne spremembe" in trdila, da se ne smemo bati "reform, ampak strahu pred reformami". Njen predsednik Hermann Kant, eden izmed najpomembnejših vzhodnonemških komunistov, je napisal odprto pismo, v katerem je vodstvo pozival, naj pokaže "samokritičnost". Glasilo komunistične mladine *Junge Welt* pa je naredilo veliko potezo in ga objavilo. Honeckerja je tudi nagovarjal, naj se pogovarja z opozicijo in "ugrizne v to kislo jabolko, pa čeprav ne maramo ljudi, ki so vpleteni v to, in nam je kot komunistom nelagodno ob nekaterih njihovih idejah." Tudi župana Dresdna in Leipziga sta pozivala k dialogu. Honecker pa je bil neomajen. "Vse se bo zrušilo, če popustimo samo za milimeter," je dejal.

Zakaj je trajalo tako dolgo, da so se Honeckerjevi kolegi obrnili proti njemu? Sicer so že pred tem, februarja, nekateri povlekli nekaj

potez, s katerimi so ga hoteli odstraniti, toda načrt je propadel. Šef Komisije za državno načrtovanje Gerhard Schürer, eden izmed najmočnejših režimskih oligarhov, je o odstranitvi Honeckerja namreč že razpravljala s Krenzom, ki se je zdel edini očitni Honeckerjev naslednik, sprejemljiv za večino stare garde. "Nekaj vam bom predlagal," je dejal Schürer. "Star sem že in ne glede na vse blizu upokojitve. Kmalu bom odšel. Zahteval pa bom, da se Honeckerja /.../ odstrani. Seveda, vi ne morete kar vstati in reči: 'Jaz hočem biti generalni sekretar.' Lahko pa vas jaz predlagam. Pripravljen sem to storiti, ker bo sicer NDR kaputt." Moža sta o se tem tri ure pogovarjala v Schürerjevem podeželskem vikendu v Dierhagenu na Prednjem Pomorjanskem. Toda na koncu je Krenz dejal, da ni pripravljen zriniti s položaja "svojega krušnega očeta in političnega učitelja. Tega ne morem storiti. Obstajati mora biološka rešitev za to težavo."¹⁶

Krenz bi sicer lahko napravil to odločilno potezo, ko je bil Honecker bolan, toda nekaj ga je zadrževalo. Odločil se je, da bo počakal do konca praznovanj ob štiridesetletnici, "ki so bila zanj tako zelo pomembna". Vendar ni šlo zato, da bi bil Krenz tako občutljivega in sočutnega srca. Bil je zelo ambiciozen. Pazljiv je bil, ker ni bil prepričan v lastno moč. Zdaj pa je ugotovil, da ne sme več odlašati. Ni si mogel več privoščiti čakanja na "biološko rešitev", s čimer je mislil Honeckerjevo smrt, saj bi to lahko trajalo še mnogo let. Moral je takoj ukrepati. "Preveč stvari je bilo, ki bi se lahko po nesreči zgodile," je povedal Schabowski. "Nekdo bi lahko na demonstracijah vrgel kamen, zadel vojaka, drug vojak bi se prestrašil ali pa bi dobil izgovor za dolgo želeno streljanje in pobijanje bi se tako začelo. In zdelo se mi je, da če bi se to zgodilo, bi lahko vsi samo še pomahali v slovo – spravili bi se na nas, partije, in vsi bi viseli na drevesih."¹⁷

Druga dva zarotnika sta bila Siegfried Lorenz, šef partije v Karl-Marx-Stadtu (današnji Chemnitz, op. prev.), in ključan, pa čeprav nepričakovan sodelavec, šef Stasija Erich Mielke, ki je iskal položaj zase. V ozadju

državnega udara je bil tudi vodja vzhodnonemških sindikatov Harry Tisch, ki je imel v državi velik vpliv. Poleg njega pa je bil še predsednik vlade Willi Stoph. Tisch je obiskal Moskvo in Gorbačovovemu sodelavcu namignil, da se bliža prevrat. Toda Gorbačovov odziv je bil za sovjetskega voditelja nenavaden. Za zadevo je namreč povedal samo Ševardnadzeju in nobenemu drugemu komunističnemu veljaku v Moskvi. Tudi z nobenim drugim voditeljem držav 'socialistične skupnosti narodov' se ni posvetoval. Kot trdi njegov glavni svetovalec za Nemčijo, je bila njegova prva misel, da se mora o tem posvetovati s Kohlom in Bushem.¹⁸

V ponedeljek, 16. oktobra, se je večina najpomembnejših komunistov v državi zbrala v sejni sobi na sedežu partije in na zahodnonemški TV gledala neposreden prenos iz Leipziga, kjer je demonstrirala ogromna množica vsaj 120.000 ljudi, ki se ni več bala, da bodo proti njim uporabili silo. To pa je bil le eden izmed številnih protestov, ki so tistega večera potekali v mestih po vsej NDR. Vzklikali so "Gorbi, Gorbi!", "Wir sind das Volk!" in – tokrat se je Honecker tega prvič zavedal – "Dol z zidom!" Honecker je večkrat ponovil: "Torej, nekaj je potrebno storiti." Toda generalpolkovnik Fritz Streletz, načelnik generlštaba, je povsem naravnost zavrnil idejo, da bi svoje može poslal nad miroljubne demonstrante. "Ničesar ne moremo storiti. Pustili bomo, da bo šla celotna stvar v miru svojo pot."¹⁹

Predvideno je bilo, da se bo vodstvo naslednjega jutra, v torek, 17. oktobra, sestalo na sedežu partije. Zgodaj zjutraj je zato Mielke poklical uradnika Stasija, ki je bil takrat odgovoren za varnost v stavbi, in mu ukazal, naj poskrbi, da bo glavna sejna soba obkrojena z zanesljivimi ljudmi. Ni namreč hotel, da bi Honecker poklical svoje osebne varnostnike, ko se bo zgodil politični atentat nanj. Zarotniki so vse načrtovali do zadnje podrobnosti. Ob desetih, ko se je začel sestanek, pa je Stoph začel: "Prosim, generalni sekretar Erich, predlagam, da na dnevni red uvrstimo novo prvo točko. To je razrešitev Ericha Honeckerja

njegovih dolžnosti generalnega sekretarja in izvolitev Egona Krenza na njegovo mesto."

Honecker tega nikakor ni pričakoval. Misli je namreč, da ima še vedno čas. Toda ni hotel spremeniti izraza na obrazu. Kakor da se ni nič zgodilo, je prezrl besede predsednika vlade in rekel: "Začnimo s prvo točko dnevnega reda." Nekaj glasov je protestiralo. Nato pa se je odkašljaj in dejal: "V redu, torej, naj vsak pove, kar misli." Najprej je pozval staro gardo, ljudi, za katere je mislil, da ga bodo podprli. Toda eden za drugim so se vsi obrnili proti njemu. Leta so se pokorno podrejali njegovim ukazom. Zdaj pa ga ni podprl niti eden. In ko so glasovali, so bili enoglasni. Kot je namreč velevala starodavna navada komunističnih partij, je Honecker izpolnil še svojo zadnjo dolžnost in glasoval proti samemu sebi. Hkrati z njim sta bila odstavljena tudi minister za industrijo Mittag in minister za propagando Hermann, enoglasno pa je bil za generalnega sekretarja izvoljen Krenz.

Ne da bi karkoli rekel, je Honecker zapustil sejno sobo, se vrnil v svojo pisarno in opravil dva telefonska klica. Najprej je poklical sovjetskega veleposlanika: "Halo, tovariš Honecker tukaj," je dejal. "Kar naravnost vam bom povedal /.../ da je bilo odločeno, da sem razrešen svojih dolžnosti. Odločitev je bila enoglasna." Nekaj minut kasneje pa je poklical še ženo: "No, zgodilo se je." Pobral je svoje osebne stvari, nato pa naročil šoferju, naj ga odpelje v njegovo vilo v Wandlitzu. V tisto stavbo ni nikoli več vstopil.²⁰

Prevedel: Leon Jagodic

* Victor Sebestyen (r. 1955) je britanski novinar in publicist madžarskega rodu. Pisal je za številne britanske (*The London Evening Standard*, *The Times* in *The Daily Mail*), pa tudi ameriške časopise (med drugim za *The New York Times*). V času padca Berlinskega zidu je bil poročevalec iz vzhodne Evrope. Pokrival je vojne v nekdanji Jugoslaviji in razpad Sovjetske zveze.

Njegova prva knjiga *Twelve Days* [Dvanajst dni] govori o Madžarski vstaji leta 1956. Prevedena je bila v 12 jezikov. Njegova druga knjiga *Revolution 1989* [Revolucija 1989] pa opisuje dogodke ob padcu Sovjetskega imperija.

** Victor Sebestyen, "The Birthday Party", v: *Revolution 1989: The Fall of the Soviet Empire*, Weidengeld & Nicolson: London 2009, str. 332–341.

1. Dnevnik Anatolija Černajeva, oktober 1989.
2. Intervju s Hermannom v seriji *Hladna vojna*, Liddell Hartov center za vojaške arhive, škatla št. 6. Schabowski v seriji *Padec zidu*, škatla št. 6.
3. Schabowski v pogovoru z avtorjem.
4. Dnevnik Anatolija Černajeva, oktober 1989.
5. Intervju v seriji *Padec zidu*, Liddell Hartov center za vojaške arhive, škatla št. 5.
6. *The Observer*, London, 22. oktober 1989.
7. Serija *Hladna vojna*, Liddell Hartov center za vojaške arhive, škatla št. 6.
8. Navedeno po: Anne McElvoy, *The Saddled Cow*, Faber & Faber: London 1992, str. 168.
9. Ukaz MfS, ZAOG, Nr. 451/89, navedeno po 'Ich Liebe euch doch alle ...' *Begehle und Lageberichte des Mfs*, Basis Druck: Berlin 1990, str. 327–325.
10. V pogovoru z avtorjem, Berlin, november 2007.
11. Serija *Padec zidu*, Liddell Hartov center za vojaške arhive, škatla št. 7.
12. V pogovoru z avtorjem, Berlin, november 2007.
13. Serija *Padec zidu*, Liddell Hartov center za vojaške arhive, škatla št. 9.
14. Maier, str. 157.
15. Günter Schabowski. *Das Politbüro*. Rowohlt: Reinbek 1990, str. 79–96.
16. Dnevnik Anatolija Černajeva, oktober 1989.
17. Pötzl, str. 323–326.
18. V zvezi z državnim udarom proti Honeckerju gl. Pötzl; Schabowski, *Das Politbüro*; Krenz.

"Ko ne bi bil Gospod na naši strani, ko so ljudje zoper nas vstali, tedaj bi nas žive pogoltnili, ko se je zoper nas vnela njihova jeza." (Ps 124,2-3)

Italija (foto: Janez Oblonšek)

GYÖRGY DALOS

ČSSR: Vstaja z žametnimi rokavicami¹

"To niso bila lahka leta." S temi besedami je marca 1986 Gustav Husák, generalni sekretar centralnega komiteja češkoslovaške KP in predsednik republike, na XIII. kongresu partije povzel razcvet svoje oblasti. Nekaj poslušalcev v Španski dvorani praškega gradu je ob tem navidez nehote samokritičnem stavku za hip prisluhnilo, toda nadaljevanje izjave o odgovornosti jih je tako rekoč pomirilo: *"Večina imperialističnih držav je stopnjevala diskriminacijo socialističnega sveta. V svetovnem gospodarstvu je prišlo do velikih sprememb, ki so se neugodno odražale na našem notranjem razvoju. Bistveno so se zvišali stroški nabave surovin in osnovnih surovin ter energentov tako za domače kot tudi za uvožene proizvode. Soočeni smo bili s politično in gospodarsko skrajno pomembno nalogo: pospešiti je bilo treba vračilo v konvertibilni valuti najetih kreditov."* Potem je govorec svoj nagovor zaključil s puhlico: *"Socializem je v naši domovini za zmerom pognal globoke korenine,"* kar je bila v tistem trenutku smelo optimistična napoved.

Tovrstne zarotitve na večnost so se od nekdanj sklicevale na velikega zaveznika: *"S Sovjetsko zvezo za vse čase in nič drugače!"* je bil slogan petdesetih let, v NDR pa se je ustrezna čarobna formula glasila: *"Učiti se od*

Sovjetske zveze pomeni učiti se zmagovati!"

Stabilnost države zaščitnice, ki je veljala za neomajno, je komunistični eliti majhnih držav znotraj Varšavske pogodbe obetala življenjsko zavarovanje nasproti izpodbijanju na vseh ravneh, začevši z draginjo nafte na svetovnem trgu preko zahodnega dolga vse do opozicijske dejavnosti intelektualcev. Tudi bralna očala Gustava Husáka in njegova monotona retorika sta se dobro prilegali tej kakor večni proslavljeni brezčasnosti, katere ritem so narekovali politični obredi, med njimi vsako četrto leto organizirani kongres partije in vsakih pet let ponavljajoče se psevdovolitve. Moteči elementi skladnega razvoja so vsekakor bile "sovražne spletke" in "stvarne težave". V čisto majcenem delu je celo priznavala lastne napake, toda vodstvena ekipa ni nikoli prišla v skušnjava, da bi samo sebe dojela kot del problema. Še manj je mislila na neizmerne zgodovinske silnice, kakor pravi Bertolt Brecht: *Po dnu Vltave potujejo kamni;* in, kar bi nomenklaturi moralo zveneti mnogo bolj grozeče: *Časi se menjujejo, tu ne pomagajo nobena sila.*

Petnajstmilijonska dežela proti sredini osemdesetih let ni trpela za perečo ekonomsko ali politično krizo. Celu nadležni

zunanji dolgovi, ki so 1985 požrli 32 odstotkov izvoza (v sosednji Madžarski je šlo za 148 odstotkov), vodstva niso pretirano zdelali. Med evropskimi socialističnimi državami se je ČSSR nedvoumno prištevala h gospodarsko uspešnim in socialno izenačenim. Kljub obubožanju celih skupin prebivalstva, denimo Romov in upokojenecv, in neopaznemu razmahu revnih četrti na obrobju velikih mest je bil državni nadzor socialne sfere sprva zmožen odvrniti spektakularno mizerijo. Sočasno je Češkoslovaška poznih sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih let dajala videz preproste potrošniške, natančneje požeruške in pijanske družbe z nagnjenostjo k zasebnemu, k izletom ob koncih tedna s škatlastimi škodami v ekološko sumljivo naravo, kot tudi k filistrski množični kulturi z občasno celo svetovno znanimi idoli, kot je Karl Gott. Ob dolgih večerih so državljani posedali pred televizijo, ki je s črno-bele prešla na barvno, ter očarani gledali nanizanke, kot je *Bolnišnica na robu mesta*, češko različico *Schwarzwaldske klinike*, ki je s svojo zvezdniško zasedbo znala prikazati brezplačno, četudi na noben način neproblematično zdravstvo republike kot model boljše človekoljubne skupnosti.

Toda razpoke na zgradbi socializma ČSSR celo površnemu očesu niso ostale skrite. Če metaforo konkretiziramo: prisilna gradnja Husákovega obdobja je po vsej deželi postavila nova naselja, ki so nedvomno omilila stanovanjsko stisko, v katerih pa je bil mučen in brezupen način življenja za sto tisoče dobesedno ulit v beton in azbest. Ta tako imenovana Sputnikova mesta so predvsem na od Prage bolj oddaljenih območjih simbolizirala izolirano, atomizirano bivanje posameznikov v množični družbi. Medtem ko so lastne kvadratne metre stanovalci skrbno vzdrževali, je šlo izven stanovanjske površine vse, kar je bilo naloga države, v kratkem po gobe. Isto je moč reči o vagonškem parku razvejane železniške mreže, podedovane od cesarsko-kraljevske monarhije. Nekdaj po svoji domačnosti poznana gostišča in pivski bifeji so se preobrazili v sive, brezosebne kraje, v katerih je

potrošnikom streglo brezvoljno osebje. Hoteli so celo v tradicionalnih zdraviliščih, kot so Karlovy Vary ali Mariánské Lázně, delovali brezupno zanemarjeno in spričo pomanjkanja investicij niso zmogli stroškov niti za najnujnejša popravila, kaj šele, da bi prispevali h kritju državnega povpraševanja po devizah.

Devize, zahodne valute, so predstavljale edino sprejemljivo plačilno sredstvo na nezakoniti borzi. Na drugi strani uradnega, prav fantazijskega menjalnega tečaja (1 DM = približno 4 krone), se je dalo neposredno pri ponudnikih pred stavbo Narodne banke za isti bankovec ZRN dobiti dvakrat toliko, in dogajalo se je, da so celo bančni uradniki svojo "zasebno" ponudbo (1 DM = 6 kron) skozi blagajniško okence posredovali na kosu papirja. Čeprav je oblast posedovanje plemenite valute strogo predpisala, so pred prodajalno državnega zunanjetrgovinskega podjetja Tuzex, češkoslovaške različice Intershopa, stale presenetljivo potrpežljive vrste. Del zalog posla z devizami je preko črne borze našel pot do običajnih lastnikov kron.

Ta za večnost zamišljeni in večno propadajoči socializem se voditeljem partije in države od znotraj ni zdel ogrožen. Malo pred zlomom sistema, avgusta 1989, se je Miloš Jakeš, Husákov naslednik na vrhu partije, pogovarjal s svojim poljskim kolegom Rakowskim, ki to prikazuje na naslednji način: *Poraba mesa na Češkoslovaškem je okoli devetdeset kilogramov na prebivalca in nenehno raste. Ljudje so požrli, kar je šlo, in zahtevajo vedno več, a delati bi si želeli vedno manj. De facto znaša tedenski delovnik trideset ur. In zastopal je trdno prepričanje, da se, dokler trgovine ostajajo polne blaga, ni treba ničesar bati. S to morda nezavedno cinično izjavo je partijski šef navedel dva temeljna kamna komunistične pomiritvene strategije: kolikor toliko zadovoljene osnovne potrebe in skrajno nizko delovno produktivnost. Kot tretje moramo dodatno omeniti domala stagnirajoči nivo cen. Medtem ko so na Madžarskem med 1970 in 1985 cene potrošnih dobrin narasle za dvakratnik in na Poljskem celo za*

štirikratnik, so se v ČSSR v istem obdobju dvignile le za 17 odstotkov.

Zgoraj omenjeni argument z mesom je služil predvsem samopomiritvi vrhovnih funkcionarjev, ne nazadnje v zvezi z opozicijo. Ta da nima nobene druge možnosti, kot da ostane izolirana in obsojena na nedejavnost, dokler je, tako ministrski predsednik Ladislav Adamec, *dovolj jesti*. Dejansko okoli *Charte 77* zbrana civilna gibanja najprej niso mogla računati s socialno relevantno podporo. Njihovo iz večinoma humanističnih intelektualcev sestavljeno trdo jedro okoli dramatika Vaclava Havla se je osredotočilo na Prago in Češko, medtem ko so v bratski republiki Slovaški in njenem glavnem mestu Bratislavi opozicijsko miselno dediščino gojili kvečjemu ekskluzivni krog okoli Milana Simecke in Jana Čarnogurskega, pa tudi nekateri protagonisti madžarske manjšinske scene. Sicer je nekaj sto aktivistom uspelo preko oddajnikov v tujini, kot so Free Europe ali BBC, nagovoriti širšo javnost in s tem pridobiti številne simpatizerje, vendar so njihove ideje in dejavnosti domači mediji v veliki meri zamolčali. Disidenti, ki so skušali po Havlovem vodilu živeti v *resnici*, so pri številnih rojakih zagotovo naleteli na spoštovanje in občudovanje, vendar se je učinek posnemanja do zadnjega zadrževal v skromnem obsegu.

Toda pasivnosti češkoslovaške družbe ni bilo pripisati le zadostni preskrbi z živili, temveč tudi izkušnjam zadnjih desetletij. Oboroženo zatrtje praške pomladi 1968, edinega vzhodnoevropskega reformnega gibanja, v katerem je KP svojo "vodilno vlogo" izrabila v konstruktivnem smislu, je deželo prestavilo v trajno stanje šoka. V maščevalnem bojnem pohodu, ki je sledil in so na grotesken način imenovali "normalizacija" (*normalizace*), se je neostalinišča obnovljena KP znebila 500.000 "nezanesljivih" tovarišev, malone polovice, in sicer ne neumnejše polovice takratnega članstva. Množičnemu izključevanju je sledilo ukvarjanje z nestrankarskimi umetniki in znanstveniki, ki se svobodnjaškim idealom iz 1968 niso

želeli odpovedati. Tiste, ki pod pritiskom niso hoteli kloniti, je v nekaterih primerih čakala zaporna kazen, na vsak način pa prepoved opravljanja poklica. Zgodovinarji so garali kot kurjači, liriki kot nočni stražarji. Dasiravno je val nasilja potekal nekrvavo, je med drugim zaradi pregona več tisoč državljanov sprožil enormno puščanje krvi duhovnemu življenju dežele. Pisatelji in umetniki svobodnjaških šestdesetih let so *per se* veljali za kompromitirane. Pavel Kohout, Milan Kundera, Josef Škvorecký, Miloš Forman in številni drugi do zapustili deželo. Tisti, ki so ostali doma, kakor Bohumil Hrabal in Vera Chytilová, slavna režiserka "novega vala", so trpeli nagajanja cenzure.

Po avgustu 1968 od Moskve nastavljeni aparat je tudi najneznatnejši duhovni vzgib pospremil z nezaupanjem in videl v vsakršni samostojni zamisli, celo kadar je bila ta povsem tehnične narave, klico nadaljnjih za sistem nevarnih idej, kar ni bila nič kaj dobra predpostavka za inovativne težnje. Javnost je iz tega sklepala, da se ni vredno upirati sistemu, ki je miroljubne spremembe zavračal celo v okviru svoje lastne doktrine in je bil pripravljen temu zavračanju v sili zagotoviti veljavo tudi s pomočjo petih tujih vojska. Sočasno se je v letih "normalizacije" nakopičena frustracija razlila tudi na praško pomlad, katere fiasko je možnosti gibanja za svobodo znotraj sistema kot zgodovinske alternative postavil načelno pod vprašaj. Ko se je dve desetletji pozneje zaradi sovjetske perestrojke družba začela prebujati iz svoje politične kome, so bili nekdanji upi že zdavnaj shranjeni v spomin takratne generacije in niso več iskali poti do izboljšanja sistema, temveč najkrajšo pot do zasilnega izhoda. Presenetljivo pri tem je bilo, da prvi korak v to smer nikakor ni bil narejen na dejavnem Češkem, ampak v zaspani, provincialni Slovaški.

Januarja 1988 se je začelo zbiranje podpisov *Katoliške pobude za izboljšanje položaja vernikov* v vseh katoliških cerkvah Slovaške, Moravske in Češke. Peticija, ki je že kmalu obrodila milijon podpisov, je obravnavala

odnos med Cerkvijo in državo in terjala temeljito spremembo. Šlo je predvsem za to, da pride do odprave skrbništva ateistične države nad verskimi skupnostmi, ki je slednje izvajala s pomočjo državnega cerkvenega urada, pa tudi ob pomoči frontne organizacije s sistemom usklajenih duhovnikov *Pacem in terris*. Vmešavanje v zadeve v Cerkvi, izsiljevanje in diskriminiranje staršev, katerih otroci so obiskovali verouk, vohunjenje in blatenje župnikov, kot tudi zasedba desetih škofovskih služb, ki jo je država že dolgo preprečevala, vse te stare težave so bile prav ostro formulirane, in rokopis kardinala Františka Tomášeka jim je dal poseben poudarek. Celó njegov poziv k miroljubnemu dialogu je spričo dejstva, da je bila partija vajena proizvajati izključno direktive in nikoli ne govoriti z nikomer, zvenel malone kot ultimat.

Ne da bi hoteli zanikati pogum cerkvenega dostojanstvenika, ki je moral v teku svoje biografije veliko pretrpeti, je treba pripoznati, da je bil trenutek protestne akcije prav ugodno izbran. Leto poprej je papež Janez Pavel II. obiskal Poljsko in s tem jasno okrepil položaj Solidarnosti. Katoliška duhovščina v Litvi je borbeno proslavljala 600. obletnico pokristjanjenja dežele, in v Rusiji so začeli januarja 1988 slovesnosti ob tisočletnici Pravoslavne cerkve, ki ga je požegnalo presenetljivo velikodušno sovjetsko vodstvo. Na Slovaškem so morali oblastniki s stisnjenimi zobmi prenašati v zadnjem času občutno okrepljeno romarsko gibanje z več sto tisočimi udeleženci. Vrhu tega je sveti oče poleti 1987 naslednjih dvanajst mesecev razglasil za "Marijino leto", kar je s seboj prineslo okrepljene javne in dušnopastirske dejavnosti. Tako so slednjič katoliške laiške skupine v Bratislavi v petek, 25. marca 1988, prevzele pobudo; prišlo je do javne molitve ob svečah v prid svobodi verovanja in človekovim pravicam v središču slovaške prestolnice. Sicer je bilo približno 4000 povečini mladoletnih udeležencev zborovanja pregnanih s po nacionalnem pesniku Hviezdoslavu poimenovanega trga, pri čemer jih je bilo več kot sto med njimi

ranjenih ali priprtih, vendar pa je njihov nastop zaznamoval zgodovinsko pomembno ločnico: prvič v dvajsetih letih se je javna volja pokazala na ulici, kar bi bila prekinitvev tabuja za katero koli diktaturo.

Šele danes iz opisov zgodovinarke Beate Blehove vemo, kakšen panični strah so izzvale p mestnemu svetu prijavljene "demonstracije ob svečah" pri lokalni upravi. Policija je za dan načrtovanega dogodka odredila "izredno varnostno akcijo", in visoke šole so odpovedale pouk, da bi študentje lahko že v četrtek odpotovali domov. V bolnišnicah in pri reševalnih službah je bila napovedana pripravljenost, in že zgodaj zjutraj je bila na kraju dogajanja trdna navzočnost sil reda: pripeljanih je bilo 1061 policistov, 20 čistilnih vozil, 17 policijskih vozil, osem spremljevalnih vozil, dva vodna topova, dva avtobusa in trije oklepniki. Ta štab, ki bi dal misliti na državljansko vojno, je bil sestavljen iz redarstva, tajne policije STB in predstavnikov partijskega aparata. Družno s kulturnim ministrom Miroslavom Válekom, nekdanj nadvse uglednim lirikom, so z oken hotela Carlton opazovali kraj zborovanja. Opazovalci so zapustili svoj štab šele v poznih nočnih urah, ko so bile vse sveče pogašene in je bil nočni Hviezdoslavov trg hermetično zaprt.

Decembra 1987 je bil Gustav Husák odstranjen z mesta partijskega vodje ob ohranitvi svoje predsedniške funkcije. Vsaka zamenjava oseb na vrhuški, celo tako polovičarska kot tale, je v javnosti okrepila upanje na pozitivne spremembe, četudi samo v smislu stare ljudske modrosti, da nova metla boljše pometa. Vendar so bile metle na Hradčanih vse prej kot nove. Politbiro je bil tipično vzhodnoblokovsko moštvo starih mož s telesno krhkimi in duševno okostenelimi starci, brez izjeme istimi, ki so bili svojčas odgovorni za pod zaščito sovjetskih tankov izpeljano "normalizacijo". Glede na osupljive vzporednice med iz Moskve propagiranim "novim mišljenjem" in idejnim bogastvom "socializma s človeškim obličjem" se je moral zdeti vodilnim kadrom povratek k tej miselni dediščini kot konec

sveta. V njihovih sanjah naokrog nista strašila ne Vacláv Havel ne František Tomášek, ampak pred nedavnim predčasno upokojeni nekdanji sodelavec gozdarske ustanove v bližini Bratislave: Aleksander Dubček.

Dubčkovi sovražniki, med njimi naj-zlobnejši, njegov nekdanji prijatelj Vasil Bilak, so pogosto zatrjevali, da naj bi bila 1968 gonilna sila njegovih dejanj, torej demokratizacije tedanjega političnega življenja in upora proti moskovskemu diktatu, zgolj gola nečimrnost. V primeru, da je bilo temu tako, se je ta pri politikih ne ravno redka osebna šibkost pajdašila z neko posebno ambicijo: Dubček je hotel ugajati celotnemu narodu in je bil pripravljen za to kaj vzeti v zakup. Kratkemu sončenju v priljubljenosti je sledilo dolgo življenje v senci brez upanja, ki bi lahko povrnilo vsesplošno simpatijo, kot jo je občutil konec avgusta 1968, ko je svojim sodržavljanom s solzami v očeh po televiziji razodel resnično situacijo po zasedbi dežele. Temu občutku se ni hotel za nobeno ceno odpovedati, tudi za besedo pohvale Leonida Brežnjeva ne, kar ponazarja neko pošteno držo in na vsak način dober okus.

Po drugi strani je moč vse, kar neko osebo polpretekle zgodovine moralno ali estetsko krasi, tej naprtiti politično. Dejstvo, da vodja reformne pomladi skoraj celih dvajset let ni imel za javnost pri roki niti enega samega stavka in je tudi v burnih časih do zadnjega vztrajal v pasivnosti, je že v sedemdesetih predstavljalo uganko. Ideja, ki so jo povezovali z Dubčkovim imenom, je za časa njegovega notranjega pregnanstva doživela razmah. Praško preporodno gibanje je imelo dolgotrajen učinek na evropsko javnost, in preko posameznih pregnancev, kot so Jiří Pelikan (kar deset let parlamentarni poslanec italijanskih socialistov), Zdenek Mlynář ali Zdenek Hejzlar, je vplivalo celo na partijske in vladne šefe Zahoda. Brez pretiravanja gre skleniti, da je bil evrokomunizem, takrat mednarodno opaženi pojav, v določenem smislu zahodni pogled na vzhodni fiasko. Ko je Aleksander Dubček jeseni 1988 na prigovarjanje

italijanske KP smel odpotovati v Bologno, da bi tam sprejel častni doktorat univerze, se je lahko o tej miselni povezavi sam prepričal.

Četudi je Dubček zaradi dolgotrajne, deloma prostovoljne izolacije lahko še komaj zaznal izgubljeno nit, pa je njegova kratkotrajna doba simbolično vendarle učinkovala naprej – kajpada ne več kot simbol človekoljubne utopije, temveč kot nacionalni *memento*. Tudi vojaška tehnika na ulicah Prage je dvajset let kasneje manj spominjala na marksistično-socialistične obrise spodletele reforme, bolj pa na drzno in naivno namero ljudstva, da bi ustvarilo svobodnejše, bolj socialno, bolj demokratično in s tem življenja vrednejše življenje. Počasi, le zelo počasi se je uveljavilo naziranje, da ZSSR tokrat ne bi bila zavora kot po navadi, temveč motor sprememb v lastni deželi in tudi v satelitskih državah. Za Gorbačovovim bahavim pogledom so začeli Čehoslovaki prepoznavati silhueto svojega nekoč dobrodušno smehljajočega se in malce nerodnega generalnega sekretarja.

Posnemanja marčevske demonstracije v Bratislavi so zaznamovali obletnice in jubileji, ko je hotela družba ponovno osvojiti mesta in oblike zgodovinskega spomina. Predvsem so se oklepali magičnih okroglih datumov – tako dvajsete obletnice invazije Varšavskega pakta. 21. avgusta 1988 se je skušalo 4000 ljudi v Pragi spomniti žalostnega dogodka in jih je razgnala policija. 28. oktobra je ČSSR prvič po 1948 slavila svojo državo predhodnico, 1918 ustanovljeno, pri komunistih nepriljubljeno "buržoazno republiko". Neposredno po spominski slovesnosti, ki jo je partijski kader zaključil s škrtajočimi zobmi, so opozicijske skupine odkorakale v smeri Vaclávovega trga – tam so že čakali vodni topovi. V začetku 1989 je sledila okrogla obletnica posebno tragičnega dogodka. Dvajset let pred tem, 16. januarja 1969, se je študent Jan Palach iz protesta proti sovjetski okupaciji dežele javno sežgal. Manifestacije v njegov spomin so zdaj trajale kar šest dni in jih je vsakič razpustila le brutalnost dežurne policije. Več kot 500

udeležencev je bilo priprtih, med njimi Vacláv Havel, ki je bil nekoliko kasneje obsojen na deset mesecev zaporne kazni. Po skupno petih letih življenja v jetnišnici ni pomenil zanj povratek v zapore Ruzyne nič zares posebnega – proti njegovi osebi usmerjena pretirana reakcija vlade je političnega zapornika št. 1 vendarle po vsem svetu naredila za galjonsko figuro protikomunističnega upora. Mednarodni protesti so že 17. maja dosegli njegovo izpustitev iz zavora.

V tem času so na Češkoslovaškem nastala nova, od nikogar odobrena demokratična društva, na primer *Državlansko osvobodilno gibanje* in *Odbor človekoljubnega sodelovanja za človekove pravice* (pod vodstvom soustanovitelja Charte 77 Jiřija Dienstbierja). Reformni komunisti iz 1968 so stopili na politični oder z organizacijo *Obroda* (Preporod). Skupno se je v zadnjih mesecih 1988 in na začetku 1989 sprožil isti družbenopolitični proces, ki se je v sosednjih državah Poljski in Madžarski že nezaustavljivo bližal svojemu vrhuncu. Toda medtem ko so novoustanovljene organizacije v teh deželah že delale na svojem programu, se v ograjevanju druga od druge definirale in s tem že projicirale v prihodnost obrise strankarske scene, je češkoslovaška demokracija šele uveljavljala skromno zahtevo po svoji vlogi v državi in onstran aktualnih protestnih dejanj razmišljala o umevanju sebe.

Rezultat tega premisleka je bila peticija "Nekaj stavkov", ki je 29. junija 1989 prišla v javnost preko zahodnih poročevalskih agencij. Morda je tekst nastal nekoliko prej in je imel datum 27. junij, kar je bila naslonitev na znameniti poziv "Dva tisoč besed" avtorja Ludvíka Vaculíka, ki je bil 27. junija 1968 objavljen v časopisu združenja pisateljev *Litarární listy* in je poskrbel za veliko razburjenje. *Dva tisoč besed* je bilo njega dni namenjeno *delavcem, kmetom, uradnikom in umetnikom* in je izražalo odločno nekomunistično stališče do tedanjih dogodkov. To je pomembno poudariti, saj so uradni mediji od Moskve do Vzhodnega Berlina, od Varšave do Sofije, ta dokument esejskega tipa svojčas obsojali kot

kontrarevolucionarni manifest, seveda ne da bi objavili tekst. Širile so se celo govornice, da naj bi *Dva tisoč besed* s svojo radikalnostjo mobilizirala strahove Kremlja in konec koncev tudi njegovih 60 divizij. V resnici je avtor poskušal, ob vsej prepričljivo delujoči lojalnosti do Dubčkovega prepornega načrta, javnosti pojasniti, da ne sme nobenega novega monopola nad zaupanjem nakloniti ravno partiji, s katero so bili tudi pretekli presvetki najtesneje povezani. *Projekt z delovnim naslovom socializem*, tako Vaculíkov sklep, naj postane stvar celotne družbe.

Naslovnik peticije iz junija 1989 je bilo *vodstvo naše dežele*. To so pozivali k uvidu, *da je prišel čas resnične in globinske spremembe sistema, ki bo lahko uspešna šele, ko jo bo sprožila resnično svobodna in demokratična razprava*. Samo ta bi lahko preprečila krizo, *ki je nihče izmed nas ne želi*. Takojšnji program, ki je sledil, je naštel zahteve, ki nikakor niso sestavljale vsebine, temveč zgolj predpostavke reform: izpustitev vseh političnih zapornikov, svobodo zborovanja, ustavitev kazensko-pravnega pregona neodvisnih iniciativ, osvoboditev medijev izpod cenzure in politične manipulacije, spoštovanje svobode verovanja vseh državljanov, odprto debato o okolje ogrožajočih projektih in končno tematizacijo lastne zgodovine: *začne naj se odprta diskusija ne le o petdesetih letih, marveč tudi o praški pomladi, o invaziji petih držav članic Varšavskega pakta in o "normalizaciji", ki ji je sledila. To vse naj bo predmet pristnega socialnega dialoga, ki naj bo edini izhod iz sedanje slepe ulice Češkoslovaške*.

Čeprav so bile zahteve Charte 77, ki so bile tu na novo formulirane, upravičene in aktualne, so stavki že vsebovali imanentno protislovje, ki je spremljalo češkoslovaški preobrat. Realizacija vsake posamične izmed teh točk bi morda v dotedanjo prakso oblastnikov na vsakem od naštetih področij vneslo dvom, da zapravijo ugled, sprejetje celotnega kataloga pa bi nasprotno pomenilo odstranitev njihove moči. V teh okoliščinah ponujeni dialog bi neizogibno vodil v dogovor

o kapitulaciji. Glede na majhno verjetnost sovjetske intervencije v tem trenutku je bila sistemska kriza neustavljiva. Vendarle bi kolaps režima opozicijo zadel popolnoma nepričakovano. Če bi vodstvo naše dežele poleti 1989 pristalo na to, da sprejme izziv, da na Hradčanih izvede okroglo mizo in oznani namero, da preda svojo opotekajočo se vodilno vlogo, bi s tem svoje nasprotnike spravilo v veliko zadrego.

Civilnim gibanjem v Vzhodni Evropi so manjkale natančne predstave, kako bi lahko izrabila moč in odgovornost, ker opozicija vse do zadnjega ni imela možnosti, da bi se z nasprotnikom borila po legalni poti. Njena zasnova je bila nrvstvena in ravnala je tako rekoč po naročilu javnosti, vendar jo je ta prav tako malo legitimirala kot komunistični vrhnji sloj. Na Poljskem in Madžarskem so imeli disidenti navezne točke s širšimi krogi inteligence, strokovnjaki, predvsem gospodarskimi eksperti, ter z razsvetljenimi deli partijske elite. V ČSSR so bili v svojem univerzumu človekovih pravic predolgo izolirani. Dotlej so lahko z zatiralsko državo ravnali zgolj kot s "partnerjem", in sedaj je zgodovinski moment sprožil vprašanje, kaj so lahko ponudili družbi, katere posamezniki niso bili niti na pol poti od podložnikov do meščanov.

Bolj osamljena od disidentov se je počutila le še vladajoča partija s svojim ogromnim oblastnim aparatom. Dobila je sleherno informacijo, ki jo je hotela, in je bila preko vohunske mreže varnostne policije zmožna precej natančno ugotoviti mnenje ljudi. To so vedeli tako na sedežu centralnega komiteja na Nabrezi Ludvika Svobody 12 kot tudi v štabu tajne policije na Bartolomejski ulici. Skladno s strogo zaupnim poročilom inštituta za javnomnenjske raziskave pri statističnem uradu je bilo razpoložanje prebivalstva že maja 1989 precej na nizki, četudi še ne na najnižji točki. Anketiranje ne podrobneje navedenega števila državljanov izkazuje njihovo v odstotkih izraženo soglašanje z različnimi zahtevami opozicije:

Odstranitev vodilne vloge partije iz ustave – 32 odstotkov

Menjava [sprememba politike] z ohranitvijo vodilne vloge partije – 49 odstotkov

Pluralizacija sindikatov – 35 odstotkov

Zamenjava vodilnih kadrov – 77 odstotkov

Sprememba temeljnih pravic – 59 odstotkov

Sprememba volilnega sistema – 60 odstotkov

Sprememba vrednotenja leta 1968 – 59 odstotkov

Reprivatizacija proizvodnih sredstev – 32 odstotkov

Seveda se vprašamo, od kod so državljani jemali pogum in zaupanje, da so brez zaščite odgovarjali na vprašanja, ki cela desetletja niso bila dovoljena. Toda celo spraševalci so morali razumeti, da je ta zakasnela javnomnenjska raziskava spominjala na tisto grotesko, kakršno poznamo iz filmov češkega "novega vala" - recimo iz Formanove "Gasilske veselice", v kateri vodstvo obrata mukoma sestavlja kandidatno listo za bližajoči se izbor za mis, medtem ko dobitki na tomboli polagoma izginjajo iz vitrine. Zanimiva pri tem dokumentu je na lepem odkrita radovednost diktature za oblike demokratizacije, če naj bi bile te za Češko, Moravsko in Slovaško sploh v ponudbi.

Toda posebno sproščena reakcija vladajočih tedaj vseeno ni bila. Bližal se je naslednji s simboliko nabit dan, na katerega se je ljudstvo znova spomnilo invazije pred enaindvajsetimi leti. Obrežje Ludvika Svobody je iz Bartolomejeve ulice prejelo dolgovezen dokument z baročnim naslovom: *Informacije o stanju varnosti in nadaljnje naloge v boju zoper notranjega sovražnika pred 21. avgustom*. Informace je za ta dan obljubljal najvišjo stopnjo pripravljenosti v obeh glavnih mestih. V Pragi naj bi bil mobiliziran varnostni polk policije, razen tega je bilo na nevrvalgične točke poslanih 400 uslužbencev državne varnosti in 1200 neformalnih sodelavcev. V manjši Bratislavi je bilo v skrajnem primeru predvidenih 190 poklicnih tajnih obveščevalcev in 560 obveščevalcev. V Pragi naj bi poleg obmejnih enot korakali še člani 1946 ustanovljene

ljudske milice (*lidové milice* – brigade delavskega razreda), vsi skupaj opremljeni z nujno varnostno tehniko, predvsem z vodnimi topovi in oklepnimi vozili.

Kar zadeva značaj predvidenega dogodka, je šlo za tako imenovani *protestni marš*, ki sta ga organizirala tako imenovano *Združenje za svobodo* in prav tako *tako imenovana Charta 77*, pri čemer je izraz "tako imenovani" znamenje še zmerom ne opuščene ignorance. V tekstu piše še: *Notranji in zunanji sovražniki stremijo k legalizaciji opozicijske dejavnosti in spodbujajo po poljskem modelu dialog v obliki okrogle mize z državnim vodstvom*. Kot nevarne dejavnike so v nadaljevanju omenjali kardinala Tomáška, češkoslovaško oddajanje *Radia Free Europe* ter novoustanovljeno madžarsko mladinsko gibanje *Fidesz*. Pripadniki te organizacije naj bi v Budimpešti priredili demonstracijo pred veleposlaništvom ČSSR, *sovražno dejanje na češkoslovaškem ozemlju*, in se po STB (*státní bezpečnost*, državna varnost) pripravljali na to, da se bodo udeležili načrtovanih protestnih akcij.

Jezik tega dokumenta zveni hladno, brez čustev, in ima nekaj različic. Najsi potekajo junija, septembra ali novembra, dogodka je z vidika tajne službe vedno mogoče zreducirati v formulo: *Razvoj dogodkov kaže, da so notranji sovražniki s tujo podporo prešli v frontalen in, iz svoje perspektive, uspešen prodor v prizadevanju nadaljevati lastne politične cilje. /.../ Ti dogodki, uglasen s sovražnikovimi načrti, naj bi skupaj s pričakovanimi gospodarskimi težavami in pritiskom iz tujine spremenili politična razmerja, kar naj bi pomenilo začetek naglega zaporedja učinkovitih dogodkov, ki bi pripeljali k temeljiti politični spremembi v ČSSR*.

Praško protestno zborovanje je bilo 21. avgusta 1989 s pomočjo nastavljenih kadrov razbito. Od več tisoč demonstrantov jih je bilo pridržanih več sto, med njimi ustanovna člana *Fidesza*. Prvikrat se je zgodilo, da je madžarski diplomat, konzul Lajos Taba iz Bratislave, na praškem zunanjem ministrstvu zahteval izpustitev dveh svojih aretiranih rojakov. Oba mladoletnika sta bila izpuščena in izgnana iz

dežele. Seveda je lahko ta medigra komaj še poslabšala na najnižjo točko prispele diplomatske odnose obeh bratskih držav. Nekaj dni pred tem se je izvršni komite Madžarske socialistične delavske stranke distanciral od sodelovanja Ljudske republike pri vkorakanju v ČSSR, skorajda sočasno s podobnim razglasom poljskega *Sejma*. Reakcija praške vlade je bila, komaj se dá nenevarno izraziti, izrecno trapasta: zunanje ministrstvo si ni dovolilo tega *neprikritega vmešavanja v notranje zadeve Češkoslovaške*.

Česar so se češkoslovaški vodje najbolj bali, je bilo distanciranje sovjetskih tovarišev od invazije avgusta 1968. Tu je bilo opaziti določeno protislovje v politiki Moskve. Po eni strani je najkasneje od julija 1986 v politbiroju vladalo soglasje o tem, *da so postopki, ki smo jih uporabili proti Češkoslovaški [1968] in Madžarski [1956], nesprejemljivi*, in spričo srednjeevropskih sprememb poznih osemdesetih se je velesila prav urila v zanjo prej neznačilni zadržanosti. Sočasno se je Moskva branila ponovnega javnega ovrednotenja dogodkov, ki so tedaj v gibanje spravili njihove tankovske divizije. Nasprotno pa so Sovjeti v pogovorih s češkoslovaškimi in madžarskimi funkcionarji označevali tako budimpeško ljudsko vstajo kot tudi praško pomlad kot kontrarevolucijo. Pri tem je lahko vztrajanje pri pravovernosti odigralo svojo vlogo prav tako kot lojalnost do starih aparatčikov v majhnih deželah Vzhodne Evrope, ki so se imeli za svojo moč nekoč zahvaliti tankom ali od njih izviraajoči grožnji. Ta neodločnost je vodila k temu, da so vsi, ki so se v Vzhodni Evropi zavzemali za reforme, imeli do zadnjega v malih možganih grozljive slike z Vaclávovega trga avgusta 1968, medtem ko so gospodarji praškega gradu z grozo mislili na dan, ko bi odbila ura resnice njihovega socializma, veliki zaveznik, diskretno namigujoč na svojo prisotnost, pa ne bi še enkrat tvegala vojaškega manevra.

Pozno poleti 1989 se je Madžarska pripravljala, da razglasi republiko, in na Poljskem je kot posledica volitev v Sejm nastala vlada

Mazowieckega, prva po letu 1947 z nekomunistom na čelu. Tako so ČSSR kot trdnjavo na severnem boku Varšavske pogodbe dobesedno obkolile države perestrojke in radikalnega systemskega preobrata. Ostala je še Honeckerjeva NDR, neprijetna bratska država, s katero je bila povezana z vezmi proletarskega internacionalizma. Toda ravno bližina tej državi je v zadnji fazi komunistične vladavine bistveno prispevala k njeni destabilizaciji. Nekako v dneh, ko je ubogljiva češkoslovaška policija z uspehom preizkušala svojo varnostno tehniko na nezaščitenih in nenasilnih demonstrantih, se je odvijal spontani množični beg državljanov NDR preko madžarsko-avstrijske meje. Spričo stvarne nevarnosti, da bi lahko Vzhodni Berlin svojim državljanom posledično zaprl pot proti Madžarski, se je naslednji val beguncev sedaj valil proti Pragi. Veleposlaništvo ZRN v palači Lobkowitz je že konec avgusta postalo magnet za izselitve voljne. Sprva na stotine, pozneje na tisoče državljanov NDR je tam čakalo iz dneva v dan, dan za dnem na zeleni potni list z zveznim orlom. Nagovor zunanjega ministra Genscherja 30. septembra z balkona baročnega dvorca, s katerim je vsem navzočim zagotovil svobodno izselitev na državno ozemlje ZRN, ni bil primeren za to, da bi umiril položaj. Kaj je to konkretno in vidno pomenilo za zlato Prago, postane vsaj približno jasno v prispevku tiskovne agencije ČTK z dne 4. oktobra 1989:

Zbiranje državljanov NDR v veleposlaništvu Zvezne republike Nemčije in pred njeno zgradbo je naredilo nevzdržno situacijo tudi na ozkih uličicah majhne strani. Na parkirnih prostorih, na robu cest, še celo na pločnikih, je stalo več sto avtomobilov z registrskimi tablicami NDR in oteževalo mestni promet. /.../ Množica pred zgradbo veleposlaništva je oteževala prečkanje Vlasske ceste, ki je hkrati dovozna pot do bolnišnice v Petri- nu in vrhu tega vodi do stavb ministrstev in stanovanjskih hiš. /.../ Dohodne poti do glavnega vhoda v veleposlaništvo

so proste, varnostni organi nadzirajo izključno varovanje javnega reda.

Češkoslovaški državljan, ki je ta prispevek prebral v listu *Rudé Pravo* ali v bralcu nekoliko bližjem *Lidové demokracie*, je natančno razumel, da se je njegova vlada zaradi odstranjevanja notranjepolitičnih problemov NDR znašla v precejšnji godlji. Po diplomatskih običajih je morala dostop do veleposlaništva pustiti neoviran, tako da je bil kaos, neposredno ob vznožju Hradčanov, vsak dan vnaprej na programu in opazen. Pogumni državljanji so izselitve voljnimi nemškimi družinami, ki so zmrzovale v hladnih nočeh, nosili vroč čaj, in vsakič, ko je avtobus ubežnike pobral in jih odpeljal v smeri glavne železniške postaje, da bi odkupili Genscherjeve obljube na obroke, so se naokoli stoječi pešci poslavljali z znakom "victory". Bili so očitvidci ogromnega merjenja moči med državno oblastjo in družbo, iz katerega je slednja vsak dan prihajala močnejša. Ker so državljanji ČSSR smeli v tem času potovati že relativno svobodno, se jim je lahko le sanjalo, da bi bila točka spora v pri njih pričakovani razpravi povsem drugačna: diktatura ali demokracija.

Češkoslovaška demokracija je bila v predvojnem času precej odmaknjena od popolne državne tvorbe. Predvsem nacionalnega vprašanja, kolektivnih pravic manjšin, pa tudi enakopravne federacije državotvornih republik polovic, ni nikoli zares razumela, kaj šele, da bi podala smiselne nastavke za rešitev, kar se je posebej tehtno odrazilo ob njenem razpadu 1938. Liberalno, kozmopolitsko filozofijo ustanovitelja države T. G. Masaryka je pretkani in makiavelistično navdahnjeni Edvard Beneš zelo kmalu prenesel v prakso, ki je od upravičenega razočaranja zaradi države zahodnih demokracij, izdajstva Češkoslovaške z Münchenskim sporazumom 1938, vodila v pogubno koketiranje s stričkom Stalinom. Kljub temu je prva republika (1918-1939) za češkoslovaške zanamce postala ideal svobodnjaško-demokratske ureditve, ki je s čedalje večjo krizo komunističnega sistema vedno bolj dobivala oblike realne utopije.

Tako je imelo vodstvo razsute KP sleherni razlog, da zgodovinski jubilej, polovičarsko v praznik povzdignjeni 28. oktober, obravnava s strahom.

Provokativni shod poveličevanja T. G. Masaryka in njegove meščanske države, tako je poročilo notranjega ministrstva poimenovalo opozicijsko zborovanje, je potekalo po običajnem scenariju z vodnimi topovi, gumijevkami in neuradnimi sodelavci. Novo je bilo kajpada izčrpno poročanje medijev, celo kadar je v njem kar mrgolelo slovničnih struktur, ki so bile, kot da bi si jih izposodili od sovjetskega političnega leporečja: *V soboto popoldne je približno tri tisoč oseb na Vaclávvovem trgu in drugih krajih središča glavnega mesta poizkušalo kaljenje javnega reda ob nacionalnem prazniku naše domovine, 71. obletnici nastanka Češkoslovaške. Udeleženci protisocialističnih demonstracij so po pozivu mestne uprave in redarstva, naj razpustijo neodobreni shod in kraj zapustijo, še okrepili svojo agresivnost. /.../ Za izpeljavo od uradnih odstopajočih različnih akcij so poklicali Charto 77 [sedaj nič več "tako imenovana"] in druge ilegalne skupine, in sicer s posredovanjem zahodnih medijev, predvsem radijskih postaj Radio Free Europe in Voice of America, ki sta zavoljo svoje intenzivne propagandne dejavnosti postali soorganizatorici ... /.../ Ranjeni so bili trije policisti in sedem demonstrantov.*

Partijske živine, v vsakem primeru iz generacije "normalizacije", se zaradi sovjetske perestrojke niso čutile dolžne storiti nikakršnih korakov. Ključni stavek tukaj je formuliral sekretar CK Jan Fojtik: *Čemu naj bi iz majhnih težav delali velike? Če kdo reče, da stojimo v luži, morda to pomeni, da bi želeli stopiti v še večjo lužo?* Prispodoba z lužo spominja na sloviti stavek Kurta Hagerja, da menjava tapet pri sosedih ni noben razlog za to, da bi sami tapecirali. Sicer je drzna izjava glavnega ideologa SED-a izvirala iz leta 1987, medtem pa se je pisal oktober 1989. Fojtik in z njim vsi starci politbiroja so se kljub temu vedli presenetljivo optimistično: *K sreči nas nič ne sili, da bi kmalu pogledovali za rešitvijo. Občutek za čas? Od kod pa naj bi ga pridobili?*

Vse življenje so se namreč ravnali izključno po stolpni uri v Kremlju.

Poleg tega so se množili znaki, da Moskva nima več nobenega interesa po nadaljnjem obvladovanju te garde. Gorbačovovi sodelavci, med njimi glavni svetovalec Vadim Medvedjev, vodilni ideolog Aleksander Jakovljevič in sovjetski veleposlanik v Pragi, Viktor Lomakin, so češkoslovaške kolege opominjali, naj se kaj naučijo iz poljske, madžarske in navsezadnje – zdaj pa je že bilo tako daleč – vzhodnonemške krize in stopijo v sovjetsko lužo. Toda drugače kot v omenjenih državah je bilo tukaj nemogoče oblikovati ekipo perestrojke, in to ni bil noben čudež: politične reforme so za gospodarje na Vltavi pomenile povratek k Dubčku in k za vsakega izmed njih za vedno prekleti reformni pomladi. Sovjetski partijski šef je dobro vedel, da je bila sprava med prenovitelji iz 1968 in "možmi 21. avgusta" nemogoča. Kljub večkratnim lažnim izpovedim v prid Jakeševim možem je v njih videl le nadute, kot beton trde sovražne betice, kakor se je izrazil v najožjem krogu tovarišev v začetku januarja 1989: *Našo perestrojko tam na smrt sovraži [...] celotna banda, ki je 1968 prišla na oblast in jo je potem podpiral Brežnjev [...] Ona je prerokovala našega propada.* Tu je bila politika Moskve relativno preprosta: kar najnatančneje so se informirali o vsakokratnem položaju pri lokalni agenciji KGB, gojili neformalne stike z vsemi strujami v partiji in mirno čakali na dogodek, ki bi vodil h kolapsu politbiroja.

Šeste, k nacionalnemu vidiku usmerjene demonstracije so se odvale v petek, 17. novembra. Drugače kot pri prejšnjih obletnicah so slednje oblastniki posebno radi sprejeli, kajti povezale so se neposredno z antifašistično tradicijo. Novembra 1939 je prebivalstvo Prage protestiralo proti nemški okupaciji in ob spopadu z okupatorji je izgubil življenje študent Jan Opletal. Njegov pogreb je na Hitlerjev neposredni ukaz sprožil krvav golosek in vodil k zaprtju vseh čeških visokih šol na ozemlju protektorata. 1200 študentov je bilo zaprtih v koncentracijska taborišča. Ta

tragično-herojska tradicija praške mladine bi morala biti podkrepjena z mednarodnim dnevom študentov, posebno, ker je mednarodno združenje študentov pod komunističnim vplivom imelo svoj sedež v Zlatem mestu. Vsako leto so 17. november obhajali kot praznik. Pomen spominske slovesnosti je bil podoben tistemu v čast Liebknechtu in Luxemburgovi v NDR in je sodil k obredom, ki so sčasoma postali nekoliko zaprašeni, dolgočasni.

Uradne svečanosti so se odvijale popoldne v študentski četrti *Albertov*. Poleg organizatorjev partijsko-uradnega socialističnega mladinskega združenja so se tega dejanja udeležile tudi neodvisne študentske skupine s ciljem, opredeljenim na njihovem letaku, *da se ne le s pieteto spominjajo takratnih tragičnih dogodkov, temveč se izrekajo za ideal svobode in resnice. Kajti celo danes sta ta ideala ogrožena*. Njihovi transparenti z napisi *Jan Opletal = Jan Palach, Do božiča svoboda ali Hočemo novo vlado* so prebili dovoljeni okvir prireditve, vendar niso izzvali posredovanja policije. Morda je tudi to spodbudilo mladež, da se je odločila ostati skupaj. Del jih je spotoma obiskal, vendarle z uradnim dovoljenjem, osrednje pokopališče Slavín, da bi položil venec na grob romantičnega pesnika Karla Hynka Mache, umrlega 1836. (Macha je bil zavoljo žalostnih ljubezenskih pesmi kulturna figura praške univerzitetne mladine: v njegovo čast so študentje vsako leto enega pesnika med majskim praznovanjem razglasili za majskega kralja. 1965 se je ta imenoval Allen Ginsberg, toda malo pred njegovim ustoličenjem so ga oblasti prijele in izgnale iz dežele. Ginsberg je dogodku posvetil lepo, kljubovalno pesem z naslovom *Vrnitev majskega kralja*.)

Medtem se je približno 10 000 demonstrantov z rožami in svečami pomikalo vzdolž nabrežja Vltave v smeri mestnega središča. Pri Narodnem gledališču so zavili na *Narodni Trida* (Narodno cesto) in želeli iti preko zdaj neprometne Razkošne ceste do "Václaváka", kar je kratko ime za Vaclávov trg, kot je "Alex" vzdevek za vzhodnoberlinski Alexanderplatz.

Številni so se posedli po pločniku in na njem čakali, da bi lahko šli naprej. Lepa, ozka Trida s svojimi blagovnicami in prodajalnami se je počasi napolnila z mladostniki in se nenadoma izkazala za past. Bil je že večer, in ko so posebne enote notranjega ministrstva z vseh strani obkoljeno množico napadle z gumijevkami, tolkači in vodnimi topovi, je izbruhnila panika. Policisti, tako je poročal eden od številnih očitvidcev, *so začeli tolči vsevprek po glavah, v obraze, po trebuhih, po ležečih ljudeh. /.../ Ko sem takrat proti 22. uri ponovno šel na "Narodni", sem doživel srhljiv prizor: po cesti brez žive duše so posamič tekali naokrog zmedeni študentje in šepetali nekaj o pokolu*.

Očitno je bil zastraševalni učinek intervencije še večji od njene dejanske silovitosti. Redkobesedno policijsko poročilo je naslednji dan govorilo o 143 priprtih in omenjalo ob tem samo sedem ranjenih varuhov reda. Že zgovornejše informacije naslednjih dni so registrirale 38 v praških bolnišnicah oskrbovanih ranjencev, med njimi nekaj s pretresom možganov in zlomom ključnice. Beseda pokol, ki so jo vzbudile iz strahu porojene fantazije zadnjih mesecev, je bila gotovo pretirana. Prav študentje so lahko spričo takšnega napada komajda pomislili na kaj drugega kot na krvoločni obračun s svojimi soborci na pekinškem Trgu nebeškega miru, kar je bil dogodek, ki je v češkoslovaških časopisih KP nosil pozitivno obeležje. Če še dodatno upoštevamo živčno napetost uličnih spopadov nevajene mladine, obstaja vsaj psihološka razlaga za nastanek skrivnostnih govoric o smrti.

Pozne oddaje zahodnih medijev so priskrbele informacijo, da naj bi med spominsko slovesnostjo za 17. november življenje izgubila vsaj ena oseba: Martin Šmid, študent matematično-fizikalne fakultete Karlove univerze. To vest je posredoval disident Peter Uhl, osemindesetletnik in soustanovitelj Charte 77, ki se je v tem času ukvarjal s tem, da bi ustanovil neodvisno poročevalsko agencijo. Uhl novice očitno ni mogel preveriti in se mu je zdela verodostojna. Naslednji

dan je célo mesto žalovalo za mlado žrtvijo. Na domnevnem kraju smrti so nasuli cvetje in prižigali svečke. Smrt Martina Šmida v segretem ozračju ni zgrešila svojega učinka. Radikalizirano zastopstvo študentov je v soboto, 18. novembra, razglasilo časovno neomejeno stavko, dokler ne bodo izpolnjene naslednje zahteve:

1. Celovita preiskava brutalnega policijskega posredovanja zoper miroljubne demonstrante 17. novembra.
2. Objava imen odgovornih.
3. Prenehanje vsakršnega kazenskega pregona udeležencev demonstracij.
4. Začetek dialoga med vsemi sloji družbe.

Študentskemu ultimatu so se isti dan pridružili igralci in do nadaljnjega odpovedali sleherno predstavo v svojih gledališčih. Namesto tega so svojo publiko povabili k javnim diskusijam. Še dan kasneje so ustanovili dvanajst opozicijskih skupin, ki jim je načelovala *Charta 77*, v gledališki dvorani kluba Činoherni pa *Državlanski forum* (Občanské forum), krovno organizacijo za koordiniranje protestov. Sočasno sta v slovaškem glavnem mestu nastali *Javnost proti nasilju* in *Neodvisna madžarska pobuda*. Stavka se je v ponedeljek razširila na vse srednje šole v državi, in kmalu je opozicija vsa podjetja pozvala k dvourni prekinitvi del 27. novembra med 12. in 14. uro. V teh dneh je civilno gibanje razvilo dinamiko, kakršna se po navadi razmahne na predvečer revolucij.

Medtem je bil študent, za katerega so vsi mislili, da je mrtev, pri življenju, nič hudega sluteč in v neokrnjenem zdravstvenem stanju. Sicer se je udeležil študentskega zborovanja, vendar mu je uspelo malo pred zaporo "Narodne Tride" po eni izmed stranskih cest ubežati policijskim gumijevkam. Kar je deset let kasneje pripovedoval o posledicah, bi pristajalo vsakršni absurdni komediji: *Zanimivo je potem postalo šele naslednji dan, ko so začeli pripovedovati, da je bil nekdo ubit. Sam sem se tega dne odpravil v gledališče. Tam pa niso več igrali, ampak stavkali. In tam sem tudi jaz prvič slišal, da je*

bojda nekdo mrtev. No, in ko sem potem prišel iz gledališča domov, je moj oče tam že čisto razburjen čakal name in rekel, da je bila tu policija in da so spraševali po meni. Ko je želel vedeti, kaj se je pripetilo, so mu policisti dejali: Vključite radio Svobodna Evropa. Pa je prižgal radio Svobodna Evropa. In tam so poročali: študent matematično-fizikalne fakultete po imenu Martin Šmid je bil ubit med demonstracijami. Zakulisje afere Šmid je ostalo kljub temeljitim preiskavam do danes nerazjasnjeno in je vzrok najrazličnejših špekulacij.

Poleg tega je dejanska skrivnost tega 17. novembra v policijskem napadu samem. Če je bil partijski vrh pred pripetljaji, podobno kot v vseh poprejšnjih primerih, obveščen o načrtovanem pohodu policijskih organov in je bila solistična akcija notranjega ministrstva ali tajne policije tako rekoč neverjetna, je moral obstajati tudi neki načrt, da bi lahko "obravnavali" pričakovane posledice policijskega izvajanja nasilja, kakor so temu tedaj rekli na Madžarskem. Mar niso računali s tem, da je bilo ob moralnem porazu v tej bitki na "Narodni Tridi" (ki so jo "vojaško osvojili") na kocki nekaj več kot po dosedanjih fizičnih obračunavanjih?

Vsekakor je po 17. novembru nastopil paničen, kaotičen umik vladajočih, kakor ga ni bilo opaziti v nobeni drugi državi Varšavske pogodbe. Ob koncu tedna so hoteli še vedno vztrajati pri pravilnosti policijske intervencije, čeprav je slednjo poročevalska agencija ČTK že imenovala za *ostro posredovanje*. V ponedeljek, 20. novembra, je izšel komunike o razgovoru vladnega šefa Ladislava Adameca s študenti, pri katerem so se ti pritoževali nad *neutemeljeno silovitostjo* policije. 21. novembra je vladni predstavnik za tisk Milan Kašik izjavil, da bodo preučili vprašanje, ali je bilo posredovanje policije *položaju primerno*. 22. je bila uradna zveza novinarjev videti celo ogorčena zaradi praškega vmešavanja 17. novembra v miroljuben protest, 23. pa je mestni komite KP priznal, da je *imelo policijsko posredovanje v Pragi negativen učinek na položaj v celotni deželi*, in menil, naj se državno

tožilstvo pri preiskavi posvetuje s študenti. 24. je izšlo predhodno poročilo državnega tožilstva z nekoliko nepričakovanim zaključkom, da je šlo pri izgredih prejšnji petek za po eni strani neosnovan, po drugi strani pa tudi neustrezen poseg. Opozicija, ki je v tem trenutku demonstrirala že skozinskoz, je po vsem mestu organizirala fotografske razstave, na katerih so bile javno prikazane pretresljive slike policijskega nasilja.

Vrhu tega je režim trpel za kronično zamudo, kako te pripetljaje pojasniti. Iz perečega spopada izvirajoče zahteve so zakrivale dejansko grožnjo, resnično zgodovinsko razsežnost poraza. Ti ljudje, ki so poleti 1968 z vsakim kritičnim feljtonskim člankom v češkoslovaškem tisku zdrveli proti Moskvi, da bi terjali pomoč proti "kontrarevoluciji", so bili sedaj soočeni z opazkami, ki so merile naravnost na njihovo moč. Navsezadnje je *Državljanski forum* v prvi točki svojega kataloga zahteval *odstop politikov, odgovornih za invazijo 1968*. V to kategorijo so spadali vsi člani vodilnih teles v primeru, da so jih imeli več kot sedemdeset. Tudi kratko ogledovanje po sosednjih deželah jim je pokazalo, da so v zadnjih dveh letih skoraj vsi generacijski sodrugi utonili v pozabo, med njimi János Kádár, Erich Honecker, nedolgo tega Todor Živkov. Vsak od njih je še malo pred svojim padcem prejel obvezen bratski poljub reformam naklonjenega kremeljskega vodje.

Nekateri so skušali delovati tako, da bi bil nov teden nadaljevanje starega. Prezidij Slovaške komunistične partije se je v torek, 21. novembra, v posebni točki dnevnega reda ukvarjal z načrtovano izdajo zbranih del Klementa Gottwalda v slovaškem jeziku. Kaj so pričakovali od omembe tega imena, ki je spominjalo na najmračnejšo fazo socializma, na staliniistične montirane procese petdesetih let? Absurdno je ravno takrat potekal politični proces v sodni palači slovaškega glavnega mesta proti borcu za človekove pravice Janu Čarnogorskemu zaradi njegovega samizdatskega časopisa *Bratislavské Listy*. V vsej zmešnjavi okrog obtoženega jim ni bilo

mogoče očitati *prevratniške dejavnosti v smislu § 98/2 kazenskega zakonika*.

Kljub temu so strahovi preprostih tovarišev v osnovi dosegli tudi ministrski kabinet in sejne dvorane z oblazinjenimi vrati. Zgoraj omenjeni slovaški gremij se je ukvarjal z domnevnimi ali dejanskimi pismi državljanov, v katerih so ti izražali svojo zaskrbljenost glede *dejavnosti ilegalnih skupin*. Pri partijskem šefu Jakešu se je zglasila delegacija delavcev iz Kladnega, ki je *prosila za učinkovite ukrepe zoper sile, ki so povzročale napetost in si prizadevale za prevrat v družbi*. Zaskrbljen je bil videti tudi obrambni minister, armadni general Milan Vraclavik, obenem pa centralnemu komiteju zagotovil, da bi pripadniki Ljudske armade podprli partijo v njenih prizadevanjih normalizirati *zapleteno politično in socialno stanje ...*, kar je bila komajda pravilna izbira besed v deželi *normalizacije*.

Poleg praškega Václávaka je v teh dneh tudi bratislavski Trg slovaške narodne vstaje, okrajšano Námestie SNP, postal središče novega političnega življenja. Medtem so še druga češka in slovaška mesta poskušala biti vsaj malo deležna dih jemajočega prevratnega ritma. Pripomniti velja, da tednu češkoslovaške ulične demokracije od 20. do 26. novembra 1988 lepo vreme ni bilo naklonjeno. Napoved hidrometeorološkega inštituta Praga -Komořany je obljubljala le malo dobrega: *Na vreme pri nas bo vplivala hladna fronta s severa. V soboto in nedeljo bo močno oblačno s krajevnimi snežnimi padavinami. Najnižje temperature bodo med minus štiri in minus osem stopinjami, na izpostavljenih legah okoli minus deset stopinj, najvišje dnevne temperature med minus eno in plus tremi stopinjami*.

Zborovanja na Vaclávovem trgu so v tistih dneh opoziciji, ki ni najprej imela nobenega dostopa do medijev, omogočila, da so bili njeni privrženci vedno v gibanju in informirani. Sočasno so dovoljevali vladi, da je preko svojih posrednikov vzdrževala neformalen stik z državljani in imela na potek dogodkov vsaj malo vpliva. Primer tega je bil nastop Jiříja Bartoške pred več deset tisoč

demonstranti v torek, 21. novembra. Igralec, priljubljeni junak nanizank iz osemdesetih in te dni govorec *Državlanskega foruma* je o svojem pogovoru s predsednikom vlade Adamecom poročal, da mu je slednji zagotovil, da ne bo proti demonstrantom uporabil nobene sile, kar so udeleženci zborovanja sprejeli z aplavzom. Drugi priljubljeni igralec, Petr Burian iz *Činohernega kluba*, je posodil glas dokumentom *Državlanskega foruma*.

Nasploh je bila udeležba Talijinih svečnikov na teh mrzlih in obenem vročih dneh znatna, kar je bil pojav, ki je pred tem bodel v oči v Berlinu in pozneje v Bukarešti. Očitno so bili potrebni kot dobro znane in priljubljene identifikacijske figure, ki so v dogajanje hkrati vnašale element uprizarjanja. Njihova učinkovitost je bila zagotovljena, celo kadar osebno niso mogli biti prisotni, kot denimo legendarni Rudolf Hrušínský (igralec vloge Švejka, Barrandov, 1956), katerega radijski intervju, v katerem je pozdravil prenovitveno gibanje, je bil predvajan po zvočnikih. Veliko se je v teh dneh odvijalo na območju med glasbenim klubom *Lucerna Klub* in *Laterno Magico*. Navsezadnje je bil Vacláv Havel, glavni akter novembrskih dogodkov, sam dramski pisec z neštevilnimi stiki s praškimi gledališkimi boemi.

Kar se je v resnici dogajalo, je bilo vse prej kot gledališka predstava. Zmrzujoča množica na Václaváku s svojima gesloma "Svoboda za vse!" in "Svobodne volitve!" sprva ni mogla biti povsem prepričana, ali prijazno sporočilo oblastnikov bilo tudi samo igra, saj je ostala moč Ljudske armade, policije, tajne službe in brigad ljudske milice vendar nedotaknjena. Navsezadnje je ta dežela doživela nekaj neprijetnih presenečenj, ki so bile vse posledica rožnatih upov. In vendar so ljudje hoteli verjeti, kar je kazalo iz dneva v dan naraščajoče število demonstrantov. Evforija je bila še vedno v porastu. Ko sta 24. novembra z balkona založniške hiše Melantrich Vacláv Havel in Aleksander Dubček imela govor pred skupno 300 000 državljanji na Vaclávovem trgu, je bil to lep pokazatelj demokratične in

nacionalne kontinuitete med pomladjo 1968 in jesenjo 1989.

Dan pred tem je Dubček v Bratislavi nastopil pred občinstvom prvič po svojem strmoglavljenju aprila 1969. Začuda ni imel v svoji ožji domovini nobenega govora, ampak so namesto tega deset tisoči na Glavnem trgu prisluhnili filmskemu zvezdniku Milanu Křážku, ki je zborovanja teh dni moderiral prav tako kot disidentski župnik Vacláv Maly v Pragi. Posebnost demonstracij v slovaški metropoli pa je bila, da so se jih poskušale udeležiti uradne osebnosti. Tako je hotel podpredsednik vlade Štefan Murin pravzaprav prenesti pozdrave vlade "občinstvu proti nasilju" in obljubiti demokratizacijo, a ga je to izžvižgalo ali utišalo s klici kot "Prepozno!" in "Ne verjamemo vam niti besede!". Očitno je primanjkljaj verodostojnosti slovaškim funkcionarjem povzročal glavobole; o tem je med drugim pričala nenadna odločitev slovaškega kulturnega ministrstva o *odobritvi vseh igranih in dokumentarnih filmov, ki doslej niso bili dovoljeni, in takisto je zadevalo tudi pod posebnimi pogoji izpuščene knjige*. Besedi cenzura so se želeli skrbno ogibati.

V drugi polovici novembrskih tednov se je gibanje razrastlo že na vsa pomembna središča v republiki. Sedaj je bil Državlanski forum na vrsti, da predloži lasten, javnosti dostopen dokument, ki bi lahko usmerjal družbo in rabil kot izhodišče pri pogajanjih s centralo KP in vlado v Pragi. *Načela programa Novega foruma* so bila objavljena 26. novembra, dokaj pozno, če pomislimo, koliko prej so svoje ideje o demokratičnem modelu, za katerega so si prizadevale, na papir prelile opozicijske skupine na Madžarskem in Poljskem. Ob menjavi sistema je na Madžarskem že junija 1987 obstajala *družbena pogodba* demokratične opozicije, jeseni 1987 pa podoben dokument na Poljskem, tako imenovani *protikrizni pakt*.

"Načela" so vsebovala zahteve, kakršne so bile znane že iz programskih dokumentov civilnih gibanj drugod v vzhodni Srednji Evropi: pravna država, zagotovljene državljanске pravice, parlamentarna demokracija z več

strankami, soobstoj različnih oblik lastnine, socialna pravičnost, okoljevarstvo, odprava državnega nadzora nad kulturo, umetnostjo in znanostjo. V zvezi z zunanjo politiko je Državlanski forum poudarjal pripadnost ČSSR k Srednji Evropi, nujnost dobrih odnosov z vsemi sosedami in začasno vztrajanje pri članstvu v Varšavski pogodbi in SEV. Zavzemal se je za ohranitev Češkoslovaške kot federativne države ter kot tudi v bodoče enakopravne zveze obeh narodov in vseh narodnih manjšin. Kot predpogoj za izpolnitev programa je bilo predvideno, da bi se KPČ odrekla svoji z ustavo določeni vodilni družbeni vlogi, pa tudi svojemu medijskemu monopolu. Nič ji ni preprečevalo, da ne bi tega storila že jutri.

Dvourna splošna stavka, napovedana za 27. november takoj po zadušitvi študentskih demonstracij, je za obe strani delovala kot naravna meja, deadline v načrtu. Civilno gibanje bi moralo biti do tedaj zmožno pokazati vidne rezultate svojih pogajanj z oblastniki, da bi preprečilo upadanje energije množic. Komunisti so zasledovali dvojni cilj: želeli so zaključiti pogajanja med vlado in Državlanskim forumom z minimalno izgubo moči in hkrati z rošadami na partijskem vrhu ponovno učvrstiti njene vrste.

Demokracija shodov se je nadaljevala. Njena simbola sta bila majhen igralni zvonec in nad glavo privzdignjeni, žvenketajoči obročki za ključke. Oboje naj bi državno in partijsko vodstvo ob zaključku mandata opominjalo: "odhod", "zadnja runda" ali, naslovljeno direktno na generalnega sekretarja Jakeša: "Miloš, konec je s tabo!" Protest je imel ob vsej resnosti poteze šolskega udara, kot da bi učitelji v obupu nad pomanjkanjem discipline svojih učencev bežali iz razredov. Obenem je oblast, ki je razpolagala z vsemi instrumenti prisile, po incidentu na Narodni tridi delovala v glavnem pasivno, da ne rečemo: avtistično. Iz tega dvojnega postopanja sledil neobičajen pojav, ki je bil v zahodnih medijih označen kot "žametna revolucija" Očitno je ta oznaka ugajala češkoslovaški javnosti, kajti v domači besednjak jo je prevzela sočasno, v češčini kot

"sametová revoluce" in slovaško kot "žezna (pravzaprav "mehka") revolucija". Žametne so bile in ostale predvsem rokavice, s katerimi so obravnavali stare elite.

Ali je pojem revolucija ustrezen za najrazličnejše procese tistih dni, o tem bi se dalo razpravljati. Udeleženci so dogodke vsekakor doživljali kot revolucionarne; navsezadnje so od prvotne preproste zahteve, naj se preuči dejanje oblastniške samovolje, v roku nekaj dni prišli na menjavo sistema. Daljnosežnosti te odločitve so se morali zavedati najkasneje v soboto, 25. novembra, ko so izpeljali svoje največje zborovanje s tri četrt milijona udeležencev na ploščadi Letna. Kot kraj je bila Letna precej nabita s simboliko: že od 1948 so se tu odvijala uradna množična zborovanja, in tukaj je stal največji Stalinov spomenik v Vzhodni Evropi, dokler ga niso 1962 v nenadni nočni akciji skrivaj odstranili. Zastave s češko trobojnico so plapolale v ledenem vetru in državljani so poslušali Vacláva Havla in Aleksandra Dubčka, v katerih morda vendarle niso videli le protagonistov obeh zgodovinskih struj, praške pomladi in Charte 77, ampak tudi predstavnika češkega in slovaškega naroda, za katera je šla menjava sistema z roko v roki s ponovno pridobitvijo popolne suverenosti. "Zadnja runda" naj bi naredila konec tudi od 1968 trajajočemu zadrževanju 80 000 sovjetskih vojakov v deželi.

Po ploščadi Letna se je razlegal slavni song kantavtorja Jaroslava Hutke, ki se je vrnil iz izgnanstva. Drugače kot Wolf Biermann, ki mu je bila pot na veliko zborovanje 4. novembra zavrnjena, je ta bard na svoje pozno zadoščenje smel nastopiti pred množico. Pesem *Nameste* [Trg], spisana ob prepovedi nekega festivala v sedemdesetih letih, je temeljila na paralelizmih in je bila enostavna za petje.

Manj poetično od demonstracije na Letni je potekal sočasni plenum centralnega komiteja v prostorih partijske visoke šole. Na maratonskem zasedanju, ki je trajalo do druge ure zjutraj, so bili starci razrešeni časti oziroma so v skladu z običaji KP za to naklonjenost še celo prosili, in tako je nastal nov prezidij z

oseminštiridesetletnim moravskim poklicnim funkcionarjem Karlo Urbánekem na čelu. Kmalu za tem so v Prago prispeli telegrami z voščili šefov bratskih partij, od Gorbačova do Ceaușescuja, od severnokorejskega Kim Il Sunga do afganistanskega Nadžibulaha.

"Novi" je imel v soboto zvečer televizijski govor, v katerem je oznanil svoj program z neobičajnim sloganom "socializem brez napak". Ob tem se je vedel poudarjeno spravljivo in osebno: *Vse preveč smo se oddelili od ljudi, od resnic njihovega vsakdana, od njihovih dejanskih potreb in interesov. /.../ Na žalost smo marsikdaj dovolili tudi naravnim prenašalcem človeške usode, svojim pisateljem in dramatikom, da teh pomembnih znanj niso prenesli naprej. Zaradi tega vi danes žal niste na naši strani. /.../ Živimo v srcu Evrope, in kot vemo, se to srce nagiba k infarktu. Ne dopustimo, da naša domovina močnih demokratičnih tradicij hudo zboli.* Urbánekov nagovor, neke vrste poslovilni govor, ni bil nikakršna retorična mojstrovina. Pa vendar se zastavlja vprašanje, kje se je ta preprosti, nebirokratski govor skrival več kot polna štiri desetletja. So morali najprej izgubiti oblast, da so ga lahko ponovno našli?

V torek, 28. novembra, sta vlada in opozicija dosegli soglasje glede oblikovanja koalicijske vlade, v kateri bodo zastopani tako predstavniki komunistične partije kot tudi predstavniki drugih političnih strank [mišljene so bile "blokflavte"] in nestranski kandidati. Toda bistvena vsebina komunique se je navezovala na nekaj drugega: *Nadalje so se delegacije zedinile o tem, da bo zvezna vlada zvezni skupščini [parlamentu] ČSSR predlagala spremembo ustave ČSSR. Gre za naslednje člene ustave: člen št. 4 o vodilni vlogi komunistične partije Češkoslovaške v družbi, člen še. 6 o položaju Narodne fronte [Ljudske fronte] in člen št. 16 o odnosu marksistično-leninistične ideologije do kulturne politike, do vzgoje in izobraževanja. Člen št. 4 naj bi bil izpuščen, v členu št. 6 bi bila izpuščena vodilna vloga partije v Narodni fronti, člen št. 16 se prav tako izpusti. Kulturo in pouk naj vodijo edinole znanstveno védenje in načeli človečnosti in humanizma. Enakim možnostim*

pogodbenikov je šla na roko obljuba ministrskega predsednika Adameca, *da bodo za delovanje Državljskega foruma prepustili prostore.*

Včasih se je moralo civilno gibanje na višku svojega razmaha umakniti na zasebne kvadratne metre. Njegova prva tiskovna konferenca za domače in inozemske novinarje se je odvila v nedeljo zvečer 26. novembra v *Laterni Magici*. Na mondeni odrski svetlobi so sedeli vodilni disidenti in bodisi spontano bodisi improvizirano pripovedovali o svojih prihodnjih načrtih in idejah. Šlo je za svobodne volitve, katerih datuma niso mogli navesti zavoljo dostopa opozicije do medijev in zaradi predstave *Državljskega foruma* o samem sebi. Havel je bil tedaj še mnenja, da iz zborovanj nastalo gibanje ni imelo namena ustanoviti politične stranke; še več, z nastankom neodvisnih strank, sindikatov in klubov bi postalo odvečno.

Od kramlajočega tona borcev za človekove pravice je opazno odstopal zgoščeni, prehtani govor takrat v javnosti komaj znanega ekonomista dr. Václava Klauza. Klaus je bil sodelavec Prognostičnega inštituta Akademije znanosti, ustanove, ki naj bi polovičarsko začeti gospodarski reformi iz osemdesetih, kot je znano, neuspešno, pomagala na noge. Zdaj je našel presenetljivo dobrohotne besede za dosedanjo gospodarsko politiko vlade: *Po mojem mnenju ima Češkoslovaška po zaslugi svoje preudarne politike boljšo izhodiščno osnovo za reforme kot sosednje države. Naš zunanji dolg je relativno nizek. Erozija gospodarstva je pri nas manj dramatična kot v teh deželah. Teh relativnih prednosti ne smemo izgubiti ... Potrebujemo pametno delujočo vlado, ki ne bo dopustila nobene hitre inflacije, nadaljnega zadolževanja ali večje brezposelnosti. Njegove besede o naravi še vedno obstoječe oblasti so morale v ušesih njegovih kolegov, disidentov, zveneti čudno: Dozdajšnji politični sistem ni bil čisto monoliten. Vlada je imela na razpolago določeno avtonomijo, in to je potrjeval sedanji položaj. To je bil razločen zagovor kontinuitete.*

Zvezna skupščina je vzela razkroj komunističnega monopolnega položaja soglasno na znanje, natanko tako, kot je pred več kot štiridesetimi leti sprejela nasprotno. Minil je samo en mesec in tedaj še 70-odstotno komunistični parlament je za svojega predsednika izbral odpadnika Aleksandra Dubčka, ki so mu v tej stavbi in deloma isti poslanci 1969 mandat odvzeli. Čez en dan je visoko ljudsko predstavništvo državnega sovražnika št. 1 osemdesetih, Vacláva Havla, izvolilo za predsednika države, potem ko je njegov predhodnik Gustav Husak odstopil. Tudi to glasovanje je bilo soglasno.

"Havel na hrad!" - Havel na grad! To je bil poziv ulice, ki je meril na to, da je nezrelo demokracijo treba okrepiti z moralno težo avtentične osebnosti sodobne zgodovine. Ko je 29. decembra zjutraj kmalu po deseti uri Vacláv Havel ob zvokih pozavne iz nacionalne opere *Libuša* Bedřicha Smetane stopil v Vladislavovo dvorano, nekdanjo prestolno dvorano čeških kraljev, da bi zaprisegel, se je ta trenutek nedvomno štel za največjega v letu 1989. Novi graščak Hradčanov je kar nekaj časa obvladoval naslovnice svetovnega tiska. Hvalnice njegovi "civilni", štorasti, nepolitični naravi pri opravljanju visoke državniške časti so bile od časa do časa že čisto na meji političnega kiča. To je pomembno poudariti, ker so njegovi dejanski dosežki na čelu tretje republike kasneje naleteli na nadvse upravičeno kritiko. Toda trajne vrednosti je njegovo demokratično prepričanje brez okraskov, sestavni del njegove osebnostne strukture.

Havlovo obdobje je pomenilo predvsem zaključek mračnega poglavja češkoslovaške

povojne zgodovine. Potem ko so decembra 1989 vlada ZSSR in vzporedno k tej še Bolgarija, Madžarska in Poljska invazijo iz 1968 obsodile kot napačno in protizakonito, je bil februarja 1990 objavljen sporazum o umiku sovjetskih čet do julija 1991.

Jeseni 1989 še enotno delujoča opozicija se je pričela pred prvimi svobodnimi parlamentarnimi volitvami krhati. Zmagovalec je bil po celotni deželi *Državljanski forum* s 53 odstotki volilnih glasov. Druga najmočnejša stranka so postali komunisti s 13,6 odstotka – šlo je za sicer edino KP v vzhodnem bloku, ki je že pred vojno dosegla uspehe v okviru parlamentarnega sistema (na volitvah 1929 je dobila 10,2 odstotka, 1935 pa 10,32 odstotka glasov volivcev). Na Slovaškem si je partnerska organizacija češkega civilnega gibanja, *Javnost zoper nasilje*, priborila 32 odstotkov volilnih glasov. Toda drugo mesto je tu zasedla konservativna *Krščansko-demokratična unija* (19 odstotkov). Sledili sta desna populistična *Nacionalna stranka* (11 odstotkov) ter *Stranka za zastopanje interesov madžarske manjšine* (9 odstotkov).

Socialne napetosti, oblastniške spletke in neobvladana dediščina ne le komunistične preteklosti so privedle do tega, da se je okvir mlade demokracije za skupno življenje obeh narodov izkazal za pretesnega. K sreči se je cepitev države izvršila po mirni poti in njene posledice je bilo moč deset let pozneje relativirati s sočasnim pristopom obeh republik v EU.

Prevedel: David Prajnc

1. Prevedeno po: György Dalos, *Der Vorhang geht auf* (München: C. H. Beck, 2009), 172-204.

"Nebeško kraljestvo je podobno trgovcu, ki išče lepe bisere.
Ko najde en dragocen biser, gre in proda vse, kar ima, in ga kupi." (Mt 13,45-46)
Sveta dežela - Galilejsko jezero (foto: Janez Oblonšek)

GYÖRGY DALOS

Romunija: revolucija ob grobnem hladu¹

V ponedeljek, 18. decembra 1989, tik pred poletom v Teheran, je dal predsednik Nicolae Ceaușescu intervju za angleški poluradni dnevnik *Tehran Times*. Protokolarni priložnosti primerno je novinar najprej poizvedel po cilju potovanja, nato je ugotavljal obiskovalčevo stališče do bližnjevzhodnega vprašanja, naposled paje pogovor nanesel na temo Romunije.

VPRAŠANJE: Gospod predsednik, na mednarodni ravni se tako ocenjuje, da je Romunija pod Vašim vodenjem v svojem ekonomskem in socialnem razvoju izjemno napredovala. Natančneje orišite uspehe, ki jih je dosegla Romunija.

ODGOVOR: Romunska industrija danes proizvede 145-krat več (sic!) kot pred 45 leti, od tega 128-kratno rast od IX. kongresa partije. Nacionalni dohodek se je dvignil za več kot 40-krat, od tega od IX. kongresa partije približno za 33-krat. Na tej osnovi je bilo mogoče doseči, da smo marca tega leta v celoti poplačali tuje dolgove. S tem je naša dežela prvič v zgodovini postala tako politično kot tudi gospodarsko popolnoma neodvisna ...

Potem ko je predsednik ob svojem državnem obisku vnaprej omenil to nenavadno deklaracijo o neodvisnosti, se je na letališču Otopeni pri Bukarešti poslovil od svoje žene in

najožjih sodelavcev in se povzpel na posebno letalo, ki je ob 8.30 zapustilo deželo v smeri Irana. V tem trenutku se je moral popolnoma zavedati tveganosti svoje odsotnosti, kajti za sabo je pustil nemirno deželo, v kateri so številne sile hotele postaviti pod vprašaj celo nadvse opevane pridobitve še iz časa IX. kongresa partije, dobe Nicolaea Ceaușesca, ki se je pričela jeseni 1965. Ceaușescovo sklicevanje na njegove zasluge za povračilo tujih dolgov kot edinstvenega nacionalnega dejanja osvoboditve je zvenelo groteskno tudi za takratnega bralca časopisov: 11 milijard dolarjev visoko posojilo, ki ga je karpatska dežela od leta 1982 začela vračati zahodnim bankam, je bilo v slavni Ceaușescovi dobi pravzaprav šele najeto. Dejstvo, da je bilo velikodušno odobreno, je bilo povezano z diktatorjevimi upapolnimi začetki. Svobodni svet je zelo cenil zunanjepolitični pogum ljudske republike v poznih šestdesetih. K temu je spadala vzpostavitev diplomatskih odnosov z Zvezno republiko Nemčijo pa tudi ohranitev le-teh z Izraelom, ko so Sovjetska zveza in njene zaveznice po šestdnevni vojni pretrgale vsakršen stik z judovsko državo. Naposled je Romunija zavrnila udeležbo pri invaziji Varšavske pogodbe proti ČSSR avgusta 1968.

Ti pomembni avtonomni koraki, ki so sledili romunski zunanjepolitični tradiciji hitre menjave front, so bili jamstvo za dolgotrajno naklonjenost Zahoda.

Ugodno situacijo, ki je za deželo izhajala iz napetosti med Vzhodom in Zahodom, je romunska diplomacija znala razširiti v prav poseben položaj. Ljudska republika, tako po ozemeljski velikosti kot tudi po gostoti prebivalstva še najbolj primerljiva s Titovo Jugoslavijo, je prav tako vedno bolj opravljala vlogo stičišča med svetovi. Posnemali so tudi "mirovne misije" maršala Tita: Ceaușescova raztegnjena potovanja in gotovo tudi s tem povezani stroški bi bili povprečni velesili v čast. In medtem ko je dal nekakšno nevtralnost svoje dežele slaviti po vseh kontinentih, se je v metropoli Bukarešti vsakodnevno sprejemalo državne in vladne šefe, ministre ali vsaj novo imenovane veleposlanike, tako da je bil znaten del romunskih dnevnikov napolnjen z diplomatskimi novicami, pozdravnimi telegrami in zdravnicami. Neodvisno od dejanske vrednosti teh najraznovrstnejših aktivnosti, ki so segale od Anglije do Toga, od Japonske do Peruja, so te služile temu, da so partijskega šefa v domačem tisku slavile kot državnika svetovnega renomeja.

Ceaușescov kult osebnosti se je razvil v začetku sedemdesetih in je sledil vzorcu kulta, ki so ga utelešali Stalin, Mao in Kim Il Sung. Nadel si je vzdevke, kot sta Sin sonca ali Genij Karpatov. Njegovo ime je bilo vsak dan po vseh časopisih omenjeno do tridesetkrat in pri množičnih zborovanjih je bil deležen javnega čaščenja, ki je segalo vse do ekstaze. Poeti so pesnili hvalospeve v njegovo čast, njegova dela so izhajala v usnjeni vezavi na ročno izdelanem papirju, njegovi portreti pa so krasili vsak osrednji prostor še v zadnjem romunskem naselju. Da je bilo samopoveličevanje popolno, je bila v rituale vključena tudi žena Elena. Tovarišica, kot so jo vsepovsod naslavljali, po poklicu kemičarka, je v javnosti veljala za znanstvenico št. 1 in bila povzdignjena na najvišje organe oblasti. Diktatorjeva brata in predvsem sin Nicu Ceaușescu so

opravljali pomembne funkcije v državnem aparatu, s čimer je vladavina klana dobivala značaj dinastije. Istočasno se je moderno čaščenje malikov ob ohranitvi komunistične retorike združilo s poudarjanjem nacionalnega: simboli, kot sta žezlo in vladarsko jabolko ali od predvojnega diktatorja Antonesca prevzeti naziv *Conducator* (Vodja), naj bi podčrtali kontinuiteto z vladavino Štefana Velikega ali Mihaela Hrabrega. Ta naslonitev na velikoromunsko idejo je bila tendenčno naperjena proti vsem sosedam, s katerimi je Romunija v preteklosti bojevala etnične konflikte ali mejna vprašanja, torej proti Madžarski, Bolgariji in Sovjetski zvezi.

Poleg svetovnonazorskih vidikov je romunski kult osebnosti pomenil obliko izvajanja oblasti, ki je vodila k temu, da je odločitve s posledicami za življenje milijonov ljudi lahko sprejemala praktično ena sama oseba, in to brez vsakršne predhodne razprave. Naravnost deževali so dekreti, uredbe, odločbe in zakoni, ki so za sabo potegnili odločilne spremembe v vsakdanjiku in so vsi nosili isti podpis. Skozi življenje ljudi se je vlekla veriga državnega vmešavanja v področje zasebnega, začeniši z rojstvom. Vsakovrstna kontracepcijska sredstva so bila prepovedana. "Socialistični družinski model" je od enega zakonskega para pričakoval štiri otroke, neodvisno od tega, ali so obstajali ustrezni socialni predpogoji. Splave se je z *dekretom 770/1968 o prekinitev nosečnosti* označilo za kaznivo dejanje in se jih je pregnalo z drakonskimi kaznimi tako za zadevne ženske kot tudi udeležene zdravnike. Po tem dekretu so ženske, ki kljub temu niso videle nobene druge poti, po pravilu izročili šušmarskim mazačem; spričo težavnih higienskih razmer je stopnja umrljivosti zelo poskočila. K temu je bilo treba prišteti še celo generacijo nezaželenih otrok, tako imenovanih dekretnih otrok.

Državi ni bilo za nič vseeno – zanimala se je celo za oblike medsebojnih stikov med ljudmi. *Zakon št. 29/1977 o obliki naslavljanja v odnosih med državljani Socialistične republike Romunije* je čez noč preobrazil več kot dvajset

milijonov ljudi v tovarišice in tovariše, ne da bi ti pristopili h KP. Nagovori kot "Gospa X" ali "Gospod Y" so s tem uradno veljali za prepovedane. V petdesetih letih so tudi v marsikaterih drugih ljudskih demokracijah obstajali takšni predpisi, po letu 1956 pa le še v Albaniji Enverja Hoxhe. To je veljalo prav tako za vseobsegajoč nadzor nad vso literaturo, na primer z *dekretom št. 98/1983 o fotokopirnih napravah, razmnoževanju spisov in pisalnih strojih*. V njem je bilo določeno, da je bilo treba zaradi določitve vzorca pisave pristojnemu organu predstaviti vsako posamezno napravo za pisanje.

Prav tako k svetu izsiljenih državnih posojil zgodnjega stalinizma spada *zakon št.3/1982 o sodelovanju zaposlenih iz državnih gospodarskih enot pri vzpostavitvi sklada za ekonomski razvoj* – v prostovoljno obvezanost preoblečeno rezanje plač v korist državne zakladnice. Tovrstne žrtvene darove so med drugim porabili pri izgradnji monumentalne palače v središču Bukarešte, tako imenovane Hiše ljudstva, Ceaușescovega najljubšega projekta. In da državnopožrešnost po denarju ni imela na piki le denarnic, ampak tudi želodce državljanov, lahko v pravni romunščini beremo *sklepu velike narodne skupščine št. 5/1984 o odobritvi programa za znanstveno prehranitev prebivalstva*. Z nenadnim in radikalnim raciniranjem živil je dieta, ki so jo priporočali za blagodejno, porabo živil omejila domala na raven vojnih časov. S pomočjo drugih uredb je bilo moč na lepem "zaradi neurja" prekiniti promet z osebnimi avtomobili, daljinsko ogrevanje pa zmanjšati na minimum, tako da je sobna temperatura pozimi padla na dvanajst stopinj Celzija. S pomočjo nekega člana so varčevali pri stanovanjski razsvetljavi in nedeljo razglasili za delavnik. Nazadnje so bili tuji gostje po dekretu obvezani brez izjeme prenočiti v hotelih, celo kadar so glede bivališča imeli na voljo sorodnika v prvem kolenu.

To vse so ljudje s potrpežljivostjo prenašali, prvič, ker jih je bilo strah – četudi ne zmerom za življenje in telo, pač pa za osebno svobodo.

Živeli so vendarle v državi, v kateri je lahko enormni varnostni aparat tajne službe Securitate s svojimi sto tisoč špiclji prodril v sleherno nišo. Drugič, svojo potrpežljivost so črpali iz dejstva, da je v tej deželi poleg uradnega pogosto obstajal tudi neformalni nivo in da je podkupljivost uradnikov prispevala k temu, da so se vse prestroga pravila vsaj malo zrahljala. Prepovedi zasebne nastanitve tujcev se je na primer množično izogibalo tako, da si v hotelu dal proti primerni naptini izstaviti pravi račun. Tretjič je vsako potencialno bojaželjnost proti tiraniji že v kali zatrla iluzija brezplodnosti: vse je kazalo na to, da bi nevzdržne razmere neogrevanega socializma lahko trajale zelo dolgo. In le kateri smrtnik se želi boriti proti režimu, za katerega se zdi, da je bil vzpostavljen za vekomaj? Tako je državljanom ostalo, vsaj zdelo se je tako, le še dvomljivo zadovoljstvo, zbijati lačne šale o lastni bedi in pretrpelih ponižanjih. *Raztresena romunska gospodinja stoji s praznim nakupovalnim mošnjikom pred vrati svojega stanovanja in se sprašuje: "Sem pravkar hotela iti po nakupih ali sem že nazaj?"*

Naravnost presenetljivo je, da so na pustem odru javnega življenja obstajali akterji, ki so bili pripravljene prevzeti vlogo odpornika, za katero je bilo v Romuniji treba obupane telesne in duševne pripravljenosti na tveganje ter zelo veliko poguma. Načini preganjanja disidentov v Ceaușescovi dobi so bili raznoliki in natančno pretehtani. Razen šikanoznih pozivov "na razčiščevanje dejanskega stanja" in občasnih, vedno redkejših političnih procesov so te lahko tukaj poslali v psihiatrične ustanove ali pa te je sredi ceste premlatila najeta skupina pretepačev. Tudi grožnje s smrtjo so bile na dnevnem redu in ni manjkalo skrivnostnih avtomobilskih nesreč. Prenekatera protestna gibanja, tako na primer stavka rudarjev leta 1977, so se končala z izginotjem organizatorjev. Uporaba takšnih metod je daleč onkraj neposredno prizadetih krogov ustvarjala klimo pravne negotovosti in politične histerije. In ker je bilo za vsakim novim omejevalnim ukrepom, ponižanjem

in zastraševanjem moč zagledati upadli, brezbarvni Conducatorjev obraz z osladnim nasmeškom, se je odnos med njim in narodom postopoma izoblikoval v psihološko dramo, v kateri sta bila odkrito oboževanje in prikrito sovražstvo v ravnovesju.

Zatorej ne čudi, da so romunski varuhi človekovih pravic vse do zadnjega ostali izolirani. Resda je pisatelju Paulu Gomi spomladi 1977 uspelo zbrati 200 podpisov v korist svoji s *Charto 77* solidarizirajoči se iniciativi, vendar to dejanje, drugače kot v sosednji Madžarski, ni izoblikovalo nikakršne demokratične opozicije. Avtorja, že kot študenta obsojenega na več let zopora, so z grobimi triki prisilili, da je zapustil državo, in ga zasledovali še v pariškem izgnanstvu. Vendar je imel srečo: agent z naročilom za umor je imel očitno zadržke ali strah ubiti avtorja romana *Ostinato*. Namesto tega se je prostovoljno prijavil pri francoskih oblasteh in s tem leta 1982 povzročil za Bukarešto skrajno neprijeten diplomatski škandal. Naslednji zagovornik človekovih pravic, inženir Radu Filipescu, je leta 1983 razdeljeval letake proti kršitvam človekovih pravic – cela tri leta je zato sedel v zaporu v Aiudu in bil izpuščen šele po silovitih mednarodnih protestih. Visokošolska predavateljica Doina Cornea je prekršila za vse države vzhodnega bloka veljaven tabu s tem, da je svojo kritiko sistema oznanila naravnost preko oddajnika *Free Europe* – po izgubi svojega delovnega mesta in večtedenskem preiskovalnem zaporu je do konca 1989 ostala v hišnem priporu.

Posebno mesto v romunskem nestrinjanju je zavzemal delavec Vasile Paraschiviz Ploestija. Od 1946 je bil član KP, toda 1968 je iz razočaranja nad razkorakom med besedami in dejanji sistema zapustil partijske vrste. Odtlej je vznemirjal oblasti s svojimi "odprtimi pismi" in bil večkrat odveden napsihiatrijo, kjer so mu po sovjetskem vzoru potrdili "paranojo". Priključil se je Gomovi iniciativi in po ponovnem zaporu presenetljivo prejel dovoljenje za potovanje na zahod. Tam se je udeležil različnih konferenc in javno obsodil

romunske razmere. Ko so mu hoteli zaradi tega odvzeti državljanstvo, je organiziral kampanjo in dejansko dosegel, da je smel ponovno vstopiti v svojo državo. Ta trdoživni borec je v mnogočem spominjal na vélike ruske borce za človekove pravice, katerih zavzetosti se ni dalo zlomiti z nikakršnimi represalijami (na primer Anatolij Marčenko ali Pjotr Grigorenko).

Poleg naravnost mizerne navzočnosti disidentov so opozicionalci – na zahodu znani tudi kot številni "brezimni" – trpeli zaradi nezadostne pripravljenosti na konflikte umetniške in znanstvene elite. Ta z marsikaterimi privilegiji opremljena skupina v vzhodnem bloku je hotela, celo ob kritični držbi do režima, ohraniti poseben položaj v okviru uradne kulture – dobronamerne želje po izboljšanju, nacionalni patriotizem, golo bojazen in zavestno vsiljevanje je bilo tu med sabo težko ločiti. Književniki so bili svoj boj za svobodo besede in se veselili vsake zajedljive metafore, ki so jo lahko mimo cenzure pretihotapili v časopise ali knjige. Kolektivne akcije – tudi z izključno estetskim programom – so bile redkost.

Najpomembnejšo izjemo je predstavljala akcijska skupina Banat okoli Herte Müller, Richarda Wagnerja, Rolfa Bosserta, Gerharda Csejke, Helmuta Frauendorferja in Williama Totoka v Temišvaru zgodnjih sedemdesetih let. Ta generacijski projekt romunsko-nemških pisateljev je prevzel nekatere emancipacijske nastavke gibanja '68. leta na vzhodu in zahodu. Prelomil je tako s "strankarstvom" uradne nacionalne književnosti kot tudi s tradicionalnim nemškutarstvom in iskal stik z literarno sceno v obeh nemških državah. Po nekaj letih toleriranja s stisnjenimi zobmi so oblasti začele pravi lov na "kolovodje" s hišnimi preiskavami, aretacijami in prepovedjo publiciranja. Najhuje je doletelo Williama Totoka: bil je obsojen na osem mesecev zaporne kazni. S solidarnostjo starejših kolegov je bilo celo v miljeju z manjšinami komajda računati. Še vedno so imeli v kosteh zastraševanje s kronstadtskega procesa proti

pisateljem iz 1959 s kaznimi v višini od 10 do 15 let zavora. Tako je akcijska skupina Banat 1975 razpadla in skoraj vsi protagonisti romunsko-nemške književnosti, tega enkratnega evropskega fenomena, so prej ali slej pristali v Zvezni republiki Nemčiji. Usihanje romunsko-nemške književnosti je šlo z roko v roki z eksodusom resničnega in potencialnega bralstva: v osemdesetih letih je Ceaușescovo državo zapustilo skoraj 100.000 banatskih Švabov in transilvanskih Sasov. Poleg direktnega profita – Bonn je plačeval v povprečju 11.000 nemških mark "nagrade na glavo" po osebi – so se oblastniki od izseljevanja nadejali postopne homogenizacije tako imenovanih strnjeno prebivajočih narodnih manjšin. Toda izkazalo se je, da je največja ovira na tej poti dvomilijonska madžarska manjšina.

Madžarsko-romunski prispevek k opozicijskemu gibanju poznokomunistične ere je nastajal predvsem v samizdatovski reviji *Ellenpontok* (Kontrapunkti). Skupno devet številok tega v Oradei 1983 izhajajočega žurnala v obsegu 50–70 strani je vsebovalo poleg kritičnih informacij o življenju madžarske manjšine tudi opise socialnega in političnega položaja romunske večine. Tajna policija se je hitro vmešala in vse urednike – lirika Gézo Szócsa kot tudi publiciste Attilo Aro Kovácsa, Ilono in Károlyja Tótha – so običajna nagajanja že kmalu prisilila k izselitvi. V državi pa je ostal neki drugi disident: partijski funkcionar iz Targu Muresa, Károly Király, do l. 1982 član CK romunske KP, ki se z raznovrstnimi peticijami v zadevah manjšinske politike ni obračal le na partijsko in državno vodstvo, marveč tudi na Amnesty International. Leta 1979 jebila to na vsak način tvegana poteza, ki se ji je imel zahvaliti za svojo kazensko premestitev na čelo tovarne konzerv. Disidenti, znotrajsistemski funkcionarji in kritični pisci madžarske manjšine so lahko – kar njihovega državljankega poguma nikakor ne razvrednoti – v poznih sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih letih računali z določeno zaslobo iz Madžarske, deloma celo s strani uradnih krogov.

Tako in tako je bila za "titana titanov" zahodno locirana ljudska republika provokacija, s katero je imel še posebej težave. Ne povsem neodvisno od zgodovinske dediščine obeh narodov je med Madžarsko in Romunijo že v šestdesetih letih dozorel nekakšen vzorčni konflikt. Obe državi sta nosili zanosno oznako 'socializem', toda vsak popotnik je lahko, brž ko je prečkal mejo, ugotovil, da so državi drugo od druge ločevali svetovi. Ceste na Madžarskem so bile lažje prevozne, njive skrbneje obdelane, vasi bolj razsvetljene; v živilskih prodajalnah ni primanjkovalo blaga, v restavracijah se je dalo obilno jesti, v kinodvoranah so večkrat predvajali zahodne filme in dijakom ni bilo treba nositi uniform z identifikacijsko številko. Kontracepcija in splav sta veljala za zasebno stvar in razen ob državnih praznikih se ni izobešalo portreta voditelja in velikanskih transparentov. Ljudje so bili pripravljeni na pogovor in so pripovedovali o svojih prejšnjih ali načrtovanih potovanjih na zahod – vse to je dajalo videz neprisiljenega življenja, višje ravni svobode in civilne socialne olike.

Dasiravno je bilo tudi za madžarskim sijajem skrito veliko bede in za na ogled postavljeno liberalnostjo precejšnja nesvoboda, je imelo že površno srečanje z deželo na turiste z vzhoda podoben učinek, kot so ga občutili Madžari ob pogledu na Avstrijo. Ker je bilo prvi program budimpeštanske televizije v bližini 400 kilometrov dolge državne meje moč dobro sprejemati, je nastal predvsem za tamkaj živeče romunske države "berlinski učinek": tudi prebivalci glavnega mesta NDR so radi izrabljali možnost informiranja s pomočjo zahodne televizije, in v Transilvaniji, ki je televizijsko-tehnično spadala k "dolini nevednih", so časopisi in knjige iz Madžarske posredovali izvedljivo različico diktature – če kje, potem je v Romuniji neokusna metafora o "najbolj zabavni baraki v taborišču" lahko naletela na razumevanje. V vodenem prepiru med zgodovinarji osemdesetih so romunski ideologi, kot na primer Ion Lancranjan, na zid risali grozljivo podobo revanšistične

Madžarske. Toda romunske oblastnike je bilo resnično strah le madžarske manjšine, ki je v svojem romantično idealiziranem velikoromunskem pogledu na svet niso mogli nastaniti. Vendarle je šlo morda prej za naključje ali ironijo zgodovine, da se je iskra, ki je nazadnje povzročila uničujoč vsesplošni požar, vžgala ravno v večnarodnostnem Temišvaru.

Eden izmed množično proizvajanih odlokov in uredb romunskega vodstva je dosegel celo svetovno slavo. Šlo je za "sistematizacijo naselij", že desetletja voden projekt, katerega pospešeno izvedbo je Nicolae Ceaușescu oznanil na deželni konferenci ljudskih svetov (pravzaprav županov) 3.–4. marca 1988. Glasil se je, naj se od 13.000 vasi socialistične republike v naslednjih dvanajstih letih 6000 poruši kot "razvojno neperspektivne". Na njihovo mesto naj bi stopilo 558 tako imenovanih agro-industrijskih centrov, kjer bi v tri- do štirinadstropnih montažnih blokovskih stavbah vaščani našli nov dom. V ta stanovanja so lahko potem preselili tudi v velemestih živeče meščane. Kako naj bi naselja izgledala v podrobnostih, je pokazal že spomladi 1989 v uporabo predani center v okraju Ilfov – hišam so manjkali vodovodi in kurjava, stranišča so ležala zunaj stavb in k stanovanjski četrti pripadajoča infrastruktura sploh še ni bila zgrajena. Za prebivalstvo nujno potrebna samooskrba v vrtovi in živino sploh ni bila več predvidena.

Kar je zadevalo izvedbo umetno ustvarjene selitve narodov, je tako partija očitno računala z odporom prizadetih. V ta namen v zaupnem poročilu piše: *V programu sistematizacije naselij prevzema ljudska armada vidno vlogo, po eni strani iz gradnjo funkcionalnih območij, po drugi strani s sistematično selitvijo prebivalstva. Čisto v stilu zakonov iz dobe podložištva pa je sledeče navdilo: Sklicevanja na sorodstvena razmerja ne morejo biti noben razlog za to, da se družine v spreminjanju trdno določenih načel ne preselijo v njim dodeljene kraje.*

Resnici na ljubo moramo poudariti, da ta megaprojekt, s strani mednarodnih medijev zelo kmalu poimenovan "uničenje vasi", ni

bil nobena romunska posebnost. Tako so med drugim na Madžarskem v sedemdesetih letih pustili ugasniti tisoč majhnih vasi z odtegnitvijo razvojnih skladov in razkrojem infrastrukture. Izginjanje naselij kmečke življenjske oblike se je začelo v vzhodni srednji Evropi s kolektivizacijo in temu sledečim begom s podeželja. Kljub temu je bil bukareški prodor tisti, ki je v danem trenutku sprožil svetovno vstajo. Ugled države je padel na najnižjo točko. Celo na zahodu veliko opevana neodvisnost ni več pomagala: njeno zadnje zablestenje, romunska udeležba na po vsem vzhodnem bloku bojkotiranih olimpijskih igrah v Los Angelesu l. 1984, okronana s pravo točo zlatih medalj – vse to je pripadalo neki davno minuli dobi. Priobčenje načrtov za sistematizacijo je imelo za propad romunskega režima isti pomen kot množični eksodus turške manjšine v Bolgariji ali množični beg državljanov NDR. Tako ali drugače: državljani so se začeli premikati in so premaknili svoje države.

Evangelikičanski pastor župnije Temišvar, László Tókéš, se je 6. septembra 1988 s pismom obrnil na svoje cerkvene nadrejene in pozornost teh usmeril na nevarnosti, ki so zaradi napovedane sistematizacije vasi grozile različnim veroizpovedim. Predlagal je vpeljavo skupnega dialoga vseh v Romuniji domujočih cerkva z državnimi organi, da bi bili lahko kos problemom, ki bi izhajali iz množičnega preseljevanja. Pri tem je šlo v enaki meri za rušenje zgodovinsko dragocenega stanovanjskega kompleksa kot za pogoje dušnopastirske dejavnosti na novem prebivališču. Vsa naselja, v katerih so se nahajale stare cerkve, molilnice, pokopališča, samostani muzejske vrednosti kot tudi drugi arhitekturni spomeniki, naj bi bila dodeljena novim centrom. Ta kot pogajalska izhodišča postavljena vodila je Tókéš dopolnil z nekaterimi konkretnimi predlogi:

Vztrajali bomo pri tem, da se lahko verniki naselijo v centrih, ki ležijo blizu njihovemu prejšnjemu bivališču, da bi razdelitev prebivalstva prizadejala čim manj trpljenja. Vztrajati

moramo pri tem, da država namesto porušenih cerkva in župnij zgradi nove cerkve in župnije /.../. Za po tisoč duš eno cerkev in eno župnijo – to je povprečna številska meja. Posamezne verske skupnosti, občestva, morajo priti v novo bivališče kot celota, se pravi, da niso razdeljena. /.../ Voljo, želje in zahteve vernikov je treba sprejeti. /.../ V teku reorganizacije morajo biti prebivalstvu oziroma verski skupnosti posameznih naselbin dane možnosti alternativne izbire.

Naj so župnikove zahteve zvenele še tako upravičeno in logično – pripravljenost sprejeti tudi samo eno izmed njih bi z vidika države pomenila odpoved celotnemu projektu. Tókésov prodor je ciljal na razkrinkanje nečloveškosti načrta sistematizacije. Država se je odzvala z njej poslušno cerkveno oblastjo: škof Oradee, László Papp, je Tókésu najprej prepovedal dušnopastirsko delo v kulturi in z mladino, kasneje pa je hotel upornega pastora premestiti v odročno župnijo. Ker je ta pokornost odrekel, se je cerkveni predstojnik spomladi 1989 obrnil na sodišče, da bi Tókésa in njegovo družino pregnal iz župnije v temišvarskem mestnem središču. Duhovnik se je ob podpori faranov zoperstavil tudi odločbi sodišča, v ozadju katere je bilo moč razpoznati vnaprej domenjeno igro tajne policije. Zdaj so se v zadevo že odkrito vmešale posvetne oblasti. Oktobra 1989 je prisilno preselitev preprečila svarilna straža protestirajočih vernikov, ki se ji je pridružilo vedno več romunskih in nemških državljanov. Po večmesečni vojni živcev so se v soboto, 16. decembra 1989, policisti in vojaki pojavili pred župniščem in tam naleteli na približno 1000 demonstrantov.

Za Nicolaeja Ceaușesca in njegov najožji krog se je leto 1989 začelo povsem v znamenju zmagoslavja brez primere: 12. aprila je lahko, kot že omenjeno, pred plenomom CK RKP izjavil, da je Romunija vrnila vse v sedemdesetih najete kredite in razpolagala s presežkom trgovinske bilance v višini štirih milijard dolarjev. Istočasno so bile od Bukarešte odvisne še nekatere države s skupno dve in pol milijarde dolarjev v dolgu. Sicer je večina

od njih – Pakistan, Bangladeš, Mozambik, Zambija – sodila k najrevnejšim državam tretjega sveta. Da bi se izognile novemu zadolževanju, je država zdaj z zakonom prepovedala vsak najem kredita v tujini in s tem sledila zgledu Albanije – sicer je Tirana ta tabu že 1976 vpisala neposredno v ustavo.

Samozadostnost kot socialistični sen je bila prvotno odziv na sovjetsko ekonomsko izsiljevanje: Kitajska je že l. 1960 oznanila "ovedenje lastne moči", ko je Moskva z odpoklicem svojih strokovnjakov in z izstopom iz nekaterih velikih projektov državo pripeljala na rob propada. Politika Pekinga se je zaradi brezmejnih kitajskih resursov navsezadnje izkazala za uspešno; nasprotno pa je v sosednji Severni Koreji, ki je izolacionizem pod oznako "Juche" (beri Džuče = samostojnost) povzdignila v državno doktrino, ta praksa vodila k periodično ponavljajočim se lakotam. Velika beda Severne Koreje pa je bila povezana tudi z ambicioznim načrtom, da bi po kitajskem vzoru izdelovali lastno jedrsko orožje, kar je spet Ceaușescu opazoval z določeno zavistjo. Na omenjenem plenumu CK je zatrdil, da ima Romunija vse predpogoje, da lahko v doglednem času pristopi k atomskemu klubu, nakar se je temu vendarle iz čiste miroljubnosti odpovedal.

Očitno so se proporci v mišljenju bukarške kamarile dokončno premaknili. Spričo spremenjenega ekonomskega položaja so nastopali nasproti drugim državam naravnost šomoštrsko, ponujali svoj neverjetni podvig za model in obsojali vse poizkuse svojih sosed, vključno z ZSSR, da sanirajo gospodarstvo preko tržnih mehanizmov in da upoštevajo potrošniške želje državljanov kot izdajo socialistične stvari. Sama ta izjava je že bila understatement, če pomislimo, da so se v tem času vzhodnoevropski sistemi realno obstoječega socializma drug za drugim podirali kot domine, kar je Socialistični ljudski republiko Romuniji nujno moralo dajati občutek, da je zadnja domina. Strah pred to nesrečno vlogo je privedel do absurdnih reakcij. Ko se je avgusta 1989 na Poljskem spričo sodelovanja

Solidarnosti napovedala sestava vlade, je dal visoki romunski funkcionar opolnoči po Ceaușescovem naročilu k sebi poklicati poljskega veleposlanika, da bi mu jasno in glasno sporočil, da sprememba, ki se dogaja na Poljskem, ni nobena povsem notranjepoljska zadeva, saj da pomeni odpoved vodilni vlogi partije hud udarec za Varšavsko pogodbo. S to izjavo je romunsko vodstvo zavzelo stališče zloglasne Brežnjeve doktrine, proti kateri se je v sedemdesetih letih upiralo.

V tej situaciji se je romunska vlada na vse kriplje branila jemati resno signale od zunaj. Niti sklep OZN, ki jo je obsodil zaradi kršitev človekovih pravic in "sistematizacije vasi", niti vedno pogostejše priglasitve k besedi notranje opozicije niso mogli napraviti vtisa nanjo. Medtem se je kritično izrekel celo krog ljudi, ki si ne bi upal nikoli poprej, da je ravno s pomočjo medijev razrednega sovražnika oznanjal svoje drugačno mnenje. Preko zahodnih poročevalskih agencij so se sedaj prijavili k razpravi partijski veterani in nekdanji vodilni funkcionarji, med njimi Gheorghe Apostol, nekdanji šef komunističnega enotnega sindikata, Corneliu Manescu, bivši zunanji minister, upokojeni šef državnega zavoda za načrtovanje Alexandru Birladeanu in nekdanji glavni urednik partijskega glasila *Scinteia*, Silviu Brucan. Ti ljudje, ki so v različnih trenutkih kot žrtve Ceaușescove rotacijske politike prejeli svilene vrvice, so odločilno sodelovali pri grozotah petdesetih in zgodnjih šestdesetih in so si sedaj zase lastili vlogo opominjevalca v puščavi.

Tovariši so marca z "Gospod" naslovljenemu predsedniku postavili tri ultimativne zahteve: 1. *Kategorično in nedvoumno se izrecite, da boste opustili načrt sistematizacije vasi.* 2. *Ponovno vzpostavite z ustavo zajamčene državljanske pravice /.../. 3. Končajte izvoz živil, ki naš narod ogroža že v njegovem biološkem obstoju.* Verjetno iz istega konca je septembra prišel poziv organizacije, imenovane *Fronta narodne rešitve*: mogoče se da le še s Ceaușescovo odstranitvijo s položaja preprečiti, da se obup prebivalstva izteče v krvav socialni spopad.

Menimo, da smo v tragični slepi ulici romunske zgodovine prispeli v štiriindvajseto uro.

Medtem naj bi čisto zadnji XIV. kongres RKP še enkrat demonstriral moč in slavo vodje, ki so ga 23. novembra enoglasno in med dolgotrajnim vzklikanjem šestič ponovno izvolili za partijskega šefa. Tako in tako je bil rokovník zadnji mesec njegove politične kariere in njegovega fizičnega življenja natrpan z dogodki, ki so njega in ženo Eleno glede na po vsem svetu razširjeno odobravanje njegove dejavnosti lahko le potrdili.

20. september	Sprejem kitajske delegacije
22. september	Sprejem predsednika Demokratične ljudske republike Afganistan
24. september	Romunsko-iranska gospodarska pogajanja
27. september	Sprejem severnokorejskevojaške delegacije
29. september	Sprejem delegacije iz Zambije in Palestine
6. oktober	Obisk v Berlinu ob 40. obletnici ustanovitve NDR
7. oktober	Srečanje s Honeckerjem in Živkovom
9. oktober	Sprejem Jaserja Arafata
13. oktober	Sprejem Margot Honecker
19. oktober	Sprejem iranskega veleposlanika
23. oktober	Sprejem predstavnika Cipra
3. november	Knjiga Elene Ceaușescu izide v Siriji
10. november	Ceaușescova knjiga izide v Tanzaniji
11. november	Sprejem kitajskega zunanjega ministra
16. november	Intervju za tiskovno agencijo Prensa Latina
18. november	Intervju za kuvajtske časnike
27. november	Intervju z novinarjem iz Nigerije
2. december	Obisk v Moskvi, srečanje z Gorbačovom
5. december	Sprejem severnokorejskega zunanjega ministra
17. december	Intervju za časnik Tehran News

Že pozno zvečer 16. decembra so iz Temišvara v bukareško partijsko centralo

prispela vznemirjujoča poročila. Sicer je milici uspelo razgnati demonstrante pred hišo Lászlója Tórkésa in duhovnika skupaj z družino na silo odvreči v tisto odročno transilvansko vas, ki jo je mesece poprej izbrala cerkvena oblast. Toda reda ni bilo moč več povrniti in protest se je poslej obrnil proti diktaturi. V zgodnjih jutranjih urah se je s poveljem poslalo izredni štab in vojaške enote v mesto na Begi, ki so ga hkrati izolirali od zunanjega sveta. Bržčas so upali, da bodo lahko za zaveso te karantene upor prav tako v kali zatrli, kakor je to pred tremi leti uspelo ob delavskih nemirih v Brasovu. Kot edina možnost za preboj skozi izolacijo je ostal telefon; kajpak je Romunija takrat spadala k redkim evropskim državam, v katerih so navadni državljani znali avtomatično voditi pogovor le v lokalnem jeziku.

Toda oblastniki so bili opremljeni s sodobno telefonsko tehniko. Tako je lahko državni in partijski šef popoldne 17. decembra v okviru konferenčne povezave podelil neposredna navodila vsem okrajnim vodstvom, preden se je podal na pot v Teheran. Odlomki iz zapisnika tistega razgovora pričajo o odločenosti komunističnega vodstva, da naredi hiter konec upor in celo za ceno vsesplošnega prelijanja krvi.

CEAUȘESCU *Z vsa resnostjo vas opozarjam, da v Temišvaru še ni vzpostavljen red, ker je bilo storjenih nekaj nedopustnih napak. V prvi vrsti zaradi tega, ker so se enote, ki so bile za to določene, poslušile določenih ukrepov, neoborožene odkorakale in tako tudi niso bile v položaju, da se pogajajo. /.../ Zdaj sem vse poveljnike poslal v Temišvar, in že so tam. /.../ Dobili so tudi močno municijo. Izredno stanje vlada! Izdal sem ukaz za streljanje; svarilo je bilo izrečeno, in če se kdo ne pokori, bo ustreljen. /.../ Čisto jasno vse? Sprašujem tudi Temišvar, prvi komisar [mestnega komiteja RKP] naj odgovori. Tovariš Coman [generalmajor Ion Coman, v politbiroju pristojen za državno varnost], so častniki tam?*

BALAN [Radu Balan, sekretar okrožnega komiteja RKP v okrožju Temeš] *S tovarišem Comanom sva tukaj. Ukrepi za izvršitev Vašega*

ukaza so bili sprejeti. Častnikov ni tu, so pri milici.

CEAUȘESCU *Zakaj niso prišli v dvorano? Pre-nesite moj ukaz. Postopati morajo kot v bojnem položaju! Pokličite jih in jim predajte ukaz. Potem me z njimi povežite, da bom govoril z njimi.*

COMAN *Sporočam Vam, tovariš Nicolae Ceaușescu, da čelo treh kolon prodira v Temišvar. Imajo povelje za v center; izdal sem ukaz, naj streljajo.*

CEAUȘESCU */.../ Generali, ki sem jih poslal iz Bukarešte – kje so?*

COMAN *Odredil sem jim, naj se pridružijo kolonom. Vse organiziramo tako, kakor ste zaukazali.*

CEAUȘESCU *Ravnajte v mojem imenu in poročajte vseh 15 minut. /.../ Razumeli?*

COMAN *Razumeli.*

CEAUȘESCU *So druge skupine razumele, katere ukrepe morajo sprejeti? Še kakšne nejasnosti? Ne.*

Nejasnosti je bilo cel kup. Za zadušitev spontanega, od nikogar vodenega nezadovoljstva so posredovale štiri različne oborožene sile: milica, vojska, protiteroristična skupina USLA in Securitate. Različne oborožene organe je na kraju dogajanja skupaj držal generalpolkovnik Ion Coman, ki je utelešal "vodilno vlogo partije". V Bukarešti je nasprotno vojska sodila pod resor ministra za obrambo Vasilea Milea in njegovega namestnika Victorja Stanculesca, USLA je prejela svoje ukaze naravnost od Conducatorja, Securitate je bila podrejena generalu Iulianu Vladu in policisti so spadali pod pristojnost notranjega ministrstva. V tej zmešnjavi subordinacij in pristojnosti je Ceaușescu navadno odločal po svoji kvaliteti kot predsedujoči obrambnega sveta – kadar je že bil prisoten. Toda zdaj je vrhovni poveljnik z eno nogo že stal na rdeči preprogi Otopenija in ni svoje države zaupal nobenemu izmed zgoraj naštetih gremijev in odgovornih, marveč izključno soprogi Eleni in članu politbiroja Maneu Manescu.

Neizogibno se je postavljalo vprašanje: zakaj spričo pereče nevarnosti, ki jo je vseka-kor opazil, srečanja z ajatolo Rafsandžanijem

ni preprosto preložil bodisi obiska predčasno prekinil? Zagotovo je bila zanj strnitev vrst z islamsko republiko pomembna ideološko. Iran s svojo pozicijo "niti Vzhod niti Zahod" in trdovratnim uveljavljanjem nasproti ostalemu svetu se mu je v tistem hipu moral kazati kot kakšno bližnje duševno sorodstvo, pa tudi sodelovanje na področju petrokemije je bilo gotovo mamljivo. Drug preudarek, zakaj potovanja ni odpovedal, bi lahko bil, da bi to morda vendarle razlagali kot znak strahu in s tem šibkosti. Na vsak način gre domnevati, da je diktator še vedno upal na to, da bo eskalacijo dogodkov lahko zaustavil. Poleg tega je kljub svoji globoko zakoreninjeni nezaupljivosti še zmerom računal z lojalnostjo in natančnim izvrševanjem povelj svojih soborcev.

Verjetno so si na najvišjem zasedanju oblasti obetali, da bi v kratkem lahko stabilizirali položaj v izoliranem Temišvaru in do takrat čim dosledneje vzdrževali informacijsko blokado. Toda ravno ta načrt se je izkazal za popolno iluzijo. Popolne medijske blokade, ki je bila v petdesetih in šestdesetih letih še otročje lahka, konec osemdesetih ni bilo več mogoče uveljaviti. Tako je zadeva Temišvar že v ponedeljek, 18. decembra, obvladovala velike naslove svetovnega tiska in molk o tem je udaril nazaj proti cenzuri. Kako se je to godilo, je prepričljivo popisal v Brasovu živeči pisatelj in novinar Joachim Wittstock:

Že dlje časa nazaj mi je prišlo v navado, da sem zarana, preden sem vstajal, od 6.30 do 6.45 prisluhnil četrtturni romunski oddaji "Vocea Americii" [Glas Amerike]. /.../ Na ta način sem v ponedeljek, 18. decembra, prvokrat izvedel o strahotnih dogodkih v Temišvaru. /.../ V uredništvu [lokalnega časopisa Karpatski obzornik] nas je glavni urednik takoj zbobnal na zasedanje. Rekel je nekako takole: slišali ste, kaj se je zgodilo v Temišvaru (šef je predpostavljaj, da smo poslušali tuje postaje). In dalje: včeraj popoldne so me poklicali na okrožni partijski komite na radijsko konferenco z Nicolaejem Ceaușescum. Po državi je bilo razglašeno izredno stanje (sicer ne uradno). Noben urednik /.../ ni smel brez dovoljenja

zapustiti mesta. Več o dogodkih v Temišvaru /.../ glavni urednik ni hotel, mogel ali smel povedati, kljub tozadevnim vprašanjem.

Celo vrhovnim kadrom se je moralo skrivnostništvo zdeti neproduktivno, kajti osrednji tisk je objavil uvodnik pod naslovom *Za strogo upoštevanje in dosledno izvajanje državnih zakonov in sodnih odločitev*. Beseda Temišvar se v preobilnem tekstu ni pojavila niti enkrat samkrat, je pa zato v njem mrgolelo abstraktnih grozilnih gest kot: *strogo upoštevanje zakonov pod vsemi pogoji je temeljna dolžnost vsakega državljana /.../ Kdor se jim zoperstavlja, se ne podvrže pravno veljavnim sodnim odločbam, /.../ ga je treba z največjo strogostjo poklicati na odgovornost in kaznovati*. Vsakdo, ki je poslušal romunsko govoreče tuje postaje, je že slutil, kje in v kakšni obliki se je ta "največja strogost" prakticirala.

Pomembni udeleženci telefonske konference 17. decembra so na navodila reagirali bodisi pasivno čakajoč bodisi s pretiranimi reakcijami, tako na primer vodjev rodni sin, 37-letni Nicu Ceaușescu. Mož s slovesom plejboja, po poklicu sekretar okrožnega komiteja partije v Sibiuju, je hotel v živo prenašati očkovo konferenco, ko je v poprej spokojnem Sibiuju zvečer 17. decembra sklical zasedanje partijskega komiteja. Tam si je dovolil izjavo, ki je postala zloglasna: *Od tega trenutka naprej se nahajamo v vojnem stanju. Z vsemi enotami zavzemamo bojni položaj. Vsakdo izmed nas bo sprejel potrebne ukrepe. Vse mi poročajo /.../ Pojdite naprej brez pristajanja na diskusije. Zavzeli boste držo, ki vam je bila v sistemu dodeljena. Streljajte brez poziva! S tem pozivanjem k pokolu je šel sin še dlje od očeta.*

Vendar je imel mladi Ceaușescu malo več pojma o dejanski situaciji v državi kot stari, ki je vse do svoje smrti zanikal, da bi ljudem sploh lahko kaj primanjkovalo. Sibiujski lokalni paša je dobro vedel, kateri konkretni razlog so imeli meščani za svoje nezadovoljstvo: živeli so od obrokov lakote in zmrzovali. Medtem ko je vzel odobravoče v zakup prelivanje krvi, je istočasno dal svojim sodelavcem še eno drugo navodilo: *Razdelite*

jutri več mesa, masla in malo masti. /.../ Dajte od jutri naprej tri tone. Pšenica in koruza sta bili dostavljeni, tako da nimamo nobenih problemov. /.../ Do nobenih prekinitev v dobavi elektrike, plina in tople vode ne sme priti. Boljše ogrevanje je bilo morda še važnejše kot več hrane, kajti že tedne je vladal v Romuniji hud mraz: nočne temperature so padle kdaj pa kdaj na -12, dnevne vrednosti pa na -5 stopinj.

Morda se je Nicu Ceaușescu spričo svoje velikodušne koncesije nadejal učinka prese-nečenja: zjutraj izbruhne vojna in nihče ne gre tja; državljani so pokupili zaloge prodajalci z živili in mirno čepeli v svojih vse bolj ogre-tih stanovanjih, namesto da bi se udeleževali nesmiselnih protestov v strupenem mrazu. Lahko so šli tudi v kino – navsezadnje je bilo na kriznem zasedanju razglašeno: *predstave se ne ukinejo*. Na programu sta bila dva starejša ameriška hita, vsakodnevno po štiri predvaja-nja: v kinu Tineretului (Mladina) *Rocky – prilož-nost njegovega življenja* s Sylvestrom Stallone-om in v *Independenti* (Neodvisnost) *Milijon let pred našim štetjem* z Raquel Welch v glavni vlogi. Oba filma sta bila hudo zaželeni in vsekakor mamljivejša kot televizijski program v ponedeljek, 18. decembra 1989.

- 19.00 Večerna poročila
- 19.25 Dokumentarni trakovi
- 19.45 Okrogla miza: sklepi XIV. zasedanja partije
- 20.10 Folklor
- 20.40 Reportaža
- 21.00 Iz sveta kapitala
- 21.15 Delavska demokracija
- 21.35 Domoljubne pesmi
- 21.50 Nočna poročila

V prvem poskusu se je izjalovil načrt, da bi "največjo strogost" v Temišvaru obravnavali diskretno, še kasneje pa se je za problema-tično izkazala tudi bliskovita vojna zoper prebivalstvo. Pozno popoldne 17. decembra se je začelo streljanje na Opernem trgu. Rezultat je bil 58 mrtvih in 92 ranjenih, ne pa tudi konec protestov. Naslednjega dne je namestnik obrambnega ministra, general Victor Stanculescu, nad mestom razglasil

izredno stanje in dal med drugim blokirati telefonske povezave. Ker so spopadi tega dne terjali še več mrtvih in so svojci zaprosili za izročitev posmrtnih ostankov, se je vodstvo sedaj čutilo prisiljeno zabrisati sledi svojega delovanja. 40 trupel so v hladilnih vagonih mesnega kombinata COMTIM transportirali v Bukarešto in jih v tamkajšnjem osrednjem krematoriju upepelili. Akcijo je izpeljal policijski general Constantin Nuță, udeležen že pri zatrtju brasovskih delavskih nemirov, ki ga je kmalu po pošastnem transportu trupel v do danes nepojasnjenih okoliščinah doletela letalska nesreča s smrtnim izidom.

Celo 19. december ni prinesel nadejanega preboja. Deputacija sodnih uradnikov, ki je iz Bukarešte prispela zaradi priprave hitrega postopka proti "kolovodjem", je imela nehva-ležno nalogo: struktura aretirancev je dajala prav malo opore tezi, da naj bi bili nemiri v Temišvaru dejanje huliganov in madžarskih šovinistov. Izmed 832 prijetih oseb jih je 716 pripadalo romunskemu večinskemu narodu in zgolj 81 madžarski ter 19 nemški manjšini. Še manj verjetna je bila trditev, da naj bi se med priprtimi 16. in 17. decembra nahajali vodilni kadri oz. trdo jedro demonstrantov. Proti tej verziji je ne nazadnje govorilo dej-stvo, da protestna zborovanja v centru mesta niso pojenjala, vtem ko so vse te mnogokrat trpinčene uboge pare sedele v kleti policijskega zapora. Očitno se je fine pravnike iz prestolnice zaprosilo, da so preiskavam pred bodočim procesom dali kolikor toliko zakonit značaj.

Delavec Ioan Bindariu se spominja neob-ičajne spremembe pri ravnanju z ujetniki. Nedelja pozno zvečer: *Na dvorišču okrožne milice smo se morali predati, da bi nas lahko podleži s pendreki in brcami gležnarjev lažje obdelali. /.../ Major Bucur Bebe nam je odkrito grozil, da bi bil lahko to naš zadnji sončni vzhod. /.../ V ponedeljek so se začela zasliševanja. Na hodniku so nas zasuli v vprašani: Katera je tvoja veroizpoved, lopov? Reformirana? Si katolik ali si celo baptist? Kdo je član partije? Vse so natančno zapisali, potem pa nas ponovno zaprli v veliko*

sobo z ležišči./.../ Zaslíševanje se je nato v torek zamenjalo s hitrimi zaslíšanji, ki so jih z določeno naglico izvajali v sobi z devetimi državnimi tožilci hkrati. Zahtevali so pisne izpovedbe. To pot niso uporabili nobene sile. /.../ V sredo proti osemnajsti uri so nas naznanili, da naj bodo baje čim prej izpustili na prostost. En sam vesel tulež je bil odgovor. /.../ Potem ko so nam razlagali, da so demonstranti zahtevali in dosegli osvoboditev vseh političnih zapornikov, so nas, po štirideset zapornikov v enem tovornjaku, spravili iz zapora. Na Trgu svobode so nas izročili demonstrantom.

Ta srečen izid je bil očitno znamenje za to, da je oblastem počasi pojemala sapa. Vsekakor se že 19. decembra proti 20.000 demonstrantom ni ustrelilo niti ene same krogle več, kar so ti pojasnjevali s tem, da je sedaj ljudska armada prestopila na stran ljudstva. Množica, ki je do poldneva napolnila Operni trg, je bila boljše strukturirana kot poprej: velika podjetja, med njimi tovarno strojev UMT, so bila zastopana z 10.000 delavci in pošiljala svoje govornike. Ko je v popoldanskih urah predsednik vlade Constantin Dascalescu prišel s predlogom, da bo dal izpustiti vse zapornike, v kolikor se ljudje miroljubno vrnejo na domove, so ga izžvižgali. Medtem so začeli police trgovin z živili polniti z najnujnejšim blagom in mesni kombinat COMTIM, katerega hladilniki so še pred kratkim prevzeli transport trupel, so sedaj demonstrantom razdeljevali klobase.

V tem času je bila medijska blokada že prebita – jugoslovanskemu konzulu Mirku Atanackoviću je uspelo tiskovno agencijo Tanjug informirati o dramatičnih dneh Temišvara. V sredo, 20. decembra, je nastala prva neodvisna politična organizacija Romunije od l. 1947: *Romunska demokratična fronta*.

Majhna, iz 13 oseb sestavljena skupina, je v svoji ustanovni deklaraciji zahtevala osvoboditev vseh pripornikov, razčiščenje vprašanja, kje se nahajajo mrtvi, resnično poročanje o dogodkih v Temišvaru, odprtje meja. To so bile trenutne zahteve, dodatno pa je skupina z dvema besedama povzela vse to, kar so v tem trenutku hoteli skoraj vsi, celo pripadniki sistema: *Ceaușescov odstop*.

Medtem ko so delavci *Uzinele Mecanice Timisoara* diktatorja pozivali k odstopu, je Ceaușescu ravnokar v spremstvu iranskega ministra za industrijo obiskal tovarno avtomobilov *Iran-Khodro* in tam doživel nadvse spoštljiv sprejem. Generalni direktor Davood Mirkham je prenesel veselje iranskih strojnih ključavničarjev nad tem, da so lahko v goste sprejeli romunskega državnega šefa. Zadnja programska točka je šele prišla: poslovilno srečanje z Rafsandžanijem v palači v Saadabadu, kjer je bil romunski predsednik nastanjen. Razkošna zgradba je prvotno služila šahu Rezi Pahlaviju kot poletna rezidenca, dokler ni bil ta januarja 1979 strmoglavljen in je moral panično zapustiti svojo državo. Ceaușescu je njega dni gojil najboljše zveze z vladarjem na pavjem prestolu. Iz palače se je, tako je takrat poročala agencija Tanjug, ta redno posvetoval o neposredni povezavi z Bukarešto, preden je v sredo dopoldne naročil spremstvo na letališču. Tam je zbranim dopisnikom odklonil vsakršen odgovor na njihova vprašanja o dogodkih v Temišvaru.

Prevedel David Prajnc

1. Prevedeno po: György Dalos, *Der Vorhang geht auf* (München: C. H. Beck, 2009), 205-238.

TIMOTHY SNYDER

V Ukrajini se bije bitka na vse ali nič*

Fašizem se vrača v deželo, ki jo je nekoč že uničil

Zlahka pozabimo, kako deluje fašizem: kot svetla in jasna alternativa svetovljanskim dolžnostim vsakdanjega življenja, kot praznovanje samoumevnega in totalno iracionalnega proti jasni zaznavi in izkustvu. Fašizem vključuje oborožene enote, ki niso videti kot oborožene enote, nad ljudmi vzvišeno brezbriznost do pravil vojne in občutje zmagoslavja pri neproduktivnem polščanju dežel. Fašizem pomeni tudi slavljenje gole moške forme, obsedenost s homoseksualnostjo, ki jo hkrati kriminalizira in posnema. Fašizem zavrača liberalizem in demokracijo kot slepilni formi individualizma, vztraja pri prevladi kolektivne volje nad individualno izbiro in malikuje junaštva. Ker je dejanje vse in beseda nič, besede obstajajo zgolj zato, da omogočijo dejanja, ki se nato mitizirajo. Resnica ne more obstajati, zato ni zgodovina nič več kot politični pripomoček. Hitler bi lahko govoril o svetem Pavlu kot o svojem sovražniku, Mussolini bi lahko pozval rimske cesarje k predaji. Sedemdeset let po koncu druge svetovne vojne pozabljamo, kako privlačno je bilo vse to za Evropejce nekoč in je doživelo zlom šele s porazom v vojni. Danes so te ideje na pohodu v Rusiji, državi, ki je svojo zgodovinsko politiko zasnovala na

sovjetski zmagi v tej vojni. Ruska pesem siren doživlja nenavaden odmev v Nemčiji, poraženi deželi, ki naj bi se iz poraza nekaj naučila.

Pluralistična revolucija v Ukrajini je bila za Moskvo šokanten poraz in odzvala se je z napadom na evropsko zgodovino. Medtem ko Evropejci s strahom ali očaranostjo spremljajo širjenje ruskih specialnih enot od Krima preko Donjecka in Luhanska, jih poskušajo propagandisti Vladimirja Putina speljati v vzporedno resničnost, zgodovinsko oceno, ki je drugačna od prepričanja večine Ukrajincev oziroma od tiste, na katero dejansko kažejo dokazi. Trdijo, da Ukrajina zgodovinsko ni nikoli obstajala, ali če že, le kot del ruskega imperija. Ukrajincev kot ljudstva ni, če že, so Mali Rusi. Ampak če ni Ukrajine in Ukrajincev, potem ne obstaja niti Evropa, pa tudi Evropejci ne obstajajo. Če iz zgodovine izgine Ukrajina, izgine tudi prizorišče največjih zločinov, ki sta jih zagrešila nacistični in stalinistični režim. Če Ukrajina nima preteklosti, Hitler ni nikoli poskušal ustvariti imperija in ni Stalin nikoli izvajal terorja z vsiljeno lakoto.

Ukrajina seveda ima svojo zgodovino. Njeno današnje ozemlje lahko zelo enostavno umestimo v vsako pomembnejše zgodovinsko obdobje evropske zgodovine. Zgodovina

Kijeva kot vzhodnoslovanske suverene tvorbe se prične pred dobrim tisočletjem. Do srečanja z Moskvo pride po stoletjih prevlade Vilne in Varšave, pri čemer do vključitve Ukrajine v Sovjetsko zvezo pride šele, ko vojaški in politični spopadi boljševike prepričajo, da jo je potrebno obravnavati kot posebno politično enoto. Po večkratni okupaciji Kijeva in zmagi Rdeče armade je bila leta 1922 ustanovljena Sovjetska Ukrajina kot del nove Sovjetske zveze.

Ravno zato, ker je bilo Ukrajince s težavo podjarmiti in ker je bila Sovjetska Ukrajina najzahodnejša mejna dežela v ZSSR, je bilo vprašanje o njeni evropski istovetnosti v sovjetski zgodovini osrednjega pomena. V sovjetski politiki je bila prisotna dvoumnost glede Evrope: sovjetska modernizacija naj bi ponovila evropsko kapitalistično moderno, ampak zgolj zato, da bi jo preseгла. Evropa je bila v tej shemi bodisi progresivna bodisi regresivna, odvisno od trenutka, perspektive in počutja vodje. V dvajsetih letih dvajsetega stoletja je sovjetska politika spodbujala razvoj ukrajinskega intelektualnega in političnega razreda na podlagi predpostavke, da se bodo razsvetljeni Ukrajinci zvezali s sovjetsko prihodnostjo. V tridesetih letih je sovjetsko vodstvo iskalo načine za modernizacijo podeželja s kolektivizacijo zemlje in preobrazbo kmetov v uslužbenca države. To je vodilo v padec proizvodnje ter v množične upore med ukrajinskimi kmeti, ki so verjeli v zasebno lastnino.

Josif Stalin je te poraze preoblikoval v politične zmage z zvrčanjem krivde ne ukrajinske nacionaliste in njihove podpornike iz tujine. Vztrajal je pri zahtevah po ukrajinskem žitu, čeprav se je povsem zavedal, da bo zaradi tega stradalo milijone ljudi, in pri uničevanju ukrajinske inteligence. V Sovjetski Ukrajini so stradali več kot trije milijoni ljudi. Posledica tega je bil nov sovjetski sistem zastraševanja, v katerem je bila Evropa prikazana izključno kot grožnja. Stalin je absurdno vendar učinkovito zatrjeval, da so Ukrajinci po naročilih iz Varšave namerno stradali sami sebe. Kasneje

je sovjetska propaganda zatrjevala, da je vsak, kdor omenja lakoto, gotovo agent nacistične Nemčije.

Tako sta se pričeli politiki fašizma in antifašizma, v kateri je bila Moskva branik vsega, kar je dobro, medtem ko so bili njeni kritiki označeni za fašiste. Ta zelo učinkovita drža seveda ni ovirala dejanskega sovjetskega zavezništva z dejanskimi nacisti v letu 1939. V luči današnje vrnitve ruske propagande o antifašizmu si je ta element vredno zapomniti. Celoten veličastni moralni manihejski sistem je bil v službi države in tako povsem neomejen. Prevzeti antifašizem kot retorično strategijo se precej razlikuje od nasprotovanja dejanskim fašistom.

Ukrajina je bila v središču državnega upravljanja, ki ga je Stalin imenoval 'notranja kolonizacija', izkoriščanja kmetov znotraj SZ in bližnjih koloniziranih držav. To je bilo tudi v središču Hitlerjevih načrtov o zunanji kolonizaciji. Nacistični 'Lebensraum' je predstavljal predvsem Ukrajino. Njeno rodovitno zemljo je bilo potrebno očistiti sovjetske moči, da bi jo lahko izkoriščala Nemčija. Načrt je vključeval uporabo Stalinovih kolektivnih posestev, pri čemer bi pot hrane z vzhoda preusmerili na zahod. Pri tem so nemški načrtovalci v načrtih predvidevali, da bo približno 30 milijonov prebivalcev Sovjetske zveze stradalo do smrti. Ob takšnem načinu razmišljanja so bili Ukrajinci razumljeni kot polljudje, nezmožni normalnega političnega življenja. Nobena evropska država ni bila izpostavljena tako intenzivni kolonizaciji kot Ukrajina in nobena druga evropska država ni tako trpela. Ukrajina je bila med letoma 1933 in 1945 najsmrtonosnejši kraj na Zemlji.

Čeprav je bil Hitlerjev poglavitni vojaški cilj uničenje Sovjetske zveze, je na začetku vojaškega spopada potreboval zavezništvo prav z njo. Ko se je leta 1939 izkazalo, da se bo Poljska branila pred napadom, je Hitler rekrutiral Stalina za dvojno invazijo. Stalin je več let upal na takšno invazijo. Politika Sovjetske zveze je že dolgo časa prav tako vključevala uničenje Poljske. Še več, Stalin je v povezavi s

Hitlerjem oziroma v sodelovanju z evropsko skrajno desnico videl ključ za uničenje Evrope. Pričakoval je, da bo nemško-sovjetsko zaveznitvo obrnilo Nemčijo proti njenim zahodnim sosedom, kar bi vodilo v oslabitev ali celo uničenje evropskega kapitalizma. To ni tako drugače od nekaterih računnic, ki jih danes pripravlja Putin.

Rezultat skupne nemško-sovjetske invazije je bil poraz Poljske in uničenje poljske države ter prav tako pomemben prispevek k ukrajinskemu nacionalizmu. V tridesetih letih 20. stoletja ni bilo sledu o ukrajinskem nacionalnem gibanju v Sovjetski zvezi, obstajalo je zgolj podtalno teroristično gibanje na Poljskem, znano kot Organizacija ukrajinskih nacionalistov (OUN). V mirnem času ni bilo kaj več kot dražilo, a v vojnem času je njegov pomen zrastel. OUN je nasprotovala tako poljski kot sovjetski prevladi nad ukrajinskim ozemljem in tako dojemala nemško invazijo na vzhodu kot edini način začetka vzpostavljanja ukrajinske države. Zato je OUN podpirla Nemčijo med njeno invazijo na Poljsko leta 1939 in spet leta 1941, ko je Hitler prevaral Stalina in napadel ZSSR. V tem času so ukrajinski levičarski revolucionarji, ki so bili pred vojno precej številni, po izkušnji sovjetske oblasti prestopali na radikalno desnico. Sovjeti so izvedli atentat na voditelja OUN, s čimer so sprožili spopad za premoč med frakcijama, ki sta ju vodila Stepan Bandera in Andrij Melnik.

Ukrajinski nacionalisti so poskusili stopiti v politično kolaboracijo z Nemčijo leta 1941, vendar neuspešno. Na stotine ukrajinskih nacionalistov se je pridružilo nemški invaziji na ZSSR v vlogi oglednikov in prevajalcev, nekateri so pomagali Nemcem organizirati pogrome nad Judi. Ukrajinski nacionalistični politiki so poskušali dolg od Nemcev izterjati z razglasitvijo neodvisne Ukrajine junija 1941. Vendar je bil Hitler povsem nezainteresiran za takšne načrte. Številni ukrajinski nacionalistični voditelji so bili bodisi ubiti ali zaprti. Sam Bandera je preživel večino preostanka vojne v zaporniškem taborišču Sachsenhausen.

Ko se je vojna nadaljevala, so se številni ukrajinski nacionalisti pripravljali na trenutek za upor, ko bi sovjetska oblast nadomestila nemško. V ZSSR so videli ključnega sovražnika, delno zaradi ideoloških razlogov, predvsem pa zaradi njene verjetne zmage v vojni. V pokrajini Volinija so nacionalisti vzpostavili Ukrajinsko uporniško vojsko, katere naloga je bila nekako poraziti Sovjete po sovjetski zmagi nad Nemci. Medtem so izvedli še množično in morilsko etnično čiščenje Poljakov leta 1943 ter hkrati pobili številne Jude, ki so se skrivali pri Poljaki. Pri tem ni v nobenem smislu šlo za kolaboracijo z Nemci, ampak predvsem morilsko vlogo, ki so jo v nacionalni revoluciji videli njeni voditelji. Ukrajinski nacionalisti so nadaljevali spopade s Sovjeti v grozljivih partizanskih bojih, v katerih sta obe strani uporabljali brutalno taktiko.

Politična kolaboracija in vstaje ukrajinskih nacionalistov so bili navsezadnje obrobni element v zgodovini nemške okupacije. Kot posledica vojne je bilo na območju današnje Ukrajine okrog šest milijonov smrtnih žrtev, z okrog milijonom in pol Judov vred. V celotni Sovjetski Ukrajine je lokalno prebivalstvo kolaboriralo z Nemci, tako v celotni okupirani Sovjetski zvezi in v vsej okupirani Evropi. Tisoče Rusov je kolaboriralo z nemško zasedbeno oblastjo in pri tem niso bili nič bolj ali manj zavzeti kot Ukrajinci.

Pravo nasprotje ni med Ukrajinci in drugimi sovjetskimi ljudstvi, ampak med sovjetskimi narodi in zahodnimi Evropejci. Na splošno je bilo v primerjavi z zahodnimi Evropejci med sovjetskimi narodi največ smrtnih žrtev tako med vojaki kot med civilisti, ki so jih usmrtili Nemci. Nemci so ubili veliko, veliko več prebivalcev Ukrajine, kot jih je z njimi kolaboriralo, česar ne moremo trditi za nobeno okupirano državo v celinskem delu zahodne Evrope. Prav tako se je veliko, veliko več prebivalcev Ukrajine borilo proti Nemcem kot na njihovi strani, kar ponovno ne velja za celinske države na zahodu Evrope. Velika večina Ukrajincev, ki so se borili v vojni, se je

znašla v uniformi Rdeče armade. V spopadih z 'Wehrmachtom' je bilo ubitih več Ukrajincev kot ameriških, britanskih in francoskih vojakov – skupaj.

Ruska propaganda danes neupravičeno zatrjuje, da je bila Rdeča armada ruska vojska. In če je Rdeča armada prikazana kot ruska vojska, iz tega sledi, da so morali biti Ukrajinci njeni sovražniki. Takšno smer razmišljanja je zasnoval sam Stalin ob koncu vojne. Medtem ko so bili Ukrajinci med vojno spoštovani zaradi prestanega trpljenja in odpora, so bili po vojni obrekovani in obtoženi za svojo nelojalnost. Ko se je pozni stalinizem zлил z določeno obliko ruskega nacionalizma, se je z dvema ključnima namenoma oblikovala Stalina ideja o veliki patriotski vojni. Ta začetek dogodkov postavi v leto 1941 namesto v leto 1939, da bi se nacistično-sovjetsko zavezništvo pozabilo, v središče pa Rusijo, čeprav je bila Ukrajina precej bolj sredi vojne vihre, pri čemer Jude predstavi kot njene glavne žrtve.

Vendar propaganda iz sedemdesetih let velja v spominu politikov precej več kot izkušnja vojne. Sedanja generacija ruskih politikov sestavljajo otroci teh sedemdesetih let in tako kulta vojne Leonida Brežnjeva. Pod Brežnjevom je postala vojna preprosto ruska, brez Ukrajincev in Judov. Judje so trpeli bolj kot katerikoli drug sovjetski narod, ampak holokavst je bil zunaj uradne sovjetske zgodovine. Nasprotna je bila sovjetska propaganda, usmerjena proti zahodu, po kateri so bili za trpljenje Judov krivi Ukrajinci in drugi nacionalisti, se pravi prebivalci ozemelj, ki jih je Stalin osvojil med vojno kot Hitlerjev zaveznik leta 1939, in ljudje, ki so sovjetski oblasti upirali leta 1945. K temu izročilo so se ruski propagandisti vrnili ob trenutni ukrajinski krizi. Zanj je značilna popolna brezbržnost do holokavsta razen kot do političnega orodja za manipuliranje z ljudmi na zahodu.

Največja grožnja jasni ukrajinski identiteti se je verjetno pojavila v obdobju Brežnjeva. Namesto da bi Ukrajino podjarmil z lakoto in obtoževanjem za vojno, je njegova politika posesala izobražene ukrajinske razrede v

sovjetsko humanistično in tehnično inteligenco. Na ta način je bil ukrajinski jezik izgnan iz šol, posebej v visokošolskem izobraževanju. Ukrajinci, ki so zahtevali spoštovanje človekovih pravic, so bili še vedno kaznovani z zaporom ali so ždeli v ostudnih psihiatričnih bolnišnicah. V takšnem ozračju so ukrajinski domoljubi in celo nacionalisti posvojili civilno razumevanje ukrajinske identitete ter zanemarili starejše argumente o izvoru in zgodovini v prid bolj pragmatičnemu pristopu za skupne politične interese.

Decembra 1991 je več kot 90 odstotkov prebivalcev Sovjetske Ukrajine glasovalo za neodvisnost (z večino v vseh regijah). Rusija in Ukrajina sta tedaj šli vsaka svojo pot. Privatizacija in brezvladje sta vodila v oligarhijo v obeh državah. V Rusiji so bili oligarhi podrejeni centralizirani državi, medtem ko se je v Ukrajini razvil njej lasten, nenavaden pluralizem. Do pred nedavnega so si vsi predsedniki Ukrajine prizadevali za ravnotežje med vzhodom in zahodom v zunanji politiki in za lojalnost domačih oligarhičnih klanov.

Pri Viktorju Janukoviču, ki je bil izvoljen leta 2010, je bilo nenavadno, da je poskušal narediti konec vsakemu pluralizmu. V notranji politiki je vzpostavil navidezno demokracijo, njegov najljubši nasprotnik je bila skrajno desna stranka Svoboda. Tako je ustvaril situacijo, v kateri je lahko po zmagi na volitvah tujim opazovalcem pojasnil, da je to bolje kot nacionalistična alternativa. V zunanji politiki se je znašel v objemu Putinove Rusje, ne toliko zato, ker bi si to sam želel, marveč ker je bila njegova kleptomanska korupcija tako skrajna, da bi vsako gospodarsko sodelovanje z Evropsko unijo pomenilo legalno ogrožanje njegove ekonomske oblasti. Janukovič je očitno nakradel toliko državne srebrnine, da je bila država leta 2013 na robu bankrota, s čimer je bil še posebej izpostavljen vplivu Rusije. Moskva je bila pripravljena spregledati Janukovičeve prakse delovanja in mu posoditi potreben denar za nujna plačila – za politično ceno.

Po letu 2013 oklevanje med Rusijo in zahodom ni bilo več možno. Do takrat se Moskva ni več predstavljala zgolj kot ruska država z bolj ali manj predvidljivimi interesi, marveč kot mnogo veličastnejša vizija evrazijskih povezav. Evrazijski projekt ima dva dela: vzpostavitev bloka proste trgovine med Rusijo, Ukrajino, Belorusijo in Kazahstanom, in uničenje Evropske unije s podporo evropske skrajne desnice. Putinov glavni cilj je bil in ostaja zelo enostaven. Njegov režim je odvisen od prodaje hidrokarbonatov, ki jih dobavlja Evropi. Združena Evropa bi lahko zasnovala dejansko politiko energetske neodvisnosti od negotovih pritiskov Rusije in od posledic globalnega segrevanja. Razdrobljena Evropa pa bi ostala odvisna od ruskih hidrokarbonatov.

Ravno, ko so se oblikovale te visokoteleče ambicije, je evrazijska drža zgrmela v realnost ukrajinske družbe. Ob zaključku 2013 in na začetku 2014 so poskusi, da bi Ukrajino umestili v evrazijsko orbito, obrodili prav nasprotno rezultate. Najprej je Rusija javno odvrnila Janukoviča od podpisa trgovinskega sporazuma z Evropsko unijo. V Ukrajini je to sprožilo proteste. Nato je Rusija ponudila veliko posojilo in ugodne cene plina v zameno za zatrtje protestov. Strogi zakoni po ruskem zgledu, ki so jih uvedli januarja, so proteste spremenili v množično gibanje. Milijone, ki so se pridružili mirnim protestom, so nato nemudoma razglasili za zločince, ki so se morali braniti pred policijo. Rusija je bila jasna v zahtevi Janukoviču, da se mora znebiti protestnikov v Kijevu, če hoče prejeti njen denar. Sledil je februarški ostromreliški pokol, ki je revolucionarjem zagotovil jasno moralno in politično zmago ter prisilil Janukoviča, da pobegne v Rusijo. Poskus vzpostavitve proruske diktature v Ukrajini je prinesel nasprotno rezultate: vrnitev parlamentarnega sistema, razpis predsedniških volitev in k Evropi usmerjeno zunanjo politiko.

Revolucija v Ukrajini ni bila samo katastrofa za rusko zunanjo politiko, ampak je ogrožala Putinov režim v Rusiji. Putinov režim

je šibek v spopadu z dejavnostmi svobodnih posameznikov, ki se odločijo organizirati proti nepredvidenim zgodovinskim dogodkom. Ruska propaganda je ukrajinsko revolucijo predstavljala kot nacistični vojaški udar in obtoževala Evropejce, da podpirajo dozdevne naciste. Ta različica, čeprav absurdna, je bila v Putinovem miselnem svetu precej lažje sprejemljiva, saj je zakrila debakel njegove zunanje politike v Ukrajini in nadomestila spontano aktivnost Ukrajincev s tujimi zarotniki.

Grozljiva ruska invazija na Krima, Donjeck in Luhansk, je frontalni napad na evropsko varnostni red in na Ukrajino kot državo. Nič nima z zahtevami ljudi po zaščiti pravic, celo ankete na Krimu niso nikoli zaznale večinske volje po pridružitvi Rusiji, medtem ko so rusko govoreči v Ukrajino mnogo svobodnejši kot ukrajinsko govoreči v Rusiji. Ruska aneksija je bila izvršena, zgovorno, s pomočjo Putinovih ekstremističnih zaveznikov po Evropi. Nobena spoštovana organizacija ne bi opazovala volilne farse, v kateri 97 odstotkov prebivalcev Krima dozdevno glasuje za priključitev Rusiji. A delegacija sodrge, sestavljene iz skrajno desnih populistov, neonacistov in članov nemške stranke Die Linke (Levice), je z veseljem prišla in izrekla rezultatom podporo. Med Nemci, ki so pripotovali na Krim, so bili štirje člani Levice in en član gibanja Neue Rechte (Nove desnice), kar je zgovorna kombinacija.

Nemška Levica deluje znotraj virtualne resničnosti, ki jo je ustvarila ruska propaganda, slednja pa je evropski levici (ali raje 'levici') namenila vlogo kritika ukrajinske desnice – a ne evropske desnice in zagotovo ne ruske desnice. To je tudi ameriški pojav, opazen npr. v sicer presenetljivem soglasju o naravi ukrajinske revolucije in zmernosti ruske kontrarevolucije med Executive Intelligence Review Lyndona Laroucha, Institute for Peace and Prosperity Rona Paula in The Nation.

Seveda obstaja določen temelj skrbi glede skrajne desnice v Ukrajini. Svoboda, ki je bila Janukovičeva hišna opozicija, zdaj zaseda tri

od dvajsetih ministrskih položajev v trenutni vladi. To presega njeno volilno podporo, ki je bila pod dvema odstotkoma. Nekateri, ki so se med revolucijo spopadli s policijo, čeprav še zdaleč ne večina, so bili iz skupine, imenovane Desni sektor, katere člani so tudi radikalni nacionalisti. Njihov predsedniški kandidat ima anketno podporo okrog odstotka glasov, medtem ko ima sama skupina okrog tristo članov. V Ukrajini obstaja podpora skrajni desnici, čeprav nižja kot v večini članic Evropske unije.

Revolucionarne razmere so najugodnejše za skrajneže in previdnost je gotovo na mestu. Precej presenetljivo je sicer, da se je red v Kijev povrnil takoj po revoluciji in da se je nova vlada s skoraj neverjetno mirnostjo zoperstavila ruski invaziji. V današnji Ukrajini so politične razlike v stališčih dejansko zelo realne, vendar do nasilja prihaja v območjih pod nadzorom proruskih separatistov. Edini scenarij, v katerem pridejo ukrajinski ekstremisti v ospredje, je, da poskuša Rusija dejansko zavzeti preostanek države. Če bodo predsedniške volitve izvedli tako, kot so maja načrtovane, se bo razkrila nepriljubljenost in šibkost ukrajinske skrajne desnice. To je tudi eden od razlogov, zakaj Moskva tem volitvam nasprotuje.

Tisti, ki kritizirajo zgolj ukrajinsko desnico, pogosto spregledajo dve pomembni stvari. Najprej to, da je revolucija v Ukrajini prišla z leve. Bila je množično gibanje, kakršno Evropejci in Američani danes poznajo samo iz zgodovinskih knjig. Njihov sovražnik je bil avtoritaran kleptoman, njihov program socialna pravičnost in vladavina prava. Gibanje je spodbudil novinar afganistanskega rodu, njegovi prvi smrtni žrtvi sta bila Armenec in Belorus, podprli so ga muslimanski krimski Tataři in številni ukrajinski Judje. Judovski veteran Rdeče armade je bil med žrtvami v ostromreškem pokolu. Številni veterani izraelske vojske so se prav tako borili za svobodo Ukrajine.

Maidan je sočasno deloval v dveh jezikih, v ukrajiniščini in ruščini, ker je Kijev

dvojezično mesto, Ukrajina dvojezična država in Ukrajinci dvojezični ljudje. Dejansko je bil motor revolucije v rusko govorečem srednjem razredu iz Kijeva. Trenutna vlada je navkljub svojim pomanjkljivostim nezavedno multietnična in večjezična. Dejansko je Ukrajina prostor največjega in najpomembnejšega svobodnega medija v ruskem jeziku, saj pomembni mediji v Ukrajini izhajajo v ruščini in vlada svoboda govora. Putinova ideja o obrambi rusko govorečih v Ukrajini je tako absurdna na več ravneh, ker se lahko ljudje v ruščini svobodno izražajo v Ukrajini, ne pa v sami Rusiji. Separatisti na ukrajinskem vzhodu, ki glede na številne ankete, predstavljajo manjšino med prebivalstvom, protestirajo za pravico do pridružitve državi, v kateri so protesti nelegalni. Poskušajo ustaviti volitve, na katerih bi lahko prišel do izraza legitimen interes Ukrajincev na vzhodu. Če se ta regija pridruži Rusiji, lahko njeni prebivalci pozabijo na smiselne volitve v prihodnosti.

Še ena stvar je pogosto spregledana. Avtoritarna desnica v Rusiji je neskončno nevarnejša od avtoritarne desnice v Ukrajini. En vidik je njena moč. Druga stvar je, da nima pomembnih tekmecev. Tretjič, ni se ji potrebno prilagajati domačim volitvam in mednarodnim pričakovanjem. In trenutno zasleduje zunanjo politiko, ki odkrito temelji na etnizaciji sveta. Ni važno, kdo je posameznik po zakonu ali po svojih izbirah, dejstvo da govori rusko, ga naredi za 'Volksgenosse', ki potrebuje rusko zaščito, kar pomeni invazijo. Ruski parlament je podelil Putinu pooblastilo, da osvoji celotno ukrajinsko ozemlje in preoblikuje njegovo socialno in politično strukturo, kar je izredno radikalen cilj. Ruski parlament je poslal tudi poslanico poljskemu zunanjemu ministrstvu za razdelitev Ukrajine. Na priljubljeni ruski televiziji so Judje krivi za holokavst, v glavnem časopisu Izvestiia je Hitler rehabilitiran kot razumen državnik, ki se odziva na krivičen pritisk z zahoda, o prvem maju marširajo ruski neonacisti.

Vse to je skladno s temeljno ideološko premiso Evrazije. Medtem ko se evropske integracije pričenjajo na premisi, da sta nacionalni socializem in stalinizem negativna zgleda, evrazijske integracije začenjajo na bolj nasičeni in postmoderni premisi, da je zgodovina nagrabljena vreča uporabnih idej. Medtem ko evropske integracije predpostavljajo liberalno demokracijo, jo evrazijska ideologija eksplicitno zavrača. Glavni evrazijski ideolog Aleksander Dugin, ki je nekoč pozival k fašizmu, "rdečem kot naša kri", je deležen več pozornosti kot kdaj prej. Njegove tri osnovne politične ideje – kolonizacija Ukrajine, dekadentnost Evropske unije in všečnost alternativnega evrazijskega projekta od Lizbone do Vladivostoka – so danes vse uradno vključene, v sicer manj divji obliki kot njegove, v rusko zunanjo politiko. Dugin zdaj svoje radikalne nasvete ponuja separatističnim voditeljem na vzhodu Ukrajine.

Putin se predstavlja kot voditelj skrajne desnice po Evropi, pri čemer mu voditelji evropskih skrajno desnih strank prisegajo zvestobo. V tem je očitno protislovje: ruska propaganda zahodnjakom predstavlja, da gre v Ukrajini za problem preveč skrajno desne vlade, čeprav Rusija hkrati gradi koalicijo z evropsko skrajno desnico. Ekstremist, populist in član neonacistične stranke se je odpravil na Krim in pohvalil volilno farso kot model za Evropo. Kot je izpostavil Anton Šehovcev, raziskovalec evropske skrajne desnice, je vodja bolgarske skrajne desnice kampanjo za Evropski parlament začel v Moskvi. Italijanska Fronte Nazionale je slavila Putina zaradi njegovega "pogumnega stališča proti mogočnemu gejevskemu lobiju". Neonacistična grška Zlata zora vidi Rusijo kot branik Ukrajine pred "krokarji

mednarodnega oderuštva". Heinz-Christian Strache iz avstrijske FPÖ nadrealistično trdi, da je Putin "čisti demokrat". Celo Nigel Farage, vodja UKIP, je pred časom širil Putinovo propagando o Ukrajini pred milijoni britanskih gledalcev v televizijski debati in trdil, da ima v zvezi z Ukrajino Evropska unija "kri na svojih rokah".

Predsedniške volitve v Ukrajini, ki so razpisane za 25. maj, se bodo odvile na zadnji dan volitev v Evropski parlament. Glas za Stracheja v Avstriji ali Le Penovo v Franciji ali celo za Faragea v Britaniji je danes glas za Putina, poraz za Evropo in zmaga za Evrazijo. To je preprosta objektivna resničnost: združena Evropa se lahko in se najverjetneje bo primerno odzvala na rusko 'petrodržavo' z ustrezno energetske politiko, medtem ko se zbirka sprtih nacionalnih držav ne bo. Seveda je vrnitev k nacionalnim državam le populistična fantazija, integracija se bo nadaljevala v takšni ali drugačni obliki, samo forma bo različna. Politiki in intelektualci so nekdaj govorili, da ni alternative Evropskemu projektu, ampak zdaj alternativa obstaja – Evrazija.

Ukrajina nima zgodovine brez Evrope, ampak tudi Evropa nima zgodovine brez Ukrajine. Ukrajina nima prihodnosti brez Evrope, ampak tudi Evropa nima prihodnosti brez Ukrajine. Skozi stoletja je zgodovina Ukrajine izražala točke preloma v evropski zgodovini. To se zdi še danes resnično. Še vedno je, najmanj še nekaj časa, od Evropejcev odvisno, kako se bodo stvari odvijale naprej.

* Prevedeno po: "The Battle for Ukraine Means Everything: Fascism Returns to the Continent it Once Destroyed", New Republic, 11. maj 2014, <http://www.newrepublic.com/article/117692/fascism-returns-ukraine> (pridobljeno 30. september 2014).

"Kdor bo pil od vode, ki mu jo bom jaz dal, ne bo nikoli žejen, ampak bo voda, ki mu jo bom dal, postala v njem izvir vode, ki teče v večno življenje." (Jn 4,14)

Italija – San Giovanni Rotondo (foto: Janez Oblonšek)

ALEŠ MAVER

Dobro jutro, Minsk

Rad se dam prepričati, da je ena najbolj priljubljenih družinskih revij na Slovenskem naključno prav v tednu pred proslavo petindvajsete obletnice padca Berlinskega zidu objavila kar dolg pogovor z namestnico beloruskega zunanjega ministra. Je pa naključje vseeno zanimivo, saj bi nepoučeni ali celo nekoliko bolje poučeni bralec po prebranem zlahka sklepal, da je ravno ena najzahodnejših nekdanjih sovjetskih republik najbolje izkoristila čas po letu 1989. Prihranjene so ji bile tegobe boleče gospodarske preobrazbe, predstavlja na vse strani odprt most med vzhodom in zahodom, (mačistični) predsednik Lukašenko omogoča ženskam v politiki dovolj prostora, celo državni koledar verskih praznikov je urejen naravnost idealno, saj uradno praznujejo katoliški in pravoslavni božič in katoliško in pravoslavno veliko noč. Slovenskim ušesom mora biti blizu še en poudarek: Belorusija vzorna ni postala šele pod svojim večnim poosamosvojitvenim predsednikom, za katerega novinarka posebej poudari, da je še pred desetimi leti v Evropi veljal za zadnjega diktatorja, danes pa je njegova država vse bolj spoštovana, marveč je bila najrazvitejša že v Sovjetski zvezi, kakor je bila Slovenija najrazvitejša v rajnki Jugoslaviji. Sic!

Tudi sam moram priznati, da Belorusija odstopa od predstav, ki si jih človek na hitro ustvari zgolj ob prebiranju literature. O realsocialistični sivini, kakršno običajno povezujemo s pojmom sovjetskega otoka, dejansko ni sledu. Minsk je svetlo mesto, ceste so v Belorusiji veliko boljše kot pri "evropskih" sosedih Poljakih, čeprav skoraj ni zahodnih firm, se lahko tamkajšnja mladina po urejenosti kosa s tisto v kateri koli zahodnoevropski državi. Vrhu tega na veliko obnavljajo ali so že obnovili (ponekod pa praktično na novo zgradili) sakralne objekte obeh vodilnih veroizpovedi. Belorusija je namreč država, ki ima znatno rimskokatoliško manjšino, v škofiji Hrodna na severozahodu pa so katoliške celo tri petine prebivalstva. Pri tem sijoče fasade cerkva veselo sobivajo z gromozanskimi spomeniki velikanov iz sovjetskega obdobja na čelu z največjim sinom beloruske zemlje, nekim poljskim plemičem Feliksom Džeržinskim.

Za nameček v Belorusiji v javnem življenju praktično ni strank, ki bi jih na smetišče najraje odvrigel še marsikateri Slovenec ne glede na siceršnjo politično barvo. V parlamentu so skoraj sami neodvisni poslanci, ki se resda držijo gesla "vsi neodvisni, vsi za Lukašenka",

a kaj bi tisto, poglavitno je, da ni "strankokracije". Podobno enovit je uradno dovoljeni beloruski pogled na zgodovino, v katerega se je razen otočkov verske ikonografije prebilo komaj kaj, kar se je zgodilo pred letom 1939 ali po letu 1988. Zastava in himna sta iz sovjetske Belorusije, da bi bila zadeva še jasnejša, so uradni dan neodvisnosti s 25. avgusta 1991, ko je prišlo do polovično iskrene odcepitve od Sovjetske zveze, po predsednikovi želji že zdavnaj predstavili na 3. julij 1944, ko so Sovjeti pregnali nemške okupatorje iz Minska.

ZAKAJ POGLED V TO SMER?

Ta in takšna Belorusija torej za naše oblikovalce javnega mnenja in nedvomno tudi za velik del mojih rojakinj in rojakov petindvajset let po padcu Berlinskega zidu postaja vzor "demokratičnega prehoda s človeškim obrazom". Da komunikacijski kratki stik, ki ga slutim v ozadju presenetljivega salta, na tej točki ne obstaja le med menoj in hodniki slovenskih oblasti, marveč kar med menoj in očitno kopnečo manjšino, h kateri se razmeroma ponosno prištevam, ter med znatno večino tukajšnjega življa, mi je kajpak jasno že nekaj časa. Ni pa občutek zato nič manj prijeten.

Pravzaprav se mi ob njem kot bumerang vrača norčevanje iz velikanov preteklosti. Denimo iz znanega mariborskega filozofa in zgodovinarja Franca Kovačiča. Možakar je začel že kmalu po nastanku Kraljevine SHS leta 1918, v kateri je gledal uresničitev svojih sanj, tožiti, da mladina sploh ne zna ceniti prizadevanj njegove generacije in tegob, ki so jih doživljali pod habsburško peto.

Ker sam do južnoslovanskih tvorb iz prejšnjega stoletja nimam podobno erotičnega odnosa kot mariborski prelat, sem se njegovim jeremijadam v duhu vedno znova posmehoval. Zdel se mi je kot siten starec, ki ne razume mladih. Še pred dvema letoma si pa pri tem nisem mislil, da bom moral 9. novembra 2014, ob petindvajsetletnici padca Berlinskega zidu, priznati ne le, da si dobršen

del Slovenk in Slovencev namesto (Zahodnega) Berlina želi Minsk, marveč še nekaj bolj grozljivega.

Da tudi sam ne razumem več mladih. In da moram tudi sam potožiti, kako grozno je, ker jim revolucija iz leta 1989 ni prav nič sveta. Liberalno demokracijo, njeno poglavitno geslo, dojemajo celo kot dekadentno, že zdavnaj bankrotirano navlako. Zato se ozirajo po drugačnih revolucijah ali po voditeljih, ki so "pravi dedci" in zmorejo udariti po mizi. Dve desetletji in pol po bankrotu Honeckerjeve "boljške nemške države" se ne navdušujejo le nad Erdoganom ali Orbanom, marveč še najbolj nad Rusijo Vladimirja Putina. Ki je z vsem, kar je, čisto zanikanje množičnih gibanj izpred petindvajsetih let in vnovična oživitvev Evrope pred 9. novembrom 1989. Ko se z mnogimi izmed tistih, ki so od mene mlajši največ petnajst let, pogovarjam o njihovih idealih, dobim občutek, da so Scorpions s svojo legendarno pesmijo *Wind of Change* opevali neko pravljlično deželo za devetimi gorami, devetimi vodami in devetstotimi leti. Kajti nove generacije ne moti, da delajo iz prešuštnika in zakonolomca apostola družinskih vrednot (no ja, nekaj takih imamo tudi onkraj luže), iz povprečnega učenca šole borbenega ateizma svetilnik pravoslavja in, kar je morda najpomembnejše, iz zaljubljenca v sovjetski miselni in siceršnji beton obnovitelja (ruske) imperialne slave.

Ampak verjetno sem ob obletnici slabe volje zgolj zato, ker pač težko sprejemam, da sem bistveno starejši kot pred petindvajsetimi leti in da nisem več deček, ki je z enim očesom buljil v rušenje zidu na televiziji, z drugim pa nebogljeno zrl v narobe narisane vzporednice na učnem listu. Verjetno se je bilo Kovačiču enako težko sprijazniti, ker si je nalagal že šesti križ, mladci pa so imeli pred seboj vse življenje.

Slabe volje sem seveda tudi, ker sta "mojo" revolucijo naša družba in država v najboljšem primeru obeležili kot dogodek iz daljnih krajev. Kak predsednik parlamenta je morda resda izrekel nekaj suhih, neobveznih fraz, a to je storil tako, da je povsem jasno, da se nas

Slovencev dogajanje v Berlinu pred dvema desetletjema in pol pravzaprav ne tiče. Da je za nas pomembno toliko, kot bi bilo obeleževanje obletnice osamosvojitve Zgornje Volte v Afriki. Pravzaprav manj, ker je bila Zgornja Volta potem vsaj članica gibanja neuvrščenih in je dala s Thomasom Sankaro vsaj spodobnega revolucionarnega voditelja (nič hudega, če ga je potem pospravil njegov oproda), Zvezna republika Nemčija, katere kapitalisti so imeli od padca Berlinskega zidu edini kaj koristi, pa ne.

In ravno v prevladi takšne optike je znabiti največji uspeh slovenskih vladajočih elit iz časa pred padcem Berlinskega zidu. Veliko večino tukajšnjega življa so uspeli prepričati, da bi oznanjanje kakršnega koli preloma z njihovo vladavino pomenilo priznati, da se utegne celo slovenski človek kdaj zmotiti. Ker kaj takega ni mogoče, ob vseh vedrih na politike in "elite" zlite gnojnice ta pri veliki večini državljanov nikoli ne pljuske na tiste, ki so imeli škarje in platno v rokah daleč največ časa. In celo tistim, ki z liberalno demokracijo in s pozitivnim vrednotenjem dediščine načeloma nimajo težav, se čisto iskreno zdi, da bo moč zadeve popraviti že,

če se bo kak politik pogosteje smejal in manj stvari povedal naravnost. Na iz desetletij po drugi svetovni vojni podedovano globoko neravnovesje med družbenimi skupinami in njihovimi pogledi je navsezadnje veliko manj prijetno misliti.

Nič čudnega, če se pogled tolikih ob tem kar nekako samoumevno usmeri na vzhod, kajpak ne v Kijev, marveč v Moskvo in po dimenzijah celo bližji Minsk.

Za razliko od predhodnikov iz bližnjih in bolj oddaljenih desetletij ob taki izbiri odpade vrsta olajševalnih okoliščin. Nad Slovenijo drugače kot nad rajnkima NDR ali ČSSR ne bdi mogočni sovjetski medved. Še več, človek bi od zunanjega okvira, v katerega smo pred leti previdnostno očitno skočili zaradi premajhne čuječnosti oblastnikov, pričakoval povsem drugačne impulze. Niti se ni moč kot nekoč tolažiti, da so ljudje brez informacij. Celozelo za Minsk je eden tamkajšnjih disidentskih pesnikov izjavil, da je tam mogoče danes objaviti kar koli. Še toliko bolj (seveda k sreči) velja to za naše zemljepisne širine. Vsaj tukaj po padcu Berlinskega zidu zares ne more več biti kot pred njim. Niti v Sloveniji, ki omenjene zgodbe nima za svojo, ne.

"Vsak med vami naj tako ljubi svojo ženo kakor sebe, žena pa naj spoštuje moža." (Ef 5,33)

Po obredu poroke (foto: Janez Oblonšek)

DANIEL HANNAN

Največja kulturna zmaga levice*

Pred petinsedemdesetimi leti je Rdeča armada prihrumela nad Poljsko. Mojstri zavajanja in propagande so lokalne prebivalce prepričevali, naj se pridružijo bitki proti Hitlerju, ki jih je napadel dva tedna prej. Vendar se je v enem samem dnevu razkrila prava narava nacistično-sovjetske kolaboracije.

Vojaki sta se srečali v Brestu, kraju, kjer je bil leta 1918 podpisan mirovni sporazum med cesarsko vlado in Leninovo revolucionarno državo. Vojaki so se družili, izmenjevali hrano in tobak – že zvite nemške cigarete so bile bolj priljubljene kot nerodni ruski papirosi. Izvedli so skupno vojaško parado, Wehrmachtove zelenkaste uniforme zraven pošvedranih olivno zelenih ruskih uniform. Generala Guderian in Krivošein sta sedla k prvovrstnemu kosilu in se poslovila, pri čemer je sovjetski poveljnik nemške poročevalce povabil na obisk v Moskvo "po zmagi nad kapitalistično Anglijo".

Teh dogodkov se najraje spominjajo v deželah, ki so bile žrtve dogovora Molotov-Ribbentrop: v Romuniji, na Finskem in najbolj na Poljskem ter v baltskih državah. Še zdaleč pa ne dosejajo prostora v našem kolektivnem spominu na vojno, ki bi si ga zaslužili.

Skoraj vsakdo v Veliki Britaniji ve, da se je druga svetovna vojna začela, ko je Hitler poslal svoje tanke nad Poljsko. Stalinova

zrcalna invazija 16 dni kasneje sicer ni ravno pozabljena, a še zdaleč ne tako središčna v naši narativi. Kar je, če dobro pomislimo, precej čudno. Nacistični sovjetski pakt je veljal 22 mesecev, tretjino trajanja celotnega konflikta. Britanci se s ponosom spominjamo, da smo se sami zoperstavili Hitlerju. Ampak dejansko sta bila izolacija in v enaki meri herojstvo še toliko večja, kot si predstavljamo. Ne morem si zamisliti pogumnejšega momenta v tej vojni kot pripravljenost, da po predhodni napovedi vojne Hitlerju odpremo še novo fronto proti Stalinu. Britanski komandosi so bili na tem, da so poslani v obrambo Finske, medtem ko je vladni kabinet preigraval različne sheme, kako si prilastiti sovjetske zaloge nafte na Kavkazu.

Dejansko so te načrte prehiteli razvoji dogodkov. Vendarle je šlo za golo, uporno hrabrost, neprekosljiv trenutek, ki ga je krasno ujela reakcija Guya Crouchbacka, literarnega junaka Evelynna Waugha: "Sovražnik je bil končno povsem na vidiku,

ogromen in osovražen, brez vsake krinke. Bil je oborožen novi vek." Zakaj odpravimo spomin na to? V glavnem zato, ker se ne sklada s tistim, kar se je zgodilo kasneje. Ko je Hitler napadel ZSSR – na popolno osuplost Stalina, ki je najprej svojim vojakom ukazal, naj ne vračajo strelav – je bilo v interesu vseh, da pozabijo na zgodnejšo fazo vojne. Komunisti na zahodu, ki so izvajali izredne akrobacije pri opravičevanju njihove zveze s fašizmom, so izvedli še en prevaj in zatrjevali, da je bi bil nacistično-sovjetski pakt le taktični premor, čas, ki ga je Stalin briljantno namenil izgradnji svoje vojaške kapacitete. Še danes se ohranjajo historiografske sledi te propagande.

Modernemu bralcu se opisi Georga Orwella o izmenjujočih sovražnostih med Evroazijo in Vzhodno Azijo zdijo skrajno pretirani, a ko jih je leta 1948 objavil v svojem velikem delu, so bile takšne stvari še svež spomin. Levičarjem na zahodu je med in po vojni prav prišlo zagovarjanje, da je bil Hitler enako zloben in celo bolj zvit kot Stalin. Zato je bilo tako nujno pozabiti entuziazem, s katerim sta oba tirana prej sodelovala.

Njihova zarota je v polnem obsegu razkrita v odličnem novem zgodovinskem delu *Hudičeva zveza* Rogerja Moorhousa. Moorhouse je trezen in resen zgodovinar, ki pri pisanju ne sledi nobeni očitni politični agendi. Mirno opisuje zgodbo pakta, njegovo genezo, delovanje in razloge za njegov nasilen konec. Ko se lotevaš tako pošastne zgodbe, je pomembno, da si miren, saj tako pomembni dogodki ne potrebujejo dodatne domišljije. Kar razkriva, je diabolični dogovor, ki čeprav še ni predstavljal zavezništva, na noben način ne more biti razumljen kot prehodni slučaj ali anomalija.

Oba totalitarna sistema sta trgovala z vsem nujnim blagom za vojno: ne samo z nafto in ključnimi kemikalijami, ampak tudi z orožjem in ladjami. Razstavljala sta kulturne dosežke drug drugega, predvajala glasbo in filme ter pri tempo udarjala skupno sovraštvo do zahodnega kapitalizma. Ideja, da med

sovjetskim komunizmom in nacionalnim socializmom obstaja neprehodna vrzel, ki je danes tako široko razširjena, bi se zdela tedaj precej nenavadna. Zagotovo so nekateri v Moskvi in malo številčnejši v Berlinu verjeli, da mora končno priti do obračuna z njihovim 'resničnim' sovražnikom. Ampak to so bili glasovi manjšine. Veliko več jih je z veseljem verjelo v idejo, da sta oba socialistična sistema združena v bitki proti 'dekadentnemu anglosaksonskemu liberalizmu'.

Skladnost v doktrini med nacisti in sovjeti je bila očitna tudi 'dekadentnim' Anglosaksonom. Dan po sovjetski invaziji na Poljsko je uvodnik v *Timesu* zabeležil, da so "lahko razočarani samo tisti, ki so se oprijemali naivnega prepričanja, da je zunanja politika Rusije drugačna od svojih nacističnih sosedov, čeprav imata identične institucije in politični diskurz."

'Dekadentni liberalci' niti niso bili edini v anglosaksonskem svetu s takšnim stališčem. Prvi Britanec, ki so mu sodili zaradi vohunjenja, je bil komunist iz Newcastla George Armstrong, ki je nemške agente v Bostonu zalagal z informacijami o konvojih na Atlantiku. K temu ga je spodbudil poziv Molotova, naj levičarji, ki služijo v zavezniških mornaricah, dezertirajo takoj, ko prispejo v nevtralna pristanišča.

Zakaj smo torej, če ne ravno zanikali, to epizodo vendarle porinili na rob naše zavesti? V trilogiji *Sword of Honour* Evelyn Waugh pretežno skozi nežne podtone pripoveduje zgodbo o tem, kako so sovjetski simpatizerji na zahodu zavezništvo z ZSSR uporabili za rehabilitacijo njenih doktrin. Hayek je leta 1944 velik del svojega dela *Road to Serfdom* namenil zavračanju ideje, da sta nacizem in komunizem nasprotujoči si ideji, zavedajoč se tega, kako strastno se je to idejo zagovarjalo. Imel je prav, ampak njegove ideje niso odmevale. Če želite videti, kako uspešni so bili propagandisti tistega časa, opazujte današnje reakcije, ko – kot sem sam storil pred kratkim – predstavite nekaj preprostih dejstev, ki kažejo na socialistično naravo fašizma.

Zakaj se je razdelitveni dogovor med Molotovim in Ribbentropom končal? Ne, kot bi si morda mislili, zaradi kakšnih doktrinalnih razlik med obema akterjema, marveč, kot Moorhouse nedvoumno prikaže, iz strateških razlogov. Hitler je upal, da bi lahko Stalina spodbudili, da svojo energijo usmeri proti jugu s pritiskom na Indijo "da sodeluje z nami pri veliki likvidaciji Britanskega imperija." Ampak Rusija je bila – tako kot zdaj – osredotočena bolj na svoje zahodne kot pa na južne sosesde. Stalinova sla po Bolgariji je postala za Hitlerja neznosna, kar je privedlo do operacije Barbarossa.

Je kaj od tega danes še pomembno? Da, izredno pomembno je. Najbolj pomembno je za države, ki so bile žrtve dogovorne razdelitve. Protesti ob 50. obletnici pakta Molotov-Ribbentrop so vodili h končni neodvisnosti baltskih držav. Pomembno je tudi razumeti sramotne posledice pretveze, da Stalin nekako ni v isti ligi s Hitlerjem. Še v sedemdesetih letih, na vrhuncu hladne vojne, so se vlade po svetu, vključno z zahodnimi, posluževale priliznenih metod obžalovanja pobitih poljskih oficirjev v Katinu, brez da bi za to neposredno obtoževali sovjete.

Še danes smo tako fiksirani na Hitlerja, da spregledamo, kaj se je v tistem času dogajalo drugod. Koliko novinarjev je leno primerjalo Putinove prilastitve v Gruziji in Ukrajini s tistimi s strani nacističnega vodje? Putin napada sosednje države, kar je hudobno, torej mora biti podoben Hitlerju, kajne?

Razen če ne bi bilo mnogo, mnogo boljše vzporednice. Ko je Hitler zavzel svojo polovico Poljske, se ni pretvarjal, da je kaj drugega kot osvajalec. Del njegove cone je bil inkorporiran v rajh, preostalo je postalo del vojaške zasedbe. Kaj pa Stalin? Tukaj postane zgodba pošastno prikladna naši sodobnosti. Stalin je trdil, da deluje v obrambo ukrajinske in beloruske manjšine v vzhodni Poljski. Ko je

osvojil svoj del dežele, je organiziral prirejene volitve, skozi katere se je oblikoval parlament, ki je hitro zaprosil, če se lahko pridruži ZSSR. Se vam zdi poznano?

To enostranskost v ljudskem spominu je potrebno nagovoriti. Medtem ko je nacizem dobro razumljen v svoji pošastnosti, okrog komunizma ostaja občutek njegove dobrnamernosti, čeprav se je ta skazila. Najmanjša povezava s fašizmom stane politika položaja, medtem ko lahko tisti, ki so aktivno podpirali ZSSR, postanejo ministri in evropski komisarji. Oblačenje v majico z motivom Che Guevare ni enako obravnavano kot nošenje majice z motivom Adolfa Hitlerja – čeprav bi moralo biti!

Ne razumite me narobe. Vsaka krutost je edinstvena in grozna na svoj način. Nacistični holokavst nas preganja iz utemeljenih razlogov. Po številnih letih se mi ta podoba upira in jo zavračam. Še dobro, da nihče, razen zavedenih skrajnežev, ne zanika narave nacizma. Enako ne moremo reči za sovjetsko tiranijo.

Še sedaj Rusija zavrača razumevanje, da je bila priključitev baltskih držav invazija. Štiriinsedemdeset odstotkov Rusov ima "pozitivno mnenje o Stalinu" (samo predstavljajte si, kako bi se odzvali, če bi imelo 47 % Nemcev "pozitivno mnenje o Hitlerju"). Zanikati razsežnosti nacističnega genocida je v več državah kaznivo dejanje, s svojo idiotsko Che majico sporočati, da je 'potrebno razbiti nekaj jajc za omleto', pa je radikalno 'šik'. Nemčija se je soočila s svojo preteklostjo in je danes zaupanja vreden zaveznik. Kaj pa Rusija?

Prevedel: Marko Jerina

* Prevedeno po: Daniel Hannan, "The Greatest Cultural Victory of the Left was to Disregard the Nazi-Soviet Pact", Telegraph, 17. 9. 2014, <http://blogs.telegraph.co.uk/news/danielhannan/100286702/the-greatest-cultural-victory-of-the-left-was-to-disregard-the-nazi-soviet-pact/> (pridobljeno 30. septembra 2014).

"Kako ljuba so tvoja prebivališča, Gospod nad vojskami! Moja duša hrepeni, celo medli po Gospodovih dvorih; moje srce in moje meso vriskata, kličeta k živemu Bogu." (Ps 84,2-3)
Italija (foto: Janez Oblonšek)

Fra Angelico in njegova rajska lepota v barvni potezi

V 15. stoletju je v umetnosti Zahodne Evrope zavel duh po novem življenju. Na Severu se sicer nadaljuje tradicija gotike, ki v ustvarjanju izpolnjuje zlasti naturalistične elemente, medtem ko v Italiji nastane na osnovi *giottovske umetnosti*¹ ter humanističnih prizadevanj novi stil, tako imenovana *italijanska renesansa*. To je bila pozitivna posledica zaradi vrnitve k antičnim pričevanjem, ki je pospeševala zavest o korenitem umetniškem preporodu, ki ga je z vzorčnimi izrazi med drugim formuliral tudi slikar Giorgio Vasari, v svojem delu *Vite*.²

V 15. stol. se je namreč v umetnostni literaturi, predvsem v toskanskem okolju, razvil biografski žanr, v katerem je združeno hvaljenje enega ali več umetnikov s poveličevanjem meščanskega okolja; pisci so poudarjali prednosti "modernih" idej pred tradicionalnimi vrednotami. Začetek *rinascita* – preporoda, še posebej v slikarstvu, pa v vsakem primeru povezujemo z realističnimi izkušnjami predhodnih, poznogotskih slikarjev, ki jih Vasari komentira kot definitivno tekmovanje z resničnostjo narave, saj pravi: "*...in vsaka stvar bo videti neskončno izboljšana; kompozicije bodo sestavljene iz mnogoveč likov in bogateje okrašene; in risba bo temeljitejša in naravnejša in primerjavi z živim ... lahkotnejša, barve lepše, da nam bo ostalo malo dela, da vsako stvar naredimo popolno in podobno naravni resničnosti.*" (Vasari, 1550.)

V poznem srednjem veku so v Italiji nastopili še drugi neobhodni pogoji, ki so omogočili obstoj globoko zasidranega domačega in hkrati novega umetnostnega sloga. Oporo mu je dajalo prav tako gospodarsko trdno meščanstvo, organizirano v samoupravah, ki so tekmovala med seboj, katera bo prekosila drugo v sijaju in napredku. Nič manj ambiciozni od meščanov niso bili mali plemiški dvori, posebno pa papeški dvor v Rimu, ki je končno na prehodu v novi vek postal glavno žarišče nove umetnosti. Od začetka je ta struja pomenila predvsem študij antične literature in kulture, pozneje pa je postala temelj svojevrstnega svetovnega nazora, odprtega za neki ideal, čigar vir je bil dejansko v antiki. Novo pobudo je ta kulturna smer še vidneje dobila v drugi polovici 15. stol., ko je po padcu Carigrada v Italijo pribežalo mnogo grško vzgojenih znanstvenikov. Humanizem sam,

Fra Angelico

ki je postal izhodišče celotne kulture in ki še danes ni izčrpana v vseh svojihostankih, je dal močno pobudo za razvoj individualizma in seveda novo, neposredno ter intimno razmerje do narave, ki je bila zaznamovana že v času gotike. Ta dejstva so pomenila pravo nasprotje predhodne gotske umetnosti. Njenega bistva pa Italija ni nikoli povsem doumela. Preveč močan je bil čar spomenikov antične umetnosti, da bi lahko dopustil popolno zmago njemu povsem nasprotnemu umetniškemu principu.

Novi umetniški pristop pa je imel močno podporo tudi v flamskem verskem gibanju *Devotio moderna*, dejavnem od srede 14. stol., ki je s svojo duhovnostjo podpiralo poistovetenje s svetim dejanjem, kot v prepričljivi obliki potrjuje *Imitatio Christi* (poistovetenje s Kristusovim življenjem), najbolj brano besedilo v evropskem *quattrocentu*. Ti ikonografski odmevi so vidni v poudarjeni in ganljivi patetičnosti, v pripovedni kompoziciji svete upodobitve in v skrajnem realizmu podrobnosti, ki pa je sicer značilen bolj za

slikarstvo onkraj Alp. *Devotio moderna* se delno veže na Italijanski fenomen pokornosti redov, ki je bil v 15. stol. vzrok, da so meniški redovi ponovno pridobili svoja pravila, ki so jim omogočala boljše vključevanje v družbeno življenje. Cerkvena umetnost je doživela obnovo v poučne in verske namene. Težnja k racionalizaciji prostorske in kompozicijske gradnje je morala biti uglašena z novimi ikonografskimi in sporočilnimi potrebami, usmerjenimi v glavnem k naraščajoči potrebi po istovetnosti. Te spremembe v slogu in njegovem razvoju v dominikanskih krogih najboljše ilustrirajo freske, ki jih je naslikal Beato Angelico v celicah samostana sv. Marka v Firencah, ter *Zadnja večerja*, ki jo je Leonardo da Vinci naslikal v refektoriju milanskega samostana *Santa Maria delle Grazie*.

Pri frančiškanih je bil na primer priljubljen motiv *brezmadežnega spočetja*, omenjeno vsebino pa je vključil tudi Leonardo, ko je slikal za milansko ustanovo *San Francesco Grande*. V istem času so se prav tako po stenah samostanskih cerkva po Padski nižini in na območju Alp množili enostavnejši in poučni cikli iz *Pasijona*, pogosto pod vplivom grafik s severa. Tudi avguštinci so se zavzemali za prvovrstne likovne in arhitektonske rešitve, od cerkve sv. Duha v Firencah pa do cerkve *Marijinega kronanja* v Milanu. Omembe vreden je prav tako obmejni primer v cerkvi *Santa Maria delle Grazie* v Gravedoni, za katero je morda naredil program celo kakšen avguštinec.

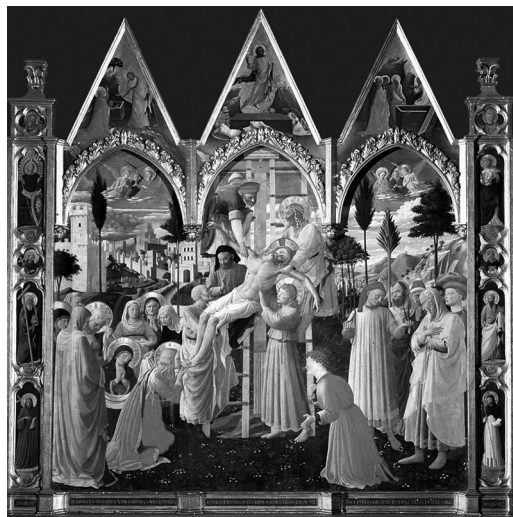
V obdobju, ki se sedaj na novo rojeva, se močno čuti, vsaj v teoretičnih spisih, da se vsa pozornost vodilnih umetnikov obrne izključno k naravi, vsa njihova skrb se nagiba izključno k vprašanju, kakov umetnosti obnove podoba vidnega sveta. Tako se v začetku 15. stol. najpomembnejši med umetniki lotijo omenjenih problemov na znanstveni način, kar je bilo v dotedanji umetniški praksi nekaj povsem novega in nadvse pomembnega za presojo kulturne vsebine renesančne dobe. Umetniško delo namreč sedaj ne obstaja več zgolj v čustvenem ali idejno apriornem

dojemanju sveta, ampak v iskanju zakonov, po katerih je potrebno vidni svet umetnostno obnoviti, da bo njegova obnova z naravo postala povsem "resnična" in skladna.

Italijanski renesančni humanist in umetnik Leone Battista Alberti³ je umetnost (*ars*) razumel še v tradicionalnem smislu mehanične spretnosti in tehnike; tudi njemu je šlo za proizvodnjo po pravilih, vendar pa si je zadal poiskati nova pravila ter vzpostaviti umetnostslikarstva oziroma arhitekture na novo (*artem novissime recenseamus*).⁴ Z zgledovanjem pri prednikih, nasveti strokovnjakov ter z lastnoprakso naj bi dosegli resnično razumevanje, kako graditi čudovite stavbe, iz tega razumevanja pa bi potegnili izvrstna pravila (*praecepta probatissima*), ki bi jih moral upoštevati vsakdo, ki bi hotel dobro graditi ali slikati.⁵

Naloga slikarja je, da na katerikoli površini – tabli ali steni – neko telonariše s črto in pobarva z barvo tako, da se bo z določene razdalje in pozicije gleda na središče podobe naslikano zdelo reliefno in podobno danemu telesu.⁶ Slikarstvo je sestavljeno iz treh delov, "vzetih iz narave": najprej namreč vidimo, da neka stvar zavzema prostor, in slikar ta prostor oriše; nato vidimo, da različne površine telesa spadajo skupaj in slikar jih nariše na svojih mestih; nazadnje jasneje razločimo različne barve in slikar jih ustrezno prikaže.⁷ Trije deli slikarstva so torej *circumscripção*, ki je pravilo za označevanje robov površin; *compositio*, ki je pravilo, po katerem se deli na sliki skladajo, in *luminum receptio*, s katerim se ustvari reliefni učinek naslikanega in njegovo podobnost danemu.⁸

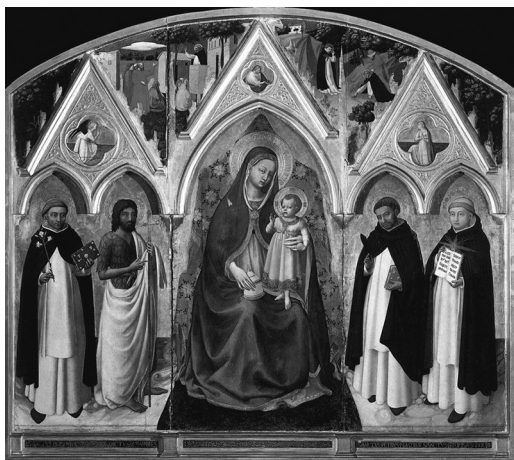
Sicer pa je situacija, ki je v slikarstvu vladala pri giottovcih, izzivala kritiko mlade naturalistične umetnosti in kolikor je bilo v trečentističnem slikarstvu nerešenih, na pol rešenih ali le načetih formalnih vprašanj, toliko je bilo v 15. stol. programskih točk, ki jih je bilo potrebno izpolniti. In novo stoletje je ta program dejansko izvršilo. V tej situaciji je idealno omeniti slikarja tedanjega obdobja *Fra Angelica*, saj soskrivnost njegovega uspeha in

Fra Angelico, Kristusovo snemanje s križa

navdušenja, ki so ga bila deležna njegova dela, v veliki meri razložljiva s slogovnimi posebnostmi, ki jih je razvil sicer šele v zrelih letih. Z obvladovanjem novih pravil perspektive in volumna je povezal izkušnje, ki jih je pridobil pri učitelju *Lorenzu Monacu*, z živahno barvno lestvico, tako da je topla, bleščeča svetloba, ki prežarja njegove podobe, postala pravcati zaščitni znak njegovega slikarstva.

Pesnik *Johann Wolfgang von Goethe* je zapisal: "Če hočeš umetnika prav spoznati, moraš k njemu se na dom podati..." In *Fra Angelico* je imel krasen dom. Slavna in čudovita Toskana je bila njegov rajski dom. Zato se je o tej deželi venomer govorilo, da je "un pezzo della bellezza celeste, caduto sulla terra" (košček nebeške lepote, ki je padel na Zemljo). Blizu cvetočih Firenc se nahaja majhen kraj, imenovan *Muggello*, v njem je preprost trg *Vicchio* in tukaj se je leta 1387 rodil *Guido Tosini*.⁹ Njegov oče je bil grajski oskrbnik brez velikega imetja. Odlikoval se je po poštenem značaju in tudi svojim otrokom je priskrbel odlično vzgojo; pošiljal jih je v bližnji frančiškanski samostan, ki se je odlikoval po bogatem znanju ter lepem vedenju. *Guido* je že kot mladenič rad obiskoval tudi slikarske delavnice, kjer so ustvarjali mojstri – umetniki.

Fra Angelico, Mati Božja tkalcev, 1438-40

Ko je bil Guido Tosini star dvajset let in je zaključil samostansko šolanje, se je po lastni želji ter želji svojih staršev namenil vstopiti v fiesolski dominikanski samostan, kjer pa so bili redovniki ob sprejemu izredno rigorozni, saj je moral biti mladenič, ki je vstopil v njihovo sredo, že pravi učenjak. Tedanji nadzornik samostana, Giovanni Dominici, ki je bil sam veleučben, globoko veren ter spoštovan mož, si je namreč želel v samostanu vzgojiti le vzorne in ugledne redovnike. Guido je imel vse željene lastnosti, saj je bil sprejet takoj, dobil je redovniško ime *fra Giovanni* ter bil poslan v noviciat v Cortono. To je bilo leta 1407.

Najbrž je tedaj tukaj, na tem čudovitem, enkratnem kraju pod soncem *fra Giovanni* spoznal, kako bo nadalje orisano njegovo življenje. Nekje se je svetlikal žarek hrepeneče vizije, da šele sedaj prihajajo njegovi "zlati časi".

Ko je v Cortoni zaključil enoletni noviciat, se je vrnil v Fiesole, a tukaj so ga ob sprejemu čakali vse prej kot lepi trenutki. Na plano so vreli kruti boji takratnega zahodnega cerkvenega razkolazaradi političnih razlogov, saj je skupnost želela ostati zvesta pravemu papežu. Meniški redovi so morali zbežati v pregnanstvo. Podobno je bilo tudi v Fiesolah, a *fra Giovanni* je na srečonašel zavetje v samostanu v Folignu. Temu dogodku je sledila še črna

kuga, pobrala je skoraj vse učene brate, *fra Giovanni* pa je še pravi čas zbežal nazaj v cortonski samostan. Kmalu, po vseh teh nepričakovanih in temnih dogodkih, pa je došel do točke časti, po kateri je toliko hrepenel; posvečen je bil v duhovnika. Njegovi sobratje so mu pričeli praviti kar "*fra Angelico*" (angelski brat), saj naj bi bil oseba, ki je v svoji pojavnosti izražal izredno srečo, radost, duševni in telesni mir. Prav tako so spoznali, da nima zgolj bistrega razuma, temveč tudi slikarsko nadarjenost in splošni občutek za umetnost, zato so mu nudili možnost, da se oklepa prav te stroke, ki mu je bila podarjena od Boga. Razumeli so, da *fra Angelico* prav do slikarstva čuti največ sposobnosti in najvišjo nadarjenost svojega duha ter ljubezen svojega srca, kar pa je zagotovo potrebno, če želi ustvariti nekaj, s čimer bi izpolnil svoj ter njihov namen.

V prvi polovici 15. stol. je v Cortoni zavel svež in plemenit duh sv. Frančiška Asiškega. To je bilo namreč središče nekega novega in plemenitega dogajanja. Blizu sta bili tudi Siena in Perugia, kjer so takrat delovali že mnogi nadarjeni umetniki. To okolje je nedvomno naredilo še dodatni stimulativen vpliv na mladega umetnika, pri katerem so med leti 1407 in 1418 pričela nastajati prva slikarska dela. Prva znana slika, danes sicer v zelo slabem stanju, je slika na podnožju velikega oltarja v cortonski katedrali, prikazuje pa dva prizora iz *Življenja sv. Dominika*. Gre predvsem za *fra Angelico*ov začetni slikarski poskus, ki pa še niti ni povsem dovršen. Razvrstitev oseb je skromna, postave so okočene, barve so potemnele, tako da je celo težko presoditi, kakšna je bila slika na samem začetku.

Angelico je svoje sobrate pogosto izbral zaupodobitve *Pasijona*, ki jih velikokrat spremlja figura dominikanca, poglobljenega v premišljevanje. Te upodobitve pa tudi v enostavnosti ohranjajo najnovejša spoznanja o prostoru in perspektivi, tako da je vsaka podrobnost naslikana z ubranim občutkom za geometrijo in proporce. Motiv svetlobe, tako pomemben v dominikanski in tomistični

estetiki, daje barvi zaznaven simboličen in naraven pomen.

Naslednja slika fra Angelica, ki je pri sobratih ter v ljudeh "od zunaj" vzbudila izredno priljubljena, a hkrati intenzivna čustva, je bila Marija z Jezusom iz leta 1436. Umetnikovo delo je bilo namreč ustvarjeno s tako rahločutno žilico, da se je od slike pričakovalo, da le še spregovori. Prikazuje nadvse mило obličje Marije, iz katere žarijo svetopisemske besede "Glej, dekla sem Gospodova", ravno nasprotno pa pri Jezusu, čeprav je še majhen in ljubeč, iz obrazne mimike sijejo poteze čopiča, ki pravijo "Jaz sem svet premagal". Fra Angelico se jes "stilom svojih angelov" dokazal že pri tej sliki – njihove postave so vitke, dovršene in lepe. Tisti čas je namreč cenil takšnega slikarja, ki je vrhunec popolnosti dosegel tako, da je notranjost, kolikor je pač bilo mogoče, znal izraziti na zunanosti, še posebej na obrazu protagonista.

Leta 1418 so dominikanski bratje ponovno postali lastniki prelepega samostana v Fiesoli, ki je stal je na prijaznem toskanskem griču, na vrhu dražestnih polj, cvetočih vrtov in bogatih vinogradov, ki so se razprostirali daleč naokoli. Sredi ravnine, ob reki Arno, je ležal biser toskanskih mest – Firenze. Prostor, poln prekrasnih nadihov, kot so cerkve, palače, spomeniki, ter umetnosti nasploh. Pa ne samo to. Fra Angelico je bil tedaj seznanjen že z lepim številom umetnikov, ki so v tem času in na tem območju dosegli že kvaliteten nivo na slikarskem področju. Največji prijatelj in največji izgled pa mu je bil slikar don Lorenzo Monaco, ki je tedaj v Firencah veljal za najboljšega.

Že ob prihodu v Fiesole je fra Angelico začel poslikavati dominikanski samostan in freske, ki so takrat nastale, spadajo med njegove najkvalitetnejše izdelke klasičnega obdobja. V samostanskem rektoriju je naslikal *Kristusovo križanje* v naravni velikosti, vendar je imela slika žalostno zgodovino. Preživela je krute dogodke, ki so divjali čez samostanske duri: od puntarskih bojev leta 1797, zaradi katerih so bili menihi v boju s

Fra Angelico, Poklon sv. Treh kraljev, Firenze, sv. Marko

Francozi pregnani iz Fiesol, nakar je obednica dolgo časa služila za vojaško bivališče, do tega, da je bila nazadnje spremenjena v umetni vrt. Kljub vsem neljubim časom je bilo znano, čigava slika bdi nad neprijetnimi dogodki, zato so jo s čutnimi rokami nekaterih umetniško nadobudnih ljudiz ometom vred odluščili, jo prilepili na veliko desko ter jo prepeljali v pariški mestni muzej, kjer jo hranijo še danes. Podobno se je zgodilo z Angelicovo sliko *Marijino oznanjenje*, ki pa so jo iz fiesolske cerkve Francozi dobesedno oropali ter jo leta 1812 uvrstili med umetniške zaklade pariškega Louvra.

V to obdobje sodi tudi Angelicovo delo z izrazito noto *Kristusovo snemanje s križa* iz leta 1430. Likovni strokovnjaki menijo, da naj bi v tem primeru šlo za slikarsko povsem dovršeno umetnino, saj je vsa upodobljena skupina protagonistov profesionalno dodelana. Predvsem Kristusovo telo, ki naj bi v človeku sicer vzbujalo strah ali neprijetna čustva, je tokrat fra Angelico znal upodobiti zgolj kot spečega in utrujenega človeka. Celu njegove roke in noge se še "utripajoče" ovijajo in niso otrple. To so detajli, ki jih je umetnik čudovito izpostavil kot pravi način umetniške resnice. Fra Angelico je hkrati obvladal globokočutnost in žalost dogodka, ki ga je mojstrsko vnesel v samo atmosfero

Grobnica Fra Angelica

dogajanja ter v vseostale osebe, ki ob tem prisostvujejo. V dogodku še posebej izstopa Marija Magdalena, ki v vsej žalosti in trpkosti poljublja Kristusu noge, ob njej pa sedi mati Marija, ki čaka, da ji bodo v roke položili sina. Ob upodobitvi cvetic in drevja na platnu je slikar, ki je naravo tako ljubil, dogodku vdihnil ne le naslovljen dogodek, ampak tudi novo življenje, za katero pa še takrat nihče od prisotnih ni vedel. Ob tem slikarskem delu vsekakor velja dodati, da še nobeden od dotedanjih toskanskih umetnikov ni bolje upodobil omenjenega motiva, saj je le fra Angelico uspelo z lastno "dramatično noto" združiti čutno natančnost v vseh posameznih upodobljenih detajlih. Liriko, ki je umetniku v potezi še posebej ležala, je tokrat spremenil v dramatično potezo. S tem mu je uspelo izvabiti iz src upodobljencev vso njihovo bolečino. A da opazovalca ne bi preveč ganil, je bolečino oplemenitil z lepoto, visokostjo ter svetostjo oseb. Torej, v celoti ne gre za nič pretiranega – saj ponovno izstopa le lepota.

Fra Angelico je bil zelo ploden slikar. V osemnajstih letih bivanja v fiesolskem samostanu je ustvaril dvainštirideset slik velikega formata, ki so bile kvalitetnejše vrednosti ter pribl. dvesto manjših likovnih del, ki so bila prodana na osebne domove. Ker

sam kot redovnik denarja nismel sprejemati, je le-ta pripadal samostanu, ki pa je obogatel do te mere, da so menihi uspeli ustanoviti lastno univerzo. To je bilo tudi obdobje nikoli več ponovljivih ter impresivnih luminiranih rokopisov, katerim je svoje znanje in svoj umetniški dotik prav tako dodal fra Angelico.

Leta 1436 se je fra Angelico preselil iz fiesolskega samostana v Firence, v srce Toskane. Tam so imeli dominikanci svoj samostan, ki so ga sezidali med leti 1360 in 1400, posvečen pa je bil sv. Marku. Na ta kraj so nadrejeni poslali fra Angelica z namenom, da poslika ves samostanski ambient. Tako je nastalo veliko duhovno bogastvo Angelicovih prvorazrednih slik, ki so prekrile stroge samostanske zidove in jih napolnile z nebeškimi liki. Med drugim so nastale naslednje freske: *Jezus gost, Kristus romar sprejema dva novinca, Klečeči sv. Dominik, Marijino oznanjenje, Zadnja večerja, Marija pri zadnji večerji in sv. obhajilu, Jezusa zasramujejo in Jezusa v grob polagajo...* Ob naštetih bi se ustavila zgolj pri *Marijinem oznanjenju*, saj je prizor tako jasen in slikarsko obdelan, da gledalcu skorajda ni potrebna razlaga, ker jefra Angelico gotovo imel pri ustvarjanju v mislih Dantejeve besede:

*"L' angel, che venne in terra col decreto
Della molt' anni lagrimata pace,
Ch' aperse 'l ciel dal suo lungo divieto,
Dinanzi a noi pareva si verace
Quivi intagliato in un atto soave
Che non sembiava immagine, che tace.
Giurato si saria, ch' ei dicesse: A v e;
Pero ch' ivi era immaginata quella
Ch' ad aprir l' alto amor volse la chiave.
Ed avea in atto impressa esta favella:
Ecce ancilla Dei, si propriamente
Come figura in cera si suggella".¹⁰*

Samostan sv. Marka je pravo zrcalo Angelicove duše ter njegovih umetniških kreposti, saj lahko upravičeno trdimo, da izraža neminljiv spomenik ter življenjepis tako plodnega ustvarjalca. Kaj je čutil, kaj si je želel, prav na vsa vprašanja, ki se nam porajajo o njem, najdemo odgovore v freskah samostanskih sten. Celo Vasari je dejal, da

imajo svetniki, ki jih je slikal Beato Angelico "več ugleda ter podobnosti" v primerjavi s tistimi svetniki, ki jih upodablja drugi mojstri v tem času.

S formalnega vidika je bil fra Angelico dovzeten tudi za novosti v sočasni arhitekturi in kiparstvu, potem za ploskovita zlata ozadja, dediščino gotike je zapolnil s plastično oblikovanimi figurami in krajinskimi segmenti, z iskanjem globine, ki je čustvenim sakralnim vsebinam dala pridih dramatičnosti in razgibanosti. Ustno izročilo, ki ga je povzel tudi Vasari, mu sicer pripisuje, da je vedno molil, preden je začel slikati, in jokal iz sočutja do svetniških likov, ki jih je upodobil, vendar danes prevladuje mnenje, da mistična moč njegovih slik temelji na njegovem izjemnem talentu in zanesljivi podpori sodelavcev iz njegovega ateljeja. Le tako je namreč zmožle v treh letih naslikati več kot petdeset fresk v prostorih florentinskega samostana San Marco in predel cerkvenega glavnega oltarja, ki so ga financirali Medičejci.

Medičejci, ki so bili med najuglednejšimi družinamiv Firencah, so že v 13. stoletju začeli kupovati posestva v okolici mesta, tudi v kraju *Mugello*, kjer so v poznejših časih imeli rezidenco. Niso obvladali zgolj gospodarstva, ekonomije in politike, temveč so prav tako imeli čut za lepoto, umetnost, pesništvo in vse, kar je bilo povezano z estetiko. Samostan sv. Marka je bil Medičejcem družinsko svetišče, zato je Cosimo Medici predlagal, da se v njem uredi sobana za spoved ter zasebno pobožnost, hkrati pa naj bi bil znak medičejskega bogastva in radodarnosti. Končni "neizbrisni" pečatsobani je bil zupanfra Agelicuz delom *Poklon sv. treh kraljev*. Simbolično naj bi bila taumetnina prisposoda medičejske razkošnosti in darežljivosti, saj predstavlja iz vsega srca radodarne kralje z Daljnega vzhoda. Fra Angelico je želel to upodobitvijo izkazati hvaležnost velikemu mecenu v lastnem imenu ter v imenu celotnega samostana, kar mu je tudi uspelo. Toskanski likovni kritik Caldriani pravi, da gre pri tem delu za soglasno združenje likovnih

Kapela papeža Nikolaja V., Vatikan

kvalitet, kot so: *nežnost v načrtu, lepota v barvah in ljubeznivost v osebah*. Slikar sicer tudi ni imel navade, da bi slike obdajal s posebnim zunanjim sijajem, na tej pa gledalca presenetil prav s tem, saj z zlato barvo ne varčuje, pa tudi ostale barve sodelujejo v svetlozlatem pridihu. Tudi sv. Trije kralji so upodobljeni v izredno bogatih kraljevih oblačilih.

Čas bivanja v samostanu sv. Marka je fra Angelicu prinisela tudivečjo željo po slikanju na platno. In v tem času ga je neskončno navdihoval pesnik Dante. Ne samo Angelica, temveč bolj ali manj vse učenjake okoli njega. Dante in njegova *La Divina Comedia* (Božanska komedija) je bil najbrž eden izmed razlogov, da je Beato Angelico začel tako intenzivno premišljevati tudi o svojemtako "božanskem" delu, kot je *Poslednja sodba*.

Doktrino poslednje sodbe sicer potrjujejo številni odlomki iz Biblije, tako Starekote Nove zaveze. Osredotoča se na odnos med časom in večnostjo, med zemeljskim bivanjem in nebeškim kraljestvom ter odpira vprašanje pomena in smisla človekovega življenja. Implicitno in eksplicitno vključena v okvir pojmovanja krščanske zgodovine in verovanje v nesmrtnost duše, vnaša v koncept vpeto upanje na prihajajočo odrešitev, osebno v smrti in univerzalno ob koncu sveta. Prežeta z močno moralistično noto posledično odpira vprašanje

Prizori iz Kristusovega življenja, 1451-52

odločitve med dobrim in zlim, ki prinaša nagrado za pravične in kazen za grešne.

Fra Angelico je naslikal veliko del z motivom poslednje sodbe, a najbolj odmevnaje tista iz leta 1440 za veliki oltar cerkve sv. Katarine v Firencah. Prežeta je z realistično noto, ki jasno odraža vpliv še gotskega Masaccia, Donatella in Ghibertija, prepoznavnaje skozi plastično modeliranje figur, obvladovanje prostorske globine in jasno gradnjo kompozicije. Svežina harmonije in čistosti ter slikarjeva trdna vera v Božjo dobroto odražata avtorjeva intimna čustva globokega in ponotranjenega religioznega doživetja ter upodobitvi dajeta svetost, blaženost in nadzemski sijaj.

Na centralni osi, na vrhu, je podoba Kristusa v mandorli. Levo in desno se odvijata bipolarni prikaz nebes in pekla, pri čemer so na levi strani upodobljena nebesa in na desni peklo. Kristus je obdan z osmimi kerubi, ki krasijo mandorlo, okoli katere angeli sklepajo obroč, obrnjen k Odrašeniku, ki s svojo desnico vabi k sebi izbrane in z levico odklanja grešne. Ob njem na levi je v belem, s prekrižanimi rokami naprsih, upodobljena Marija, na desni pa Janez Krstnik, z rokami, sklenjenimi v molitvi. Navpično pod Kristusom je angel s križem, na vsaki strani pa ga

obdajata še angela s trobentami, ki trobita k mrtvim in pozivata k vstajenju. Trojico ob straneh obkrožajo patriarhi, apostoli in preroki. Blaženi in prekleti so ločeni z na dnu navpičnice upodobljenimi odprtimi grobovi. Na desni polovici slike demoni vodijo preklete v pekel, kjer jih čaka večno trpljenje, na levi pa se blaženi, obdani s sijem ljubezni in vere v Odrašenika, objemajo v veselju, drugi pa molijo, kleče ali stojijo. Blaženi angeli v eliptično oblikovanem obroču, v plesu in pesmi, vodijo v prelep, z bujnim rastjem in palmovci porasel gaj, ki odseva harmoničnost in radost izbranih ter se izteka v upodobitev obzidanega mesta, kjer skozi odprta vrata vstopata v perspektivni krajavi upodobljeni ožarčeni podobi.

A ikonografska motivika, za katero je bil brat Angelico zagotovo rojen, so bile Marijine teme. Ustvaril je mnogo Marijinih slik, saj je imel tudi razloge za to. Glede na to, da ga je na moč navdihovala narava, se je v njegovem srcu spajalo tudi navdušenje za vse ostale verske predmete, ki jim daje čar naravna lepota. Prav nad tem pa bdi Marija, na kateri se zrcali odsev naravne verske vzvišenosti v vsej svoji vzvišenosti ter popolnosti. Je hkrati simbol naravne krasote ter devištva in temu na čast pravi o njej največji toskanski pesnik Manzoni naslednje:

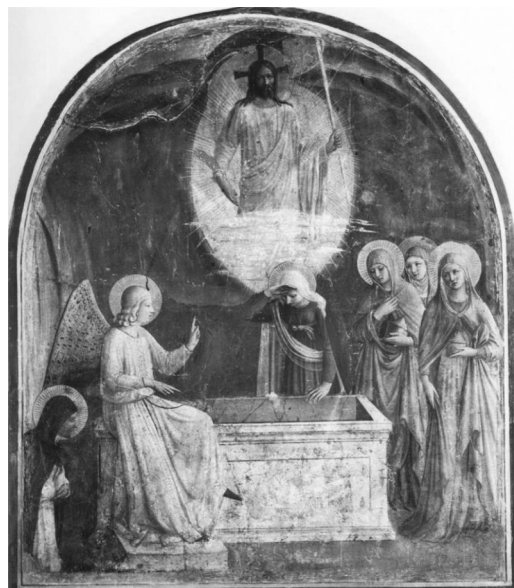
*"Tanto d'ogni lodato esser la prima
Di Dio la Madre ancor quaggiu dovea;
Tanto piacque al Signor di porre in cima
Questa fanciulla ebrea!"¹¹*

V obdobju bivanja v Firencah je fra Angelico skoraj sleherno cerkev obdaril s podobo Brezmadežne, precej jih je odšlo tudi na tuje, vendar je tista, ki premore še posebno noto umetniške slave danes v Galeriji Uffizi – *Mati Božja tkalcev*. Naročilo za to delo je dobil od bratovščine florentinskih tkalcev, v pogodbi pa je bilo zapisano naslednje: "Dogovorili smo se z bratom Ivanom iz reda sv. Dominika v Fiesolah, da nam bo naslikal veliko sliko naše Gospe, in sicer naslikal z mnogovrstnimi barvami od zlata in srebra, z barvami najboljšimi in najbolj finimi, kar jih sploh je, z vso marljivostjo in

umetnostjo; dali mu bomo za vse, za delo in trud, 190 cekinov v zlatu, ali pa še več, kakor bo pač dovršil delo po najboljši vesti z vsemi podobami, ki so v načrtu."¹²

Slika je prekosila vsa pričakovanja naročnikov. Marija je upodobljena v nadnaravni velikosti, v vihravem svetlomodrem plašču, medtem ko je Jezušček na njenem kolenu v rumenkastem oblačilu. Okoli njunih glav sta zlata nimba, pa tudi sicer je Angelico na željo premožnih naročnikov na sliki uporabil veliko zlata, saj niso želeli zgolj lepe, temveč tudi bogato sliko. Slika jebila sicernamenjena za veliki oltar in se je zapirala z vratci, na katerih sta upodobljena šedva protagonista: sv. Janez Krstnik na Marijini desni ter sv. Marko na Marijini levi strani. Prav tako ne gre spregledati dvanajstih angelov, ki so naslikani na okvirju slike. V tem primeru je z največjim trudom poosebil pojem angelov, o kakršnem nam priča Božje razodetje, zato v njihovih podobah najdemo prav tako lastnosti, ki jih je za pričakovati. Slikar jih je upodobil vesele, polne rajске razigranosti, z godali, znamenje njihove sreče so očitni cvetoči obrazi, znamenje njihove moči ter nadnaravne sile pa je krepost njihovih teles. Čuti se očiten vpliv Tobijeve knjige, saj je vidna tudi njihova zedinjenost, ki pojem njihove vzorne nedolžnosti ter hkrati pojem visoke razumnosti. Celo sam Michelangelo se je ob njih navdihoval ter dejal: "Brat Ivan, dobri menih, je pač gotovo raj obiskal in dobil od Boga dovoljenje, tamkaj si iskati vzorce za svoje angele."¹³

Prav tako je njegovo veličastno slikarsko delo *Marijino kronanje*,¹⁴ ki jo je slikar ustvaril za kartuzijsko cerkev Val d' Ema blizu Firenc, danes pa se prav tako nahaja v Galeriji Uffizzi. Tukaj se je fra Angelico še enkrat izkazal kot mojster obvladovanja v slikanju množic; medtem ko je posebnost v glavnem motivu kronanja ta, da Kristus "že kronani" Mariji dodaja le še biser kot zadnje plačilo in priznanje za njene neizmerne zasluge. Okoli njiju se nahaja štirideset nebeško lepih angelov z godali, ki povzdigujejo dano slovesnost, medtem ko se v spodnjem planu slike nahaja

Vstajenje, Torino, 1454

velika množica različnih svetnikov in svetnic nebes in zemlje. Na tem delu je očitna njegova veličastnomoč barv, ki očara gledalca, še posebej zlata barva, ki sije v ozadju. Modra in rdeča nastopata predvsem na oblačilih nastopajočih, črne in sive ni nikjer, saj sta veljali za barvi žalosti in spokornosti, ki ju v nebesih ni bilo. Slikarski mojster je znal uporabljati barve na takšen način, da mu tedaj ni nihče sledil; najprej je celo platno prevlekel z zlato barvo, šele nato je na njem naslikal motiv z drugimi barvami, v zelo rahlih in tankih plasteh in prav zaradi tega sobarve izžarevale zlat sijaj. Hkrati je znal uporabljati izredno trpežne barve, saj večina njegovih slik izraža svežino, kot bi bile upodobljene šele pred kratkim. Na sliki *Marijino kronanje* predstavljajo bistveni akcent še zlati žarki, saj so z Marijo in Jezusom vred center samega prizora. Izrazito razsvetlujejo glavni prizor in s tem izpostavljajo glavna protagonista, ki v nebeški svetlobi sijeta med vsemi ostalimi. To ni Angelicovo edino delo *Marijinega kronanja*, je pa gotovo najslavnejše.

Leta 1445 se je v Firencah za dlje časa nastanil rimski papež Evgen IV., ki si je želel osebno spoznati tedaj že slavnega dominikanca in

umetnika fra Angelica. Omenjeni papež je imel navado iz vsega srca obdarovati tedaj že znane in častite florentinske umetnike (npr. kiparja in bakroreza Lavrenzija Ghibertija, arhitekta Antonia Filareteja itd.), vendar prav nobenega umetnika ni obsipal s toliko milostmi ter častmi kot slikarja fra Angelica. Taistega letamu je celo ponudil nadškofijski prestol v Firencah, a se mu je slikar odpovedal, saj je želel ostati zvest svojemu umetniškemu poslanstvu. Povabil ga je, da odpotuje z njim v Rim. Ker pa je papež Evgen IV. kmalu po tem umrl, je njegov naslednik Nikolaj V. (1447–1455) ostal slikarju prav tako naklonjen ter zvest zaščitnik. V času njegovega prestolovanja je umetnost v Rimu zelo napredovala, saj je bil predvsem sam navdušen pospeševalec le-te.

Prvo umetniško delo fra Angelica v Vatikanu so bile freske v zasebni kapelici Evgena IV., vendar žal niso več ohranjene, saj jih je sto let kasneje Pavel III. Farnese uničil, ko je popravljajl vatikansko poslopje. Ikonografsko je šlo za prizore iz Jezusovega življenja, ki pa jih je fra Angelico naslikal *al fresco*. Le nekaj izmed njih je uspel tedaj marljivi risar Pavel Iovius posneti in ti se danes hranijo v vatikanskih muzejih.

Leta 1448 je umetnik pričel slikati naslednjo kapelico v Vatikanu, posvečeno sv. Štefanu in sv. Lavrenciju. Kapela je dokaj majhen, sedem metrov dolg in štiri metre širok prostor. Na desni steni je naslikanih šest prizorov iz življenja prvega, na levi pa iz življenja drugega svetnika; na tretji, oltarju nasprotni steni pa je več podob imenitnih cerkvenih učenjakov. Pri tem delu se je Angelico izkazal predvsem kot odličen portretist. Sledila je poslikava kapele papeža Nikolaja V.

Fra Angelico se je nato za nekaj časa odločil zapustiti Rim ter na povabilo benediktinca Francesca di Barine odpotovati v Orvieto, prečudoviti kraj v Umbriji. Leta 1446 je dobil prošnjo za poslikavo gotske katedrale, posvečene Marijinemu Vnebovzetju, zato se je odpravil tja s svojo najboljšo mojstrsko ekipo slikarjev ter s svojim nečakom Benezzom Gonzzolijem. Motivi, ki se jim je v katedrali

posvetil, so bili naslednji: *Jezus, obdan s petintridesetimi angeli, Marija sredi apostolov in štirih cerkvenih očetov, Častiti zbor starozaveznih prerokov, ter dolga vrsta angelov, ki nosijo arma Cristi*. A žal so tudi to ene izmed njegovih skorajda neohranjenih fresk. Zid, na katerega je slikal, je bil še zelo vlažen, barve so se zaradi tega prepočasi sušile, pozneje pa hitro zbledele. V 17. stol. so strokovnjaki ponovno vsa dela preslikali, vendar so freske očitno drugačne.

Še preden je fra Angelico svoje delo v Orvietu zaključil, se je vrnil v Rim, saj je čutil, da nima več prve moči za slikanje. V čopiču ni bilo več spretnosti, desnica je drevenela in oči so ga pričele zapuščati. Začel je iskati samostansko samoto in mir, v katerem je začutil, kako resnične so besede sv. Bernarda: "*O beata solitudo! Obeata solitudo!*"

Še v nečem je bil fra Angelico edinstven: delal je neumorno in zaradi tega je njegovo dovršeno število slik izredno veliko. To nam še posebej potrjujejo slikarska dela v Orvietu, kjer gre za štiri velike koncepte fresk, a jih je ob svojih pomočnikih skoraj dokončal v treh mesecih. Po Vasarijevem mnenju bi zanje "navaden" umetnik potreboval najmanj dve leti.

Leta 1454 je Beato Angelico naslikal svojo zadnjo umetnino *Kristusovo vstajenje*, nakar je čopič za vselej odložil. Zbolel je, a ni znano za čem. Svoje sobrate je zaprosil, naj tega ne razglašajo v javnosti. Želel je celo, naj njegove smrti ne naznanijo takoj, ampak naj ga po tihem pokopljejo in šele nekaj dni po njegovem pogrebu oznanijo njegov "odhod" ter priporočajo pobožno molitev. In tako se je tudi zgodilo. Spomlad leta 1455 je slikar fra Angelico umrl, pokopali so ga v rimski cerkvi, poleg katere je deset let stanoval ter jo krasil s plodovi umetnosti – *Santa Maria sopra Minerva*. Papež Nikolaj V., ki je bil ob njegovi smrti gotovo eden izmed najbolj potrutih, mu je dal v omenjeni cerkvi postaviti velik nagrobnik, na njem pa njegov lik v stilu basreliefa. Na spomeniku je izklesano "*Hic iacet vene(r a b i) l i s p i c t o r F r (a t e r) I o (a n n e s) d e F l o (r e n t i*

a) *ordi(nis) praedicatorum 14LV*" (Tukaj počiva častitljivi brat Giovanni iz Firenc, reda dominikanskega 1455). Celo papež Janez Pavel II. ga je leta 1982 proglasil za zaščitnika vseh umetnikov, še posebej slikarjev, in zato ga je na dan njegove smrti, 18. februarja, dovoljeno liturgično častiti.

Slavna Rafael in Michelangelo sta si prenekatero slikarsko posebnost vzela k srcu od velikega slikarja fra Angelica, ki je bil na sceni že nekaj časa pred njima, toda oba sta nato odplula po svoje, kar je tudi razumljivo. Kot primer nam o tem bežno govori tudi upodabljanje figuralike treh velikanov; pri prvih dveh prevladuje *telo*: pri Rafaelu telesna lepota, pri Michelangelu telesna krepkost, pri fra Angelicu pa ne opazujemo toliko teles, kot pa duha. Pri prvih dveh nas zanima *titanska moč*, pri Angelicu *ljubezen*, pri onih dveh čutimo občutljivo *snov*, pri Angelicu pa *poezijo*. Tam vlada narava, tukaj nadnarava.

Alberti je v tedanjem času omenil, da naj bi bila v slikarstvu venomer najpomembnejša zgodba. Hkrati pa tudi iz kompozicije izhaja tista skladnost, ki se ji pravi lepota, a še bolj kot lepota sta ga zanimala vsebina naslikanega ter vzbujanje gledalčevih čustev. Res je, tudi ob gledanju Angelicovih slik je tako, in v današnjem času preprosto nimamo kaj dodati.

LITERATURA

Giorgio Vasari, *The lives of Artists*, New York, 2008.

Leone Batista Alberti, *De pictura*, 1435 ("Leon Battista Alberti, *On Painting*, A New Translation and Critical Edition", New York, 2011).

Gabriele Bartz, *Fra Angelico*, Köln, 1998.

William Hood, *Fra Angelico at San Marco*, London, 1993.

Alighieri Dante, *Divina commedia: Inferno: Purgatorio: Paradiso*, Roma & New Compton, 1999.

1. *Giotto di Bondone (1267–1337) (t.i. giottovska umetnost) je bil veliki florentinski umetnik, ki se je učil na gradbišču Frančiškove bazilike v Assisiju in Rimu. Njegov slikarski*

stil je bil zaznamovan predvsem s trodimenzionalnostjo in učinkom prostora, potem s poudarjanjem človeka in resničnosti, v kateri prevladujejo dramatični in zgodovinski dejavniki. Prav tako postanejo pomembni kompozicija, prisotnost človeške figure, njeni gibi in zadržan izraz.

2. *Giorgio Vasari (1511–1574), Vite, Življenja velikih umetnikov*, prva izdaja leta 1550, druga 1568.
3. *Leone Batista Alberti* je na področju arhitekture izkoristil slikarjevo vlogo pri naročnikovi reprezentaciji v svojem spisu *De pictura* (1435), kjer je postavil teorijo slikarstva, ki naj slikarjevo spretnost "izvleče iz močvirja" zgolj obrtniškega dela in ga povzdigne med predstavnike svobodnih umetnosti. Alberti je hkrati postavil teorijo slikarstva tako, da je ekspliciral retoričnost podob. Kot humanist je sodeloval v velikem projektu obujanja starorimske latinščine, katerega pomemben del je bilo obujanje antične retorike (avtoriteti na tem področju sta bila Cicero in Kvintilijan).
4. *Depictura*, II, 26
5. *Ibid.*, VI, 3
6. *Ibid.*, III, 52
7. *Ibid.*, III, 52
8. *Ibid.*, II, 31–33 in 46
9. Kasneje imenovan *fra Angelico*; sovrtniki so ga klicali tudi *Angelica*, v samostanu pa *Beato Angelico– blaženi*.
10. "Pred mano, angel stal je v svitu jasnem
Noseč iz neba ljudstvom odrešenje,
Ki v večnem sije blagru njim in časnem,
Odkar izrekel Devi je češčenje.
Neskončno lepa njega je podoba,
Živ človek je in ne mrtvo kamenje;
Obseva bajno rajska ga svetloba
In „Ave“ pozdravljuje že šepete
Ter ves prizor nebes obda miloba;
Pred njim pa, polna nadnaravne sreče,
Ponižno klanja se devic Kraljica
In „Dekla sem Gospoda“ tiho reče." (Purgat. X. 34 sq.)
11. "Prva med stvarmi, najvišje hvalve vredna
Biti morala je Božja porodnica,
Sam hotel Gospod je, da lepa tako in čedna
Bila ta hebrejska je devica . . ." (Alessandro Manzoni)
Objavljeno v eni izmed strokovnih knjig o fra Angelicu (neznani natančni podatki o izdaji knjige).
12. *Ibid.*
13. V tehniki tempera na lesenih ploščah je poleg niza Madon (npr. *Madonna dei Cedri*, 1419–1423, muzej San Matteo, Pisa; *Marija z detetom*, okoli 1435, Nacionalna galerija, Parma; *Marija z detetom*, okoli 1450, galerija Sabauda, Torino; razkošno, z množico individualiziranih figur dopolnjeno *Marijino kronanje*, 1434–35, Uffizi, Firence) fra Angelico naslikal še več prizorov iz življenja svetnikov (npr. z zgodbo o sv. Nikolaju, 1437, Vatikanska pinakoteka, Rim; *Stigmatizacija sv. Frančiška in sv. Petra Mučenika*, okoli 1435, Strossmayerjeva galerija, Zagreb; *Mučeništvo sv. Kozme in Damijana*, okoli 1438–1440, Louvre; med zgodnjimi, še v gotski maniri izvedenimi tablami pa velja omeniti več kot dva metra dolgo, puščavniško življenje prikazujočo *Tebaido*, okoli 1420, danes v firenških Uffizijih).

"En dan v tvojih dvorih je res boljši kakor tisoč drugih; v hiši svojega Boga raje ostanem na pragu, kakor da bi stanoval v šotorih krivičnosti." (Ps 84,11)

Sveta dežela – tempeljska ploščad (foto: Janez Oblonšek)

Kristjani v Iraku: Poročilo

Iraški kristjani predstavljajo eno najstarejših krščanskih skupnosti. Za nazornejšo predstavo si lahko zamislimo, da je v času, ko je okoli leta 1000 krščanstvo v Evropi šele dosegalo severne in vzhodne meje celine, na območju Mezopotamije živela že vsaj štirideseta generacija kristjanov. Stoletja prevlade islama, težavna zgodovina neprestanih spopadov za to ozemlje, naravnih katastrof ter v zadnjem času tudi množično izseljevanje so nekdanje cvetoče skupnosti številčno omejili na versko in narodno manjšino. Danes doživljajo novo katastrofo, ki jih lahko povsem izniči. Od letošnjega junija v Mosulu in njegovi okolici, na Ninivski ravnici, po skoraj 2000 letih nedelje prvič minevajo brez krščanskih bogoslužij. Protikrščanski (in nasploh protimanjšinski) ukrepi t.i. "Islamske države", ki so za nekaj časa usmerili pozornost svetovnih medijev na iraške kristjane, so zanje le zadnji (upamo, da ne tudi poslednji) udarec, saj preganjanje potencirano narašča že od ameriškega napada na Irak leta 2003. Preganjanje, ki po določilih mednarodnega prava pridobiva vse poteze genocida.

TEŽAVNA ZGODOVINA, PREIZKUŠENE SKUPNOSTI¹

Krščanstvo se je na območje Sirije in zgornje Mezopotamije razširilo že zelo zgodaj, morda že v apostolski dobi. Prebivalci tega območja so govorili vzhodno različico aramejskega jezika, razširjenega po vsem Bližnjem vzhodu,² in so tako bili jezikovno in kulturno blizu prvim kristjanom. Iz aramejščine se je skozi stoletja razvil klasični sirski jezik, ki je postal tudi liturgični jezik krajevnih Cerkva. Glavni središči širjenja sta bili mesti Edesa (danes Şanlıurfa v

Turčiji) ter Arbila (danes Erbil, glavno mesto iraškega Kurdistan) v zgornji Mezopotamiji ali Asiriji). Ozemlje je bilo v prvih stoletjih neprestani predmet spora med rimskim (kasneje vzhodnorimskim oz. bizantinskim) cesarstvom in perzijskimi dinastijami, Parti oz. od 3. stoletja dalje Sasanidi. Slednji so stremeli k oživitvi zoroastrske religije in so večkrat sprožili preganjanja kristjanov, ki so jih videli kot naravne zaveznike sovražnega imperija, ki je v tem času prevzel krščanstvo. Kot bomo videli, se je ta vzorec v zgodovini večkrat ponovil. Zaradi odrezanosti skupnosti in pritiskov oblasti izven rimskega cesarstva,

napetosti med posameznimi patriarhati ter teoloških sporov v 5. stoletju so se kristjani v Mezopotamiji sčasoma ločili od preostale Cerkve. Cerkev na območju sasanidske Perzije (z vzhodnosirskim jezikom, liturgijo in izročilom) je ustanovila samostojen patriarhat s sedežem v Selevkiji-Ktezifonu in prevzela zmerno nestorijansko diofizitsko teologijo; v rimskem delu pa so sirsko govoreči kristjani (zahodnosirskega jezika, liturgije in izročila) z delovanjem monofizitsko usmerjenih Jakoba Baradeja in patriarha Severa postali del samostojne Sirske ortodoksne cerkve s sedežem v Antiohiji.³ Naslednja stoletja so prinesla prvo obdobje razcveta in bogate misijonarske dejavnosti, ki je segala vse do Kitajske.

Z arabsko osvojitvijo so vse krščanske skupnosti na Bližnjem Vzhodu prišle pod nadoblast islamskega kalifata. Čeprav so še nekaj stoletij predstavljali večinsko prebivalstvo na širokih območjih, so kristjani izgubili vso politično moč, podvrženi so bili sistemu *dhimmi*, ki je zahteval plačilo posebnega davka, prepovedal gradnjo cerkva in opredelil zunanje znake ločenosti (obleka, ponekod obvezno znamenje križa). Kljub omejitvam so krščanske skupnosti v času zlate dobe abasidskega kalifata še naprej cvetele, z bogato teološko, znanstveno in misijonarsko dejavnostjo. Patriarhi Cerkve na Vzhodu, ki so sedež prenesli v Bagdad, so bili v tem času ugledni obiskovalci dvora ter zastopniki vseh krisijanov v kalifatu, izobraženi kristjani pa cenjeni zdravniki in učenjaki. Zaradi prehajanja v islam, politične šibkosti in drugih omejitev je število kristjanov vseeno upadalo. Pregarjanja so bila sicer na začetku bolj lokalne narave in jih je osrednja oblast zavirala. S propadanjem kalifata od 10. stoletja dalje so se množili tudi napadi na kristjane. Manjšinske verske skupnosti so bile tarča nezadovoljnih množic in pripravni grešni kozel za oblast, ki je povečini prešla v roke turških vojaških poveljnikov (Seldžukov). Po kratkem obdobju olajšanja v času mongolskih osvajanj (nekaj mongolskih plemen je že bilo krščanskih) je 14. stoletje

prineslo do tedaj najhujšo katastrofo, posebej v času Timurlenka, ki je sistematično uničeval krščanske skupnosti s poboji, uničevanjem vasi ter požiganjem cerkva in samostanov, pri čemer se je izgubil tudi večji del njihove izjemne literarne in umetniške dediščine. V istem obdobju so prebivalstvo zdesetkale še epidemije kuge, za katero so večkrat okrivili prav kristjane (kot v Evropi Jude). Nekdaj številčna in dejavna Cerkev na Vzhodu se je obdržala le še v goratem območju zgornje Mezopotamije med Mosulom, jezerom Van in jezerom Urmija. Sedež patriarhata je bil prestavljen v mesto Alkoš na Ninivski ravnici (severno od Mosula), položaj patriarha pa je postal deden in je prehajal s strica na nečaka. V tem času je tudi Sirska ortodoksna Cerkev preselila svoj sedež iz Antiohije v notranjost, v samostan Mor Hananjo blizu Mardina (danes v Turčiji).

Ponovno širjenje skupnosti je omogočilo obdobje relativnega miru pod oblastjo Osmanskega imperija, ko so posamezne skupnosti na verski podlagi uživale določeno mero avtonomije pod vodstvom cerkvenih struktur (*milet*). Asirska cerkev je v tem obdobju doživljala več delitev, ki so bile posledica sporov glede imenovanja patriarha. Skupina, ki je nasprotovala dedovanju naslova, je leta 1552 izvolila protipatriarha Janeza Sulako, ki je kot Mar Šimun VIII. naslednje leto v Rimu stopil v unijo s Katoliško cerkvijo in dobil naslov patriarha Kaldejcev s sedežem v Amidi (Diyarbakir ob Tigrisu v Turčiji). Unija je doživela nekaj prekinitev, a je bila utrjena na prehodu v 19. stoletje, ko se ji je pridružil še patriarh v Alkošu. Izven unije je ostala le linija patriarhov v Kočanisu (Konak v Turčiji), iz katere izhaja današnja Asirska cerkev. S Katoliško cerkvijo se je združil tudi del Sirske ortodoksne cerkve. Kristjani, ki jih povezuje uporaba sirskega jezika v liturgiji, so še danes razdeljeni med štiri glavne skupine: Asirsko cerkev Vzhoda, Kaldejsko katoliško cerkev, Sirsko ortodoksno ter Sirsko katoliško cerkev.

V 18. in 19. stoletju so krščanske skupnosti na tem območju doživljale hitro rast. Obenem

so v hitro propadajočem Otomanskem imperiju začele naraščati napetosti. Arabski in turški nacionalizem sta po zgledu evropskih trendov težila k izgradnji nacionalne države, pri čemer je bila glavna ovira prav verska in narodnostna razdrobljenost; s tem je v krizo zapadel tudi sistem *miletov*. Kristjani so bili v vseh pogledih drugorazredni državljani, čeprav so imeli bistveno višjo raven izobrazbe in so bili tudi ekonomsko zelo uspešni. V tem času se je kljub razdrobljenosti v več denominacij oblikovala njihova zavest o skupni narodni identiteti, ločeni od arabske, turške in kurdske, čeprav je vse skupnosti niso sprejele za svojo.⁴ Po zgledu balkanskih narodov so v drugi polovici 19. stoletja začeli zahtevati več neodvisnosti, pri čemer so jih podpirale evropske velesile. Vse to je krepilo nezaupanje in sovražstvo večinskega prebivalstva. V tem času so med asirskimi kristjani v turškem imperiju intenzivno delovali predvsem Britanci. Pri svojem širjenju vpliva na Kavkazu in v Perziji jih je kot možne zaveznike videla tudi ekspanzionistično usmerjena Rusija. Z besedami Wilhelma Bauma: "Evropske kolonilane sile, Francija in Anglija, tako kot caristična Rusija, so sirsko krščanstvo uporabljale kot instrument svoje *machtpolitik* na Orientu. Usodo Cerkve na Vzhodu je usmerila ta nova oblika kolonializma. Ob začetku 20. stoletja so vzhodnosirski kristjani postali figurica v politiki velikih evropskih sil in njihovih Cerkva."⁵ Kristjani so bili hkrati žrtve spopadov med Perzijo in Otomanskim imperijem. Tako je l. 1743 perzijski šah Nadir oplenil Alkoš, pri čemer je bilo pobitih mnogo prebivalcev, ter uničil samostan Raban Hormizd, stoletni sedež patriarhov.

V štiridesetih letih 19. stoletja so izbruhnili konflikti med kurdske poveljniki, ki so skušali pridobiti večjo samostojnost proti oslabljeni otomanski oblasti, ter asirskimi kristjani. V letih 1843 in 1846 so kurdske čete sprožile prvi val pobojev v okolici mesta Hakkari (danes v Turčiji), ker so asirski kristjani zavrnilo sodelovanje pri njihovem uporu. Zaradi pritiska zahodnih sil je nato

posredovala otomanska vojska. Sultan Abdul Hamid II. je v želji, da bi zopet povezal razpadajoči imperij, podpiral ideologijo panislamizma. Da bi pomiril kurdske upore na vzhodu, je podelil poluraden status njihovim četam in jim pustil proste roke glede krščanskega prebivalstva. V letih 1894-96 je bilo med t.i. hamidskimi poboji na območju današnje vzhodne Turčije med Urfo in Diyarbakırom poleg množice Armencev pobitih tudi okoli 25.000 asirskih kristjanov različnih denominacij. Katastrofa se je stopnjevala v času prve svetovne vojne, ko je otomanska vojska, ki je v vojno stopila na strani centralnih sil, s pomočjo kurdske čet začela načrtno uničevati krščanske skupnosti, ki jih je videla kot zaveznike Rusije in Velike Britanije. Asirci so s pomočjo oborožitve ruske vojske pod vodstvom generala Agha Petrosa uprli in dosegli nekaj uspehov proti turški vojski, a so bili zaradi ruskega umika in izstopa iz vojne ter izostanka obljubljenе pomoči Britancev na koncu poraženi. V nekaj letih je zaradi pobojev, boleznin in izčrpanosti med dolgim begom umrlo okoli 300.000 asirskih kristjanov, kar je po nekaterih ocenah predstavljalo polovico njihovega števila. Posebej na udaru so bila območja Tur Abdina, Kočanisa in okoli jezera Urmija v Perziji, od koder so preživeli bežali v zbirna taborišča v današnji Siriji in Iraku (v okolici Bagdada in Alkoša). Posebej je bila prizadeta Asirska cerkev Vzhoda, ki je izgubila tretjino pripadnikov ter večino duhovnikov in voditeljev, za nameček pa še svoje matično ozemlje v okolici Kočanisa. Ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja so tako asirski kristjani doživeli genocid, ki se lahko primerja le še z uničevanjem v času Timurlenkovih pohodov.

Po prvi svetovni vojni so si ozemlje propadlega otomanskega imperija razdelile zmagovite sile. Na ozemlju nacionalistične Turške republike so se asirski kristjani ohranili le sporadično, načrti za ponovno naselitev v njihovo domovino so propadli. Večina jih je ostala v Siriji pod francoskim mandatom ter v Iraku pod hašemitsko kraljevino, ki

so jo obvladovali Britanci. V Iraku so Asirci sestavljali večino britanske najemniške vojske (Iraq Levies) in so pri Društvu narodov zahtevali vsaj delno neodvisnost ali preselitev celotne skupnosti na nevtralno ozemlje. Sovražnost kurdskega in arabskega prebivalstva do njih se je stopnjevala po arabskem uporu, ki so ga pomagali zatreti tudi asirski vojaki. Leta 1933 je iraška vojska v vasi Simele in okolici, ki so jo naseljevali begunski asirski kristjani, zagrešila množične poboje (skupno okoli 3000 ljudi). V naslednjih letih je moral patriarh Asirske cerkve Vzhoda skupaj s številnimi verniki zapustiti Irak in se je nazadnje naselil v ZDA v Chicagu, kjer je še danes sedež patriarhata. Asirski najemniški vojaki so igrali veliko vlogo tudi med drugo svetovno vojno, ko so pomagali Britancem premagati iraško vojsko, ki se je povezala z nacistično Nemčijo, ki je tako skušala dobiti dostop do z nafto bogatih območij.

Leta 1954 je britanska vojska zapustila Irak in razpustila asirsko najemniško vojsko. V šestdesetih letih so na začetku vladavine režima stranke Baas manjšinske skupnosti pridobile več pravic, vključno s poukom v sirskega jezika na območjih, kjer so bili kristjani v večini, vendar brez politične avtonomije. V 70. letih pa je Sadam Husein začel s programom arabizacije in prekinil podpiranje manjšinskih kulturnih ustanov. Število kristjanov v Iraku je začelo naglo upadati, predvsem zaradi pospešene emigracije v zahodne države. Njihovo skupnost sta v osemdesetih letih prizadeli tudi iraško-iranska vojna ter operacija Al-Anfal, med katero je režim s kemičnim orožjem uničeval kurdske in asirske vasi na severu države. Ob ameriškem napadu na Irak leta 2003 je po ocenah v Iraku živelo še 1-1,5 milijona kristjanov različnih denominacij.

OD LETA 2003 DO DANES: PORAJAJOČI SE GENOCID⁶

Medetnično in medversko nasilje na ozemlju Iraka je po ameriškem vdoru

v Irak in po strmoglavljenju režima Sadama Huseina strmo naraslo. Tri prevladujoče skupine v Iraku, šiitski Arabci, ki prevladujejo na jugu države, sunitski Arabci z večino v osrednjem delu ter Kurdi na severovzhodu države, se bojujejo za prevlado, pri čemer jih podpirajo različne regionalne in svetovne sile. V tem spopadu so najbolj na udaru manjše skupnosti, ki jih večje izrinjajo v boj za nadzor nad z nafto bogatim ozemljem: asirski kristjani, Jazidi, Turkmeni, Šabaki ter nekaj manjših skupin. Med temi so ogroženi predvsem Asirci in Jazidi, ki so poleg narodne še verska manjšina. Medtem ko so spopadi med suniti, šiiti ter Kurdi obojestranski, pa gre pri manjšinah v glavnem za enostransko nasilje in dobiva vse razsežnosti genocida po določilih mednarodnega prava.⁷

Po poročilu Asirskega sveta Evrope je bilo med aprilom 2003 in marcem 2012 v napadih ubitih več kot 400 kristjanov.⁸ Prednostne tarče so politični in verski voditelji skupnosti. Med njimi je bil marca leta 2008 umorjen tudi mosulski nadškof Kaldejske cerkve Paulus Faraj Rahho.⁹ Do letošnjega leta se je zgodilo 46 bombnih ali strelskih napadov na cerkve, večkrat v usklajenih napadih na več cerkva hkrati. Zelo pogoste so ugrabitve z zahtevami po odkupnini ali s posilstvi žensk in deklet. Dekleta se morajo včasih tudi poročiti s svojimi ugrabitelji. Tarče so še študentje, ki doživljajo napade, poniževanje in zastraševanje. Napadalci ne prihajajo le iz vrst skrajnih islamističnih skupin (Al-Kajda, IS); med njimi so tudi pripadniki iraške vojske in policije. Policija in sodstvo večinoma ne išče oz. ne obsodi zločincev. Naslednja značilnost napadov je zastraševalni učinek, saj napadalci posegajo po skrajnem nasilju (križanje, iznakaženje, razsekanje udov, ...) z namenom zatreti vsako misel na odpor in spodbuditi občutek brezizhodnosti. Različne skupine (tako šiitske kot sunitske) so zagrozile kristjanom, da se morajo držati določil islamskega prava. Al-Kajda je v letu 2007 nekaj mesecev ustrahovala prebivalce krščanske četrti Dora v južnem delu Bagdada,

jim naložila plačilo davka *džizja*, spreobrnitev v islam ali izselitev (brez premoženja). Napadi se vrstijo tudi na trgovine in podjetja v lasti kristjanov, predvsem na prodajalne z alkoholom in (sodobno) glasbo. Kristjani na ozemlju avtonomnega iraškega Kurdistanu so podvrženi velikim pritiskom, naj se izselijo. Mednarodna pomoč, namenjena manjšinam, se večinoma preusmerja v kurdske vasi, medtem ko je asirsko in drugo manjšinsko prebivalstvo zapostavljeno na vsakem koraku. Kurdi pritiskajo tudi na Asirce, ki živijo na spornih ozemljih na Ninivski ravnici, da bi stopili na njihovo stran v sporu z osrednjo vlado. Kljub temu je Kurdistan pomembno zatočišče krščanskih beguncev iz drugih predelov države. V desetih letih od leta 2003 do 2013 se je število asirskih kristjanov v Iraku vsaj prepolovilo na 300.000-450.000. Po ocenah je kar tretjina iraških beguncev iz vrst kristjanov.

Leto 2014 je prineslo zadnji udarec za asirske kristjane, ki so ostali v Iraku. 10. junija letos so sile Islamske države Iraka in Sirije (ISIS) osvojile Mosul. Vsi pripadniki manjšin v mestu so nemudoma postali tarče. Z vzpostavitev muslimanskega prava ali *šarije* so začele veljati stroge omejitve za krščansko prebivalstvo. 15. junija so začeli pobirati *džizjo*, davek za nemuslimane, z izhodiščno višino 250 dolarjev. Pripadnikom manjšin so prepovedali opravljati javne službe, ženske so morale zapustiti vsa delovna mesta. 17. julija je izšel ukaz, da se morajo kristjani spreobrniti v islam, plačati *džizjo*, ali pa bodo usmrčeni; za umik iz mesta so jim dali dva dneva. Domove kristjanov so označili z arabsko črko nun ("nasrani", kar pomeni kristjan) ter jih razglasili za lastnino Islamske države. Ob begu iz mesta so vojaki beguncem pobrali vso lastnino, vključno s prevoznimi sredstvi, tako da so morali bežati peš. Nekaj družin je v hudi stiski sprejelo islam. Nad prebivalstvom, ki je ostalo v mestu, borci Islamske države še naprej izvajajo teror. Vrstijo se ugrabitve žensk in deklet, ki so nato prisiljene v poroko, ločevanje družin, uboji in plenjenje lastnine.

V Mosulu in neposredni okolici so uničili, oropali, zasedli ali spremenili v mošeje vse cerkve, samostane ter škofijske sedeže, hkrati pa uničujejo tudi vse islamske spomenike, ki niso v skladu z njihovo skrajno interpretacijo.

Območja severno in vzhodno od Mosula (Ninivska ravnica) s pretežno asirskim prebivalstvom, ki jih je izpraznila iraška vojska, so zasedli kurdski pešmerge. Asirci so večinoma pozdravili njihovo zaščito, a je iz zgodovinskih razlogov med njimi veliko zaskrbljenosti, predvsem zaradi strahu, da bi Kurdi položaj izkoristili za naselitev območja, ki so ga izpraznili asirski begunci.¹⁰ V avgustu je Islamska država prevzela nadzor še nad pretežno asirskima mestoma Tel Keyf in Bakhdida (Karakoš), kar je privedlo do dodatnega vala beguncev. Na Ninivski ravnici je izpraznjenih 50 naselij, od tega 28 asirskih, 15 šabaških, 7 jazidskih ter eno armensko. Nekaj beguncev je ostalo ujetih na ozemlju Islamske države in živijo v hudem pomanjkanju. Skupno število notranje razseljenih oseb zaradi zadnjih spopadov je blizu milijona; od tega je približno četrtnina kristjanov. Naseljeni so v iraškem Kurdistanu, v severovzhodni Siriji (pod nadzorom sirskih Kurdiv) in na varnih območjih Ninivske ravnice. Tiste, ki so nastanjeni v začasnih bivališčih, pravkar prizadevata še močno deževje in mrz ob bližajoči se zimi, saj gre za gorato območje z nizkimi temperaturami. Begunci živijo v nenehnem strahu in negotovosti glede prihodnosti.

Pred krščanskimi skupnostmi v Iraku je danes ena najtežjih preizkušenj iz njihove stoletne zgodovine. Prva rešitev bi bila trajna naselitev na zaenkrat varnem območju Kurdistanu, kar pa bi pomenilo nove konflikte s kurdske oblasti, ki so na uspešni poti k ustanovitvi prve neodvisne kurdske nacionalne države in niso naklonjene povečanju deleža pripadnikov manjšin na svojem ozemlju. Druga rešitev je množična izselitev na Zahod. Posamezniki znotraj ameriške diaspore si tako prizadevajo za sprejem posebnega zakona, ki bi omogočil množično

preselitev asirskih kristjanov v ZDA. Temu med drugimi odločno nasprotuje kaldejski patriarh Loius Rapahel I. Sako, ki v tem času pospešeno poziva svetovne velesile, Združene narode in druge krščanske cerkve k ukrepanju in pomoči svoji skupnosti. Tretja možnost je najtežja: vztrajati in upati na posluš pri iraški vladi in mednarodni skupnosti. Kot že v preteklosti se vrstijo pozivi k ustanovitvi posebnega območja na Ninivski ravnici, ki bi bila pod upravo Asircev ter drugih manjšin in bi imela tudi svoje varnostne sile ter določeno mero avtonomije. Pogoj za to je seveda odločna protiofenziva proti Islamski državi, ki bi onemogočila nadaljnje ogrožanje krščanskega prebivalstva na tem območju. Kristjani v Iraku si večinoma prizadevajo za narodnostno in versko sobivanje z močno osrednjo oblastjo in določeno mero lokalne avtonomije (centripetalni federalizem). Resnična situacija pa kaže, da je država *de facto* že razdeljena na tri enote, šiitsko, sunitsko in kurdsko. Mednarodna skupnost mora znotraj te ureditve zagotoviti prostor in zaščito za preostale manjšine, ki so danes žrtve spopada za strateške vire in novo delitev Bližnjega vzhoda.

20. avgusta letos, med ofenzivo Islamske države, se je v Erbilu, antični Adiabeni, zbralo pet patriarhov, da bi izrazili podporo iraškemu kristjanom. Na obisku so bili vrhovni poglavarji Maronitske, Sirske ortodoksne, Kaldejske katoliške, Grške katoliške in Sirske katoliške Cerkve. Skupaj so molili za vse prizadete.

Kristjani v konfliktih na Bližnjem vzhodu danes niso ena od spopadajočih se sekt, kakor je razbrati iz medijskih poročil, ki nekritično govorijo o medsektaškem nasilju. So preganjana skupnost, vedno uporaben grešni kozel ali kolateralna škoda regionalnih spopadov, ki so v veliki meri od zunaj sproženi interesni spopadi za nadzor nad viri. Zopet so, kot že večkrat v svoji zgodovini, podvrženi nasilju, ki jim krati osnovne človekove pravice. Narava in intenzivnost nasilja kažejo na sistematično uničevanje narodnostne oz. verske skupnosti, ki izpolnjuje vse pogoje za genocid po določilih mednarodnega prava.

V Siriji in Iraku obstaja realna možnost, da bodo stoletne krščanske skupnosti izginile, v primežu fizične ogroženosti in izseljevanja zaradi nemogočih razmer, ne da bi bile sploh vpletene v konflikte različnih interesnih skupin. Njihovi muslimanski sosede se pod vplivom težke ekonomske situacije, vračanja k močnejši verski identiteti ob padcu s korupcijo prežetih sekularnih režimov in iz tujine financiranega ideološkega hujskaštva obračajo proti njim. Zdi se, da Zahod pri tem zopet prevzema vlogo, ki jo je v zgodovini že večkrat odigral: krščanskim skupnostim na območju Bližnjega vzhoda zagotavlja zaščito in obljublja konkretno pomoč, a jih v kritičnih trenutkih zaradi lastnih težav ali drugih interesov pušča na milost in nemilosti preganjalcem.¹¹ Ta scenarij se je že odvil v času med prvo svetovno vojno in za posledico pustil enega največjih genocidov v zgodovini človeštva. Pogosto se zgodi, da se zgodovina ponavlja; ni pa nujno, da jo ponovimo mi.

Naj končamo z besedami sedanjega kaldejskega patriarha: "Naši muslimanski sosede nam niso pomagali. Zahod nas je opazoval in, kot kaže, spregledal naše trpljenje. Toda ne bomo zapustili svoje zemlje, ne glede na žrtve."

1. Viri: Wilhelm Baum in Dietmar W. Winkler, *The Church of the East, A concise history*, Routledge Curzon, 2003; Heleen Murre-van der Berg, "Syriac Christianity", v: Ken Parry ed., *The Blackwell Companion to Eastern Christianity*, 2007.
2. Aramejščino, ki spada med semitske jezike, je kot *lingua franca* staroveškega Bližnjega vzhoda pred osvajanjem Aleksandra Velikega razširil novoasirski imperij v 8. stoletju pr. Kr. Zahodna veja aramejščine je nadomestila hebrejščino kot pogovorni jezik v Palestini po babilonskem izgnanstvu.
3. Za Cerkev na Vzhodu se predvsem v zahodnih virih uporablja tudi naziv nestorijanska Cerkev, za Sirsko ortodoksno Cerkev pa monofizitska ali jakobitska Cerkev. Vse te nazive skupnosti same zavračajo zaradi pejorativnih konotacij in ker se ne ujemajo z dejanskim teološkim naukom.
4. Zavest o pripadnosti posebnemu narodu so pospeševali zahodni misijonarji in raziskovalci, ki so na tem območju odkrivali arheološke ostaline starih Asircev. Idejo o narodni kontinuiteti od asirskega imperija do danes je prevzela predvsem cerkvena in politična elita, medtem ko je večina svojo pripadnost videla v okviru plemena ali posameznih Cerkva. Tudi danes med kristjani različnih denominacij in znotraj njih ni enotnega mnenja o narodni pripadnosti. Asirsko identiteto so najbolj sprejeli v Asirski cerkvi Vzhoda,

- medtem ko so kristjani v Siriji oblikovali svojo, aramejsko narodnost; spet drugi se štejejo za Arabce krščanske veroizpovedi, nekateri pa se raje izrekajo po državljanski pripadnosti (Iračani, Turki, Sirci). V tem članku uporabljam oznako asirski kristjani za vse krščanske skupnosti s sirskim litrugičnim jezikom na obravnavanem območju (angleščina tako razlikuje med pojmom Syrian, ki označuje narodno ali državno pripadnost, ter Syriac, ki označuje jezikovno skupino), glede na to, da se kristjani v Iraku povečini strinjajo z asirsko ali asirsko-kaldejsko identiteto. O tem gl. Sami Zuba-ida, "Contested nations: Iraq and the Assyrians, v: *Nations and nationalism* 6 (3), 2000, 363-382 (<http://www.aina.org/articles/contestednations.pdf>, pridobljeno 28.10.2014), ter Sener Akturk, *Perspectives on Assyrian Nationalism*, <http://www.aina.org/articles/poan.pdf>, pridobljeno 28.10.2014).
5. Wilhelm Baum in Dietmar W. Winkler, *The Church of the East, A concise history*, Routledge Curzon, 2003, str. 134.
 6. Vira: Peter BetBasoo, *Incipient Genocide. The Ethnic Cleansing of the Assyrians of Iraq*, Assyrian International News Agency, 2013 (revised September 3, 2014), <http://www.aina.org/reports/ig.pdf>, pridobljeno 30.10.2014; *Facing Annihilation. Innocent Assyrian victims of an unfolding Genocide*, Assyria Council of Europe, 14. avgust 2014, <http://www.aina.org/reports/facann.pdf>, pridobljeno 30.10.2014.
 7. O upravičenosti označitve dogajanja z genocidom gl. *Incipient Genocide*, str. 8 s.
 8. V primerjavi z obdobjem pred letom 2003 je letno število umorov naraslo za kar 2000x! Prim. *Incipient Genocide*, str. 9.
 9. O tem so poročali tudi naši mediji, obširno predvsem v Družini: <http://www.druzina.si/icd/spletnastran.nsf/all/47691BB1ACFB6F81C125741100345D50?OpenDocument>, pridobljeno 30.10.2014.
 10. Konstantin Sabo, *Further Arming the Kurds Could Prove Dangerous*, <http://www.aina.org/guesteds/20140901185145.htm>, pridobljeno 30.10.2014.
 11. Hudo kritiko današnje politike ZDA in drugih zahodnih držav glede položaja v Iraku je izrekel tudi kaldejski patriarh Raphael Louis I. Sako: <http://www.washingtonpost.com/blogs/worldviews/wp/2014/09/04/church-patriarch-in-iraq-blames-u-s-for-christians-misery/>, pridobljeno 30.10.2014.; <http://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/clanek/iraski-patriarh-sako:-ostra-kritika-politike-zahoda>, pridobljeno 30.10.2014..

"Iz velikosti in lepote ustvarjenih reči moremo s primerjanjem motriti njihovega Stvarnika."
(Mdr 13,5)

Obala Jadranskega morja 1 (foto: Janez Oblonšek)

**"POČIVAJ, VELIKAN
AVSTRIJSKI"
ANDREJ RAHTEN,
PRESTOLONASLEDNIKOVA
SMRT: PO SLEDEH
SLOVENSКИH
INTERPRETACIJ
SARAJEVSKEGA ATENTATA,
CANKARJEVA ZALOŽBA,
LJUBLJANA 2014, 176
STRANI.**

Leto 2014 je bilo in je še Lv znamenju stoletnice začetka prve svetovne vojne. V Belgiji so jo obeležili že v začetku letošnjega leta. V mesecu januarju je namreč potekal izbor za mis Belgije. Takrat še rjavolasa danes pa svetlolasa lepotica Cindy Sabbe je na tekmovanju dobila vprašanje, za katerega je voditelj dejal, da je izredno lahko: "Kdaj se je začela prva svetovna vojna?" Po nekajsekundnem razmisleku je odgovorila: "Pred desetimi leti." Bolj imenitnega uvoda v stoto obletnico "velike vojne" si pač nismo mogli zaželeli. To mislim čisto resno, brez sarkazma. Splet so namreč preplavili videoposnetki omenjenega odgovora, šaljivci so objavljali črno-bele fotografije vojaških jarkov s pripisom "Never forget 2004-2008" (Nikoli ne pozabimo 2004-2008). Tako je novica o stoletnici obšla skoraj ves svet. Žalostno, vendar resnično je dejstvo, da se neumnosti pač hitreje širijo kot karkoli drugega. Nobena razstava ne bi mogla sveta bolje opozoriti na stoletnico, kot je to storila Cindy.

Na Slovenskem smo obletnico obeležili veliko primerneje, med drugim se je državni vrh prvič poklonil žrtvam te morije na ljubljanskih Žalah. Seveda pa gre z obeleževanjem stoletnice začetka vojne morije z roko v roki tudi stoletnica atentata na habsburškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegovo ženo Zofijo Hohenberško na Vidov dan, 28. junija 1914, v Sarajevu. Usodni strel srbskega dijaka Gavrila Principa so poskrbeli, da je ves svet prvič slišal za majhno mestece Sarajevo, kar se je ponovilo v istem stoletju še dvakrat: ob zimskih olimpijskih igrah leta 1984 in slabo desetletje kasneje, ko je bilo mesto oblegano v krvavih jugoslovanskih vojnah.

Pričujoča monografija Andreja Rahtna, enega največjih slovenskih poznavalcev habsburške dinastije, je izšla z natančnostjo švicarske ure, namreč ravno v mesecu juniju. Kot je avtor v uvodu zapisal, so bila dela Ivanke Klemenčič (*Zločin v Sarajevu: tragična smrt prestolonaslednika Fran Ferdinanda in njegove soproge vojvodinje Hohenberg*), Ivana Avgušтина Žiberta (spovednika vojvodinje Zofije) (*Der Mord von Sarajevo und Tiszas Schuld an dem Weltkrieg*) in Vladimirja Dedijerja (*Sarajevo 1914*) izhodišče za monografijo o prestolonasledniku.

V prvem poglavju se je avtor posvetil biografiji Franca Ferdinanda, ki jo je osvetlil z zapisi nekaterih njegovih sodobnikov. Tako nam

prestolonaslednika orišejo nekateri znani slovenski politiki, kakršen je bil najznamenitejši ljubljanski župan Ivan Hribar.

V drugem poglavju sledimo različnim razpravam o politični ureditvi Avstro-Ogrske, npr. o konceptu Velike Avstrije, pa tudi občutljivemu razmerju med Hofburgom (cesarsko-kraljevi dvor) in Belvederom (rezidenca prestolonaslednika), kjer je imel Franc Ferdinand zbrane svoje svetovalce in zaupnike. Tako imenovani Belvederski krog so nekateri imeli celo za "vlado v senci". V tretjem poglavju se bralec seznanil z vsemi možnimi koncepti trializma, torej ideje o preobrazbi dualistične Avstro-Ogrske v tri enote. Tretjo enoto bi sestavljali južni Slovani. Avtor je mnenja, da je prestolonaslednik resno gojil ambicije o uresničitvi te ideje, vendar pred odhodom v Sarajevo neke "direktne linije" oz. končnega koncepta še ni zavzel. Zagotovo pa je to tudi eden izmed razlogov, zakaj je bil kot tarča izbran ravno umorjeni, saj bi s takšno potezo Kraljevina Srbija izpadla iz igre kot Piemont oz. združevalni faktor južnih Slovanov. Srbska monarhija je bila trn v peti črno-žolte vse od leta 1903 dalje, ko je organizacija Dragutina Dimitrijevića Apisa (Črna roka) izvedla državni udar in umorila srbskega kralja Aleksandra Obrenovića ter njegovo ženo Drago Mašin. Na prestol so prišli Karadorđevići, ki za razliko od Obrenovićeve niso bili proavstrijsko usmerjeni.

Kljub zaničevalnemu mnenju prestolonaslednika o Srbih, ta do njih ni bil sovražno nastrojen do te mere, da bi si želel vojnega spopada z njimi. Ravno nasprotno, Rahten celo meni, da bi lahko, če bi bil v Sarajevu ubit kdo drug, samo Franc Ferdinand lahko rešil monarhijo pred spopadom, to pa hkrati pomeni, da je bil Ferdinand nasprotnik vojne. Kasnejše trditve zarotnikov/ atentatorjev, da so slednjega umorili zato, ker bi naj bil vodja "vojaške stranke", ki je načrtovala napad nad Srbijo torej ne držijo vode.

Četrto poglavje je izjemno kratko, namenjeno pa je uverturi v 1. svetovno vojno, obema balkanskima vojnama. V petem poglavju se je avtor posvetil razlogom, ki so botrovali p Ferdinandovi poti v Sarajevo. Eden izmed izjemno močnih vzrokov za pot je bilo zanemarjanje njegove žene Zofije na cesarsko-kraljevem dvoru. Zofija je namreč prihajala iz nižjega češkega plemstva in za poroko s Francem Ferdinandom se je slednji moral celo odpovedati nasledstvenim pravicam svojih potomcev do krone. Kljub temu je po uradnem protokolu Zofija prihajala v dvorano ob slovesnostih ne ob možu, ampak med zadnjimi gosti. Za vojaške vaje v Sarajevu pa je bilo prestolonasledniku obljubljeno, da ga bo tam lahko žena spremljala z vsemi častmi. Po drugi strani je bilo tudi za varnost v Sarajevu slabo poskrbljeno, čeprav so

zabeležili neke vrste opozorila, do česa lahko pride.. Zato ni čudno, da so se razvile različne teorije zarote o tem, zakaj in kako je prišlo do atentata.

V šestem poglavju se tako avtor ukvarja z Žibertovo teorijo zarote in še podrobneje z zgoraj omenjenim zanemarjanjem Zofije. Žibert je bil namreč prepričan, da je bil Ferdinand žrtev zakulisnih madžarskih iger. Znano je bilo namreč, da je prestolonaslednik preziral madžarsko elito. Tako je Žibert menil: "Prestolonaslednika so zvalili v past in tam je padel kot žrtev madžarske politike do južnih Slovanov."

V sedmem poglavju se seznanimo z odzivi slovenskega političnega vrha na atentat. Razen pri prepородovcih in socialistih je bilo žalovanje splošno in veliko. Vse simpatije do Srbije, ki so se pokazale ob prvi balkanski vojni, so izpuhtele. Rahten je objavil v knjigi tudi pesem Frana Saleškega Šmida, napisana ob tik pred vojno napovedjo Avstro-Ogrske Kraljevini Srbiji z močnim mobilizacijskim nabojem, ki pa se sklene z kitico: "Počivaj, velikan avstrijski, v narodov sredi presladko, za njé prelil si kri nedolžno, blaginje prave seme bo!"

V osmem in devetem poglavju Rahten "obračuna" s starejšim zgodovinarjem in odgovori na "stoletne polemike". Loti se predvsem Vladimira Dedijerja, ki je bil pri pisanju svojega dela *Sarajevo 1914* vse prej kot nepristanki

iskalec resnice, pri zbiranju in interpretaciji virov pa je bil izjemno površen. Zaradi družinske vpletenosti (Vladimirjev oče je bil Apisov sodelavec, Princip pa je zahajal v njihovo hišo) je po mojem mnenju želel na ta način opravičiti umor prestolonaslednika. Ta polemika je bila prisotna tudi letos v BIH, ko so Srbi postavili Principu spomenik. V zadnjem poglavju se Rahten posveti vprašanju "vojne krivde", ki so jo, kot je znano, v 231. členu versajske pogodbe naprtli Nemčiji. Nato je razmišljal še o vprašanju, ali bi se lahko svetovni vojni izognili in ali je bila A-O monarhija leta 1914 res že tako ali tako tik pred razpadom, ker naj bi bila "ječa narodov", kot je to obveljalo v zgodovinarstvu po prvi svetovni vojni. Kljub mnogim argumentom Rahten noče preveč špekulirati o teh tezah, kajti kako bi se izšlo, "po zaslugi Gavrilu Principa [...] ne bomo nikoli izvedeli".

Delo Andreja Rahtena je izjemno dragoceno, saj je eno izmed redkih, tudi v svetovnem merilu, ki je namenjeno Francu Ferdinandu. Prav tako v Sloveniji zgodovinarji niso ravno navdušenci za pisanje osebnih biografij. Zaradi obilice arhivskega in slikovnega gradiva ter berljivega sloga pisanja je knjiga kot nalašč za obvezno branje letošnjega leta. Ob stoletnici se zagotovo spodobi kaj prebrati na to temo. Če je sveže, še toliko bolje. Predvsem pa ne bodimo kot Cindy Sabbe.

Tomaž Ivešič